EGY GÓTIKUS
FUNKCIONALISTA

PECZ SAMU

Gotikus funkci.indd 1 2025. 05. 15. 15:50

Gotikus funkci.indd 2 2025. 05. 15. 15:50

EGY GÓTIKUS FUNKCIONALISTA

PECZ SAMU

SZERKESZTETTE
GY. BALOGH ÁGNES
ÉS RÓKA ENIKŐ

A Pecz Samu halálának 100. évfordulója alkalmából rendezett,
Egy gótikus funkcionalista: Pecz Samu című tudományos konferencia
előadásaiból született tanulmányok

HOLNAP KIADÓ
Budapest, 2025

Gotikus funkci.indd 3 2025. 05. 15. 15:50

© Szerzők, 2025
© Holnap Kiadó, 2025

A kötet megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta

Felelős szerkesztő Drabon Zoltánné

A könyvet tervezte és tördelte Horváth Andrea

A címlapon a BME Könyvtárának enteriőrje látható
(Thaler Tamás felvétele, 2022)

A kiadásért dr. Milkovich Eszter,
a kft. ügyvezető igazgatója felel

ISBN 978 963 349 471 4

Újabb kiadványainkról, akcióinkról a www.holnapkiado.hu
és a facebook.com/holnap.kiado.konyvek oldalon értesülhet

Gotikus funkci.indd 4 2025. 05. 15. 15:50

TARTALOM

Sisa József: ELŐSZÓ.....7

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ 9

Vukoszávlyev Zorán: PECZ SAMU TEMPLOMÉPÍTÉSZETE NEMZETKÖZI KONTEXTUSBAN. KÖSZÖNTŐ JELLEGGEL.....11

Czire Szabolcs: PECZ SAMU-EMLÉKÉV 2022 29

Borókay Zsófia: EGY NÉMET POLGÁRCSALÁD. PECZ SAMU CSALÁDI GYÖKEREI 41

Gyetvainé Balogh Ágnes: PECZ SAMU OKTATÓI MUNKÁSSÁGA 59

Kelecsényi Kristóf Zoltán: PECZ SAMU ÉPÍTÉSZIRODÁJA.....83

Hajós-Baku Eszter: PECZ SAMU, A MAGYAR ÉPÍTŐMŰVÉSZEK SZÖVETSÉGE ELSŐ MESTERE 99

Székely Márton: PECZ SAMU RÉSZVÉTELE KORÁNAK ÉPÍTÉSZETI TERVPÁLYÁZATAIN 117

Róka Enikő: BEFOGADÁS ÉS ÁTALAKÍTÁS. FRIEDRICH SCHMIDT HATÁSA PECZ SAMU TEMPLOMÉPÍTÉSZETÉRE.....139

Hoffmann Gizella: A NAGY IGNÁC (EGYKOR KOHÁRY) UTCAI BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TEMPLOMA ÉS ÉPÜLETE, 1890. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK A DR. SZENT-IVÁNYI SÁNDOR UNITÁRIUS GYŰJTEMÉNYBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL PECZ SAMU TERVRAJZAIRA 153

Ifj. Szakál Ferenc: A SZILÁGYI DEZSŐ TÉRI REFORMÁTUS TEMPLOM. FELÚJÍTÁS, KORSZERŰSÍTÉS, ÚJ IGÉNYEK ÉS LEHETŐSÉGEK MŰEMLÉKI TÉRBEN.....197

Gotikus funkci.indd 5 2025. 05. 15. 15:50

Id. Gálos Miklós: PECZ SAMU ÖRÖKSÉGÉNEK ŐRZÉSE A BUDAPEST-FASORI EVANGÉLIKUS EGYHÁZKÖZSÉGBEN ÉS TEMPLOMÁBAN 217

Nagy Gergely: BUDAPEST KÖZPONTI VÁSÁRCSARNOKÁBAN IS PECZ SAMU ÉPÍTÉSZETÉVEL TALÁLKOZUNK 231

Reisz T. Csaba: „BE VAN FEJEZVE A NAGY MŰ…”. PECZ SAMU UTOLSÓ NAGY ALKOTÁSA, AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR ÉPÜLETE 253

BIBLIOGRÁFIA 273

RÖVIDÍTÉSEK 281

SZERZŐINK 283

Sisa József
ELŐSZÓ

Pecz Samu építészi kvalitásai mára már nemcsak a kutatók, hanem a szélesebb közönség előtt is ismertek. A neogótika egyik legjelentősebb alkotója volt Magyarországon, olyan mester, aki megmaradt az észszerűség talaján, akinél a forma és a funkció elválaszthatatlan szerves egészet alkot. A józan mérlegelés és a historizáló köntös nála nem került konfliktusba, a gótikus szerkezet és a statikai-mérnöki megoldás egységbe olvadt. Emiatt nem burjánzik el Pecznél a történeti forma, és ez teszi őt korszakának jelentős, karakteres építészévé. Ha pedig a protestáns templomépítészetet, igazi specialitását nézzük, jogot formálhat akár az európai státuszra is.

Pecz épületeinek fő jellemzője a burkolatlan téglahomlokzatok és téglasávok alkalmazása, ami összefügghetett a téglagótika évszázadokon átnyúló hagyományával. Ha a körülmények úgy alakultak, téglasávokkal kombinálta a vakolatarchitektúrát. Bárhogy is alakult azonban, megmaradt a józan gyakorlatiasság talaján. Ezt tükrözi jelen kötet főcíme is: *Egy gótikus funkcionalista,* rímelve a Friedrich Schmidtet leíró megjelöléssel – „egy gótikus racionalista" –, egyúttal finoman megkülönböztetve őt a bécsi mestertől. Tulajdonképpen a tégla alkalmazásának szerepe volt abban, hogy Pecz épületeinek megmaradt a sommásabb megfogalmazása, és hogy az építész ritkán élt látványosabb stiláris megoldásokkal. Ha kellett, a polikrómiához vagy éppen a színes kerámiához folyamodott. Ha valaha megszületik a magyar historizmus téglaépítészetének, illetve épületkerámiájának feldolgozása, a történetben Pecz Samu minden bizonnyal kiemelt szerepet kap.

A körülmények szerencsés alakulása folytán a korábban méltatlanul kevés figyelemben részesült mester halálának 100. évfordulóján, vagyis 2022-ben számos formában megemlékeztek róla. Talán a legjelentősebb az a monográfia volt, amelyet a Holnap Kiadó jelentetett

meg *Az építészet mesterei* sorozatban, a kötetet Gy. Balogh Ágnes és Róka Enikő jegyezte. A két szerző az év végén egy konferenciát is szervezett Pecz Samuhoz kapcsolódóan, amelynek előadásai alkotják jelen könyv szövegét.

A szakemberek tudják, hogy egy kutatás soha nincs lezárva. Abbahagyni lehet, de befejezni nem. Ennek jegyében jött létre a konferencia, és jelent meg a mostani könyv. A monográfia kétségtelenül kerek, egész, és továbbra is ez a sztenderd munka a témáról. A jelen konferenciakötet egyes résztémákat folytat, illetve egészít ki, részben a horizont további szélesítésével, részben az egyes épületekkel kapcsolatos aktuális tevékenység – például a helyreállítás – bemutatásával, részben újabb adatok és dokumentumok közlésével.

Pecz munkásságának súlypontját a protestáns templomépítészet alkotta, és ez tükröződik a konferencia referátumaiban, a kötet tematikájában. Két tanulmány is foglalkozik a mester által épített templomok nemzetközi kontextusával, további néhány pedig külön egy-egy ilyen jellegű épülettel. Pecz Samu munkásságának egyik csúcspontját a Központi Vásárcsarnok, működésének lezáródását az ugyancsak monumentális Országos Levéltár jelzi – mindkettőről található új szempontokat felvillantó tanulmány a kötetben. A családi gyökereiről szóló írás a Pecz személyes hátteréről fellelhető ismereteket és távlatokat gazdagítja. Az aktuális kutatás általában egyre intenzívebben foglalkozik az építészek működését kijelölő szervezeti és intézményi keretekkel. Ilyen az építészképzés, az építészirodák működése, a korban oly fontos szerepet játszó tervpályázatok, vagy éppen a polgári társadalomra jellemző önszerveződési formák. Nem véletlen tehát, hogy a tudományossággal lépést tartva e tárgykörbe tartozó kérdéseket külön taglalnak a kötet vonatkozó tanulmányai. Egy írás pedig összefoglalja a 2022-es *Pecz Samu-emlékév* eseményeit.

Vagyis, ha valaki Pecz Samu munkásságának különleges részleteire, a fent említett szempontokra kíváncsi, bátran forgassa ezt a kötetet! A különféle hátterű, különböző hozzáállású szakemberek közös munkája komoly adalék Pecz munkásságának megismeréséhez, de a korszak építészetének egésze szempontjából is tartogat érdekességeket.

Gotikus funkci.indd 8 2025. 05. 15. 15:50

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Pecz Samu halálának 100. évfordulójáról 2022-ben nagyszabású rendezvénysorozattal emlékeztek meg tisztelői. A *Pecz Samu-emlékév* keretében az általa tervezett három budapesti templom gyülekezete – a Budapesti Unitárius Egyházközség (Nagy Ignác utcai templom), a Budai Református Egyházközség (Szilágyi Dezső téri templom) és a Budapest-Fasori Evangélikus Egyházközség (Fasori Evangélikus templom) ünnepségsorozata keretében került sor szeptember 1-jén, halálának 100. évfordulóján egy megemlékezésre és ökomenikus istentiszteletre az építész sírjánál a Fiumei úti sírkertben. Júniusban és szeptemberben egy-egy vezetett séta mutatta be Pecz szakrális építészetét a fővárosban, október–novemberben pedig szószékcserés istentiszteletekkel emlékeztek meg róla.

2022. szeptember 17-én a Pecz Samu által tervezett könyvtárépület előcsarnokában felavatta az építész mellszobrát a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészmérnöki Kara, Építőmérnöki Kara és a BME Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár. Ugyanitt nyílt meg szeptember 20-án a *Pecz Samu szakrális építészete a fővárosban* című kiállítás. A megnyitóhoz kapcsolódott az e sorok szerzői, Gy. Balogh Ágnes és Róka Enikő által írt *Pecz Samu* című könyv bemutatója is.

2022. november 19-én került sor a Pecz Samu munkásságát feldolgozó tudományos konferenciára a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium dísztermében, ahol tizenegy előadás hangzott el a korszak építészetének kiváló kutatóitól, köztük az idősebb és a fiatalabb korosztály is képviseltette magát. A konferencia tudományos előkészítését e sorok szerzői, Gy. Balogh Ágnes és Róka Enikő végezték, a szervező intézmények a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, a Budapest-Fasori Evangélikus Egyházközség, a Budapest-

Gotikus funkci.indd 9 2025. 05. 15. 15:50

Fasori Evangélikus Gimnázium, a Budai Református Gyülekezet és a Budapesti Unitárius Egyházközség voltak.

Ez a kötet a konferencián elhangzott előadásokból született tanulmányokat tartalmazza. Nemcsak Pecz Samu tisztelőinek, de a korszak építészete iránt érdeklődő olvasóknak is szeretettel ajánljuk.

Gy. Balogh Ágnes – Róka Enikő

Vukoszávlyev Zorán

PECZ SAMU TEMPLOMÉPÍTÉSZETE NEMZETKÖZI KONTEXTUSBAN
KÖSZÖNTŐ JELLEGGEL

A konferencia a historizmus építészetének meghatározó alakja, Pecz Samu személyisége előtt tiszteleg – alkotói-oktatói-közéleti szerepvállalását a fennmaradt kordokumentumok alapján interpretálja. Az építész habitusa legfőképp alkotásain keresztül értékelhető, melyek reprezentatívan idézik ma is elénk a korszellemet. Egy épület létrejöttében kora társadalmának, gazdaságának, műszaki tudásának önképe rajzolódik elénk – amely mögött felsejlik a művészi látásmód, mely elméleti és gyakorlati alapokra helyezkedő tudásból tereket formál, tömegeket komponál, karakteres megjelenést ad az alkotásnak. Az elméleti alapokat az építészettörténeti ismeretek és a funkcióhoz köthető tudományos háttér elemző megközelítése, a gyakorlati alapokat a szerkezetépítési hagyományok és építőanyag-ismeret invenciózus alkalmazása jellemzi. Elmélet és gyakorlat egysége a létrejött alkotás látható és érzékelhető hangulatában mutatkozik meg előttünk.

Pecz Samu legjelentősebb alkotásai szakrális funkciót befogadó épületei. Templomépítészetében feltárul a korszellem teológiai elméleti és építési gyakorlati egysége. Az alkotás lelkileg megélhető és fizikailag megtapasztalható teret eredményez. A korabeli protestáns szakrális térértelmezés szimbolikus jellegekkel és gyakorlatias megközelítéssel bír: a gyülekezeti tér hosszanti vagy centrális téralakítására a neogótika szerkezeti logikából építkező térformálását illeszti. A korszellem a lelki tér és a fizikai építőanyag szimbolikus geometriájában egyesül, egy egységes világképet alkot.

Pecz templomépítészetének jelentőségét a nemzetközi kontextussal együtt tárjuk fel. Felmutatjuk a korszak jellemző protestánts szakrális térfelfogását és az egyedi alkotásokban megjelenő közös vonásokat – és értékeljük a hazai megjelenési formáit.

Gotikus funkci.indd 11 2025. 05. 15. 15:50

Az Építési és Beruházási Minisztérium építészetért és műemlékvédelemért felelős helyettes államtitkáraként köszöntöm Önöket a Pecz Samu géniuszának nagyságát feltáró konferencián – ahol a sokunk által szeretettel művelt terület: az építészet, a kultúránk, az egyetemes kultúránk, a világ kultúrájának is fontos részeként megélhető örökségünk egy különleges alkotójának jelentőségére hívjuk fel a figyelmet.

Engedjék meg, hogy egy rövid konferenciaköszöntő mondat után hadd osszam meg Önökkel azt az elkötelezettséget, mely nem elsősorban a köszöntőre felkért szakpolitikai posztomban, de a téma iránt érdeklődőként építészettörténészi kutatói munkámat jellemzi. Hadd osszam meg személyes, építészi habitusú meglátásaimat – amelyek az értékeinken keresztül, értékeink alapításán keresztül rendhagyó módon az építészet vonatkozásában nem múló, hanem hosszan kitartó és látható értéket képviselnek Pecz örökségének tükrében is elénk tárulva.

A templomépítészet kapcsán a protestantizmus vonatkozásában gyakran szoktuk említeni, hogy egy különleges épülettípus jött létre. Egy olyan különleges épülettípus, mely a barokk építészetben fogant, egy nagyon egységes építészeti formát alakítva ki. Egy olyan centrális formát, mely ideálterveken keresztül – például Sturm munkásságában mutatkozik meg számunkra. Egy olyan építészeti formát, mely a következő évszázadokban is, így ötszáz év hagyományai után is láthatóan mindig kereste és ma is keresi a helyét, de teszi ezt olyan biztonsággal, amely minden pillanatban igaz állítássá nemesedik. Gyakran mondjuk mi építészek: az építészeti forma – ekként a szakrális tér formája is – önmagában a mindenkori kornak lenyomata.

Ez a forma beszédes: arról szól, hogy milyen képet alkotunk saját magunkról, milyen képet alkotunk a világról, és a világban elfoglalt helyünk alapján milyen viszonyban állunk Istennel. Pecz Samu szakrális építészet területén megismerhető munkásságában egy különleges építészeti forma, egy reprezentatív szimbolikával bíró centrális, de egyben irányított térforma jelenik meg – jelképezve a századfordulót megelőző évtized emberiségre jellemző kettős helyfoglalását: a tudatos lét-állítás és egyben a hamarosan bekövetkező változások korának létbizonytalanságérzését ötvözve. Ez a lét-állítás annak a gótikának a hagyományában fogant meg, amely gótika ebben az időszakban ismét – talán lelkületileg visszafordulva több száz éves hagyományokhoz – arra a korszakra utal, amikor az ember egyként láthatta önmagát Istennel. Az emberi alkotásokon keresztül sejlik fel ez a világkép, melyekben gyakran felfedezünk apró részleteket, ismerőseket számunkra: ezek akár

közvetlen építészeti formaként – szoktuk ezt úgy is hívni, hogy analógiákként –, de néha inkább saját emlékképünkben élő párhuzamokként vetődnek fel. Az építészettörténész, az építészettörténettel foglalkozó pedig megpróbálja ezeket úgy azonosítani, mintha tendenciák lennének.

Fontos-e az, hogy keressük ezeket a kapcsolatokat? Fontos-e az, hogy keressük azt, hogy saját magunk képe egy közvetlen közösség környezetén keresztül, egy nemzeten keresztül, adott esetben Európa vagy a világ vonalában hogyan helyezkedik el? Én úgy gondolom, igen, fontos. Úgy gondolom, hogy ezt a keresést, ezt az összehasonlítást saját önképünk alakítása szempontjából is meg kell tennünk. Legyen az egy nyugodt kor, vagy épp a versengő látomások kompetitív ideje, mely talán egy kicsit versengve, a különbözőségét mutatva, a korszellemet másként megjelenítő épületekben egy nagyreményű, és sok tekintetben egyedülálló reprezentativitással bíró korszakhoz vezetett – Pecz Samu életének derekán.

Fogadják szeretettel ezt a rövid expozét, annak fényében, hogy bár minisztériumi felelősként állok itt önök előtt – nagyon megtisztelőnek érezve e meghívást –, gondolataimat tudományos alaposságra törekvéssel igyekszem felsorakoztatni a konferencia előtt egy sajátos területet, Pecz Samu templomépítészetének nemzetközi alkotói környezetét feltárva, melyről a mai előadók prezentációi teljesebb képet felmutatva fognak még szólni. Nemcsak Pecz Samuról, építészettörténetünkben és nemzetközi építészeti gyakorlatban elfoglalt helyéről, hanem az ő közvetlen környezetében alkotókról is.

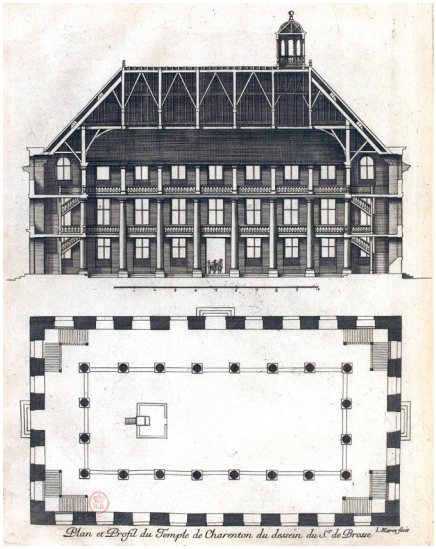
Létezik-e alapvetően felismerhető protestáns forma? Vannak-e olyan alaprajzi vagy térbeli formaelemek, melyek e templomoknak kizárólagosan jellemzői, melyekkel a protestáns egyházak identitását esztétikai értelemben meghatározhatjuk? Az identitás egy önképben fejeződik ki, melynek látható és immateriális jegyei vannak. A templomépítészet ennek egy esszenciális megjelenési formája, mert nem az egyént, hanem a közösséget reprezentálja. A közösségen keresztül pedig az egyház önazonosság-tudatáról ad számot. Az építészekre így nagy feladat hárul: fizikailag megjeleníteni ezt az immateriális identitást. Technikai és esztétikai ismereteik szerint formálják ezt a képet. E felelősség súlyát az építészek veszik magukra – nem volt ez másként a 19. században sem. Miként jelent meg mindez egy

korszakalkotó géniusz, Pecz Samu kisszámú, de minden egyes elemükben szinte kijelentéssel bíró szakrális épületeinél?

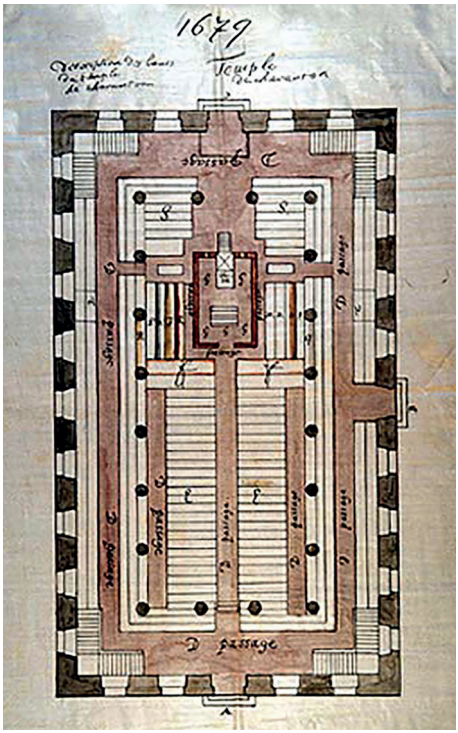
A teológusok csak a leglényegesebb támpontokat adják e vállalás teljesítéséhez. Ez a segítség önmaguk értelmezésében a legjelentősebb, még ha nem is építészeti értelmezés. A protestantizmus alapját hangsúlyozzák: ahol az emberek összegyűlnek, és Istent együtt dicsőítik, Isten házát hozzák létre, ahol köztük lakozik az Úr. E jelenlétnek nincs manifesztálódott attribútuma, látható tárgy nem jeleníti meg. A jelenlét érzelmi szinten értelmezhető, egyfajta evokáció. Egy ilyen tér nem kíván klasszikus értelemben vett szimbólumokat – Luther és követői e tárgyiasult elemektől kívánták megfosztani a templomot. Egy ilyen tér szerepe az lehet, hogy alkalmas helyet biztosítson az együttlétre. Ha a tér értelme a közösség együvé tartozásának megjelenítése, akkor annak ezt a fizikai vagy szellemi értelemben vett együttlétet kell segítenie minél jobban megvalósulni. Ennek eszköze a téri formálás centrumképző hatása. Alaprajzi és térbeli értelemben is. Centrum, melynek középpontjába Isten igéje és fia, Krisztus megváltó kereszthalála kerül. A protestáns felekezetek sokasága ennek más-más hangsúlyt ad dogmatikus megközelítésből, de mindegyik igyekszik elhatárolódni ennek az együttlétnek és együvé tartozásnak misztikus felmagasztosításától. A liturgikus eseményen történő részvétel természetességét hangsúlyozzák a teológusok. És ennek is van esztétikai megjelenése: a tisztaság, az egyszerűség, mely nem szegénységet mutat vagy imitál, hanem a közösséghez tartozás természetes és nyugodt környezetét biztosítja, ahol az igére és a közös éneklésben felhangzó imádságra lehet koncentrálni. A megjelenítés és megjelenés formai alapja tehát a „közösség”, és esztétikai alapja a „szakrális üresség”.[1] Az alkotás szépsége azonban nem önmagáért való, hanem a közösségi liturgikus esemény méltó keretét kell szolgálnia.[2] Egy olyan formát kell megjelenítenie, mely szellemiségében a közösség együvé tartozását jelképezi, és a középpontban a legfőbb összetartó idea, a Krisztussal közös asztalnál töltött, közös élmény áll.

A bemutatandó példák technikai és esztétikai sokszínűséget tárnak fel előttünk – mind kiváló alkotásai egy kornak, mely 400 év után az emberiség egy drasztikusan változó korszakában keresi az aktuális formát: materiális és immateriális értelemben megjeleníteni a lutheri alapeszmét, mely vissza kíván fordulni a kereszténység alapeszméihez. Mi determinálja tehát a protestáns templomépítészetet? Az átfogó kép mellett Pecz Samu szakrális épületeinek jelentőségét, nemzetközi viszonylatban azok rangosságának értékelését is meg kívánjuk adni.

Mintegy négy évszázad alatt a protestáns templomtér formája gazdagon fejlődött. A fejlődés szó használatának nagy jelentőséget tulajdonítunk építészeti vonatkozásban. Ugyanis miközben a lutheri eszme az alapokhoz való „visszafordulást" hangoztatja szellemi, lelkiségi értelemben, addig ennek építészeti megjelenítése az akkor aktuálisan használt középkori formáktól még nem távolodott el kellőképpen. Az eltávolodást a lelki identitás formálódásával érhetjük utol. A történelmi események, a politikai bonyodalmak, a fejlődő technika és általa általánosságban a társadalom szerkezetének változásai mind hatással voltak e folyamatra, mely mintegy száz évvel a reformáció elindulása után egy igen jól identifikálható formát eredményezett Európa-szerte. A 17–18. század protestáns templomai (lutheránus-evangélikus, kálvinista-református, unitárius) progresszív építészeti formát használtak, a barokk korban meghatározóvá vált a Charenton-típus (1. kép): a téglalap alaprajzú templomtér, rövid

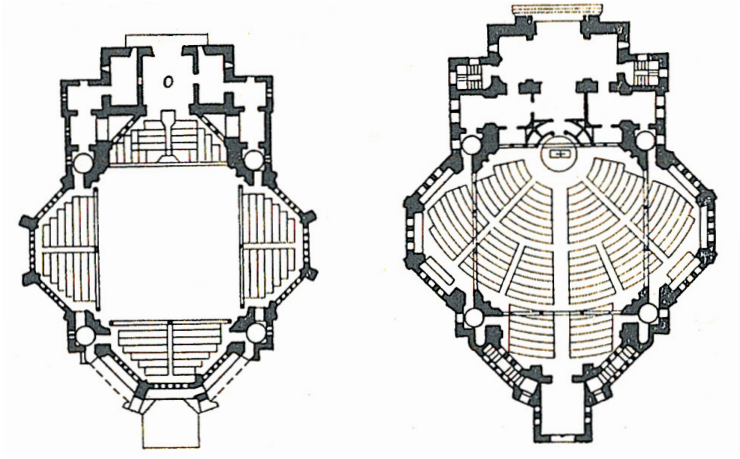
1. kép. Charenton-típusú templom (forrás: a szerző saját archívuma)

2. kép. Charenton-típusú templom elrendezési terve (forrás: a szerző saját archívuma)

vagy hosszanti oldalának közepén elhelyezett oltárral és szószékkel, melyet karzatok vettek körül több oldalról (2. kép).[3] E forma egyértelműen azonosítható és identifikációra alkalmas teret eredményezett tehát, melynek egyszerűsége praktikusságából adódott. Két alapvető jellemzője a protestáns szemléletnek: (1) az Ige elsőbbsége a szentséggel szemben; (2) a gyülekezet súlya a liturgikus vezetővel vagy vezetőkkel szemben.[4] Esztétikai vonatkozásban a kálvini radikalizmus ekkorra már az egyház önnön identitásához tartozott: az őszinte szerkezetek valódi anyagokkal valósultak meg, a díszítésben elsődlegesen az architektonikus forma érvényesült, a nemes anyaghasználat kerülte a csillogást, és a legfontosabb eszközökre (kehely,

kereszt, tálak) és textíliákra korlátozódott. A kézművesség magas színvonalon jelent meg, nem alkalmazott esztétikai többletet. Ez a műszaki és művészeti egység minden lokális kultúra, régió saját nyelvezetével szólalt meg, de Európa protestáns nemzetei felett önmagában is egységes képet mutatott. Hogy ne merüljünk el a történelmi távlatokban, röviden térjünk ki azokra a jelentős változásokra, melyek ezt a nyilvánvalóan felmutatható fejlődést megakasztották. A 19. század közepén a társadalmi és politikai változások hatására egy visszaforduló folyamat játszódott le. A protestantizmus geográfiai súlypontja ekkor német területekre helyeződött, ahol a teológiában konzervatívnak számító elvek mentén a történelmi stílusokat előnyben részesítő Eisenachi Direktíva („Regulativs für den Evangelischen Kirchenbau" 1861) létrehozásával a lutheri korszakhoz történő visszafordulás jellemezte az egyházat.[5] A regulatív szakított a barokk korszak centrálishoz közelítő térformáival a hosszházas tér elterjedése érdekében, ahol ugyanakkor – azért, hogy a lelkész közel maradjon a hívekhez – javasolta a szószék főhajóban történő elhelyezését. Ezt értelmezhetjük egyfajta templomdivathoz alkalmazkodásként is (hasonulásként a katolikus templomok formájához), miként a másik iránymutatás is efelé vezetett: a neogótika alkalmazása mellett foglalt állást. A csak néhány évtizeddel később megfogalmazott wiesbadeni iránymutatások[6] azonban már inkább a szellemi tartalmakkal foglalkoztak: a protestáns templomot a közösség „házaként" értelmezték és az ünneplésre összegyűlők számára jól átlátható térforma létrehozását javasolták, melynek „középpontjába" javasolták elhelyezni az utolsó vacsora ünnepi eseményét.[7] A Wiesbadeni Program (1891) alkalmazott szimbolikája szerint a szószék és oltár (reformátusoknál úrasztal) egyenrangú elemei egységet képeznek (3. kép).[8] A stílus kérdéskörével csak annyiban foglalkozott, hogy megjegyezte a historizáló megoldások imitációszerűségét, így elutasította a neogótikát. Nyugat-Európában ekkor már megszülettek az első acél-, majd hamarosan a vasbeton szerkezetű templomépületek, egy teljesen új esztétikai dimenziót felnyitva a protestáns szakrális építészetben is.

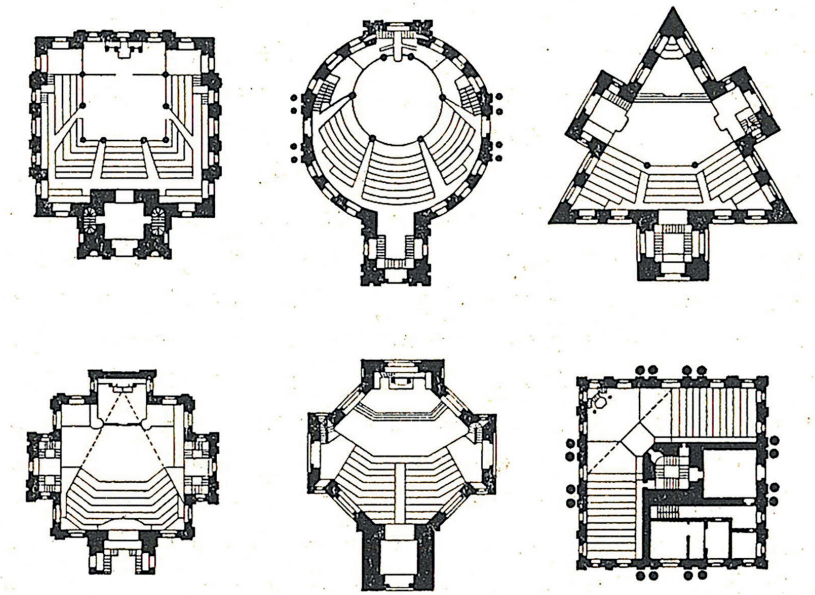

3. kép. Ringkirche, Wiesbaden, Németország, 1892/1894. Építész: Johannes Otzen (Weyres–Bartning 1959, 255.)

Míg az előző tehát egy konzervatív univerzális forma felé történő visszalépés, addig az utóbbi iránymutatás inkább a tartalom vonatkozásában egy speciális, identitást hordozó formálást kívánt előremutatóan megfogalmazni. A protestáns templomok számára nem adekvát tengelyes, oltárapszissal képzett térformák ideje lassan lejárt, de az 1894-es berlini kongresszus is csak azt rögzítette, hogy a legjelentősebb kérdés az oltár és szószék viszonyában kereshető. A Drezdában megtartott második templomépítészeti kongresszuson több változatot vitattak meg, melyekben hol a szószék, hol az oltár került közelebb a hívekhez, de Veesenmeyer határozottan elutasította a (barokk kori) történeti megoldásokra erősen utaló, Fritz Schumacher által javasolt szószékoltárt. (Az oltártér elemeinek kompozíciója kapcsán a legjelentősebb eredményeket majd a harmadik, 1928-ban, Magdeburgban megtartott kongresszus hozza meg.)

Ez a korszerűség felé tekintő folyamat megnyitja a modern építészet teljességében hamarosan megnyilvánuló összművészeti egység korszakát, mely a technikai és esztétikai vonatkozásaiban követke-

zetes együttállást mutat. A protestáns templomtérnek esszenciális karakterévé válhatott újra a közösségi elv, a közösség által alkotott tér eszméje, mely térformálásában a centralitás felé mutat, ugyanakkor nem hagyja el a tengelyes elrendezés praktikusságát. Ezek az elvek az ideális tér problematikáját járják körül: elsődlegesen az alaprajzi forma, ehhez kapcsolódóan a teret formáló-létrehozó szerkezet, és csak utolsósorban az építészeti részletek vonatkozásában. Ebben a kettősségben érdemes vizsgálnunk Pecz Samu és a szakrális építészetben (is) hasonlóan nagy jelentőséggel bíró kortársa, Schulek Frigyes két jeles alkotását. Mind Schulek 1883-as szegedi „Kakasos" temploma, mind Pecz 1891–1896-ra datálható budapesti Szilágyi Dezső téri református temploma a gótika geometrikus szimbolikából építkező – előbbi azonos oldalú három-, utóbbi szabályos ötszögre szerkesztett – térfelfogására alapozott, mely eszményi megjelenítője tudott lenni a választott neogótikus architektúra szerint annak a középkornak, melynek eszményi jelentőségét Isten és ember, és a világ egyensúlyi helyzete adta. Itt érdemes röviden kitérni Pecz kevéssé ismert, hiszen meg nem valósult, papíron maradt terveire, melyek nagyságát (akár kivitelezhetőségét) nem tudjuk térhatásukban értékelni: mind az erzsébetvárosi római katolikus plébániatemplom terve (1890), mind pedig a lipótvárosi zsinagóga pályaterve (1898–1899) e szakrális geometria hatszögforma megjelenésű alkotásai. Alaprajzukban jobban a tengelyességet, míg tömegformálásukban – a központi tér kiemelésével – a centralitást hangsúlyozták. Míg a megvalósult példák dinamikus térérzetet adnak, a dimenzióváltással egyetemben a szerkezethierarchiára építő pályatervek inkább a statikusság monumentalitásával hatnak (hatottak volna). A debreceni Kossuth utcai, ún. Veres templom (1885–1888) egyfajta intuitív útkeresés Pecz munkásságában az úrasztal fölé emelt centrális térkupola (látható tömegkijelzés nélküli) megoldása felé (egyetemben a dévaványai református templom tervével, 1884), a hangsúlyos tengelyes térszervezés és a karzatok által ölelő térbeli forma kialakítása felé. Még inkább – vagy talán pontosabban, ugyanakkor – hagyományosabb tértípust, a neogótikus jegyekkel meg-

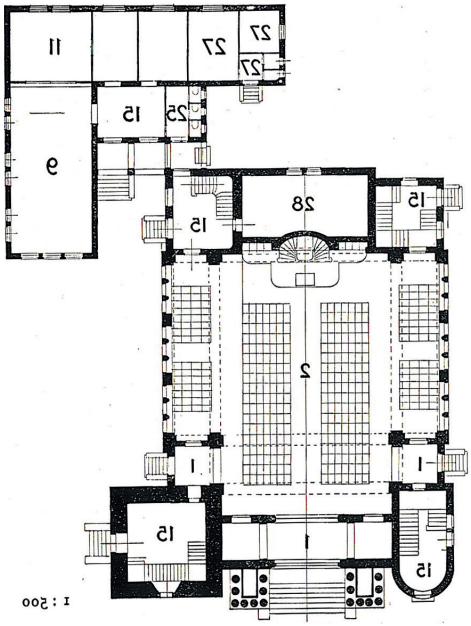
4. kép. Leonhardt Christoph Sturm ideáltervei, 1669/1729.
(Weyres–Bartning 1959, 245.)

jelenő teremtemplomformát követi a század utolsó évtizede elején a pesti bérházzal együtt létrehozott unitárius temploma és a Városligeti fasori gimnáziummal egybeépült evangélikus temploma – még ha utóbbi oldalkarzatos megoldása több térkísérletben is feltűnik a korszakban. Pecz Samu (elméleti és gyakorlati) templomépítő munkássága az előbb említett példasorral különösen nagy jelentőségűnek mondható. A századfordulón ugyanis Christopf Leonard Sturm[9] szimbolikus geometrizáló tervezésmódszertana kerül újra előtérbe rövid időre, mivel a modern szerkezetek által újragondolhatóak a nagyobb térlefedést igénylő, szerkezetileg összetettebb térformák is (4. kép). Német és svájci példák különböző stílusokban görögkereszt térformával jöttek létre, a történeti megoldásokhoz közelebb álló középtoronnyal

5. kép. Heilig-Kreuz-Kirche, Berlin-Kreuzberg, Németország, 1895. Építész: Johannes Otzen (forrás: a szerző saját archívuma)

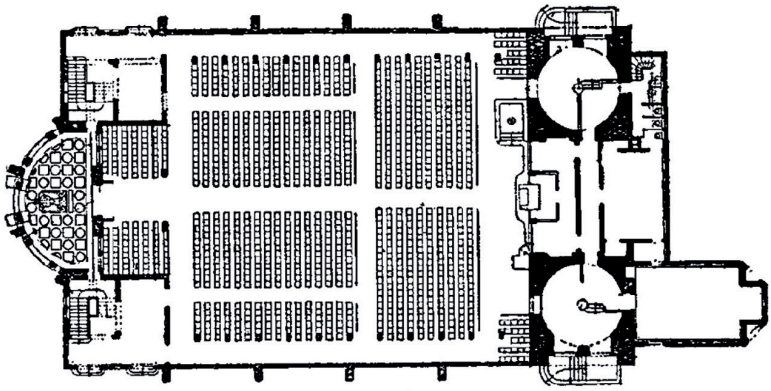
[Heiligen Kreuz Kirche, Berlin-Kreuzberg, Németország, 1895 (5. kép). Építész: Johannes Otzen; Pauluskirche, Basel, Svájc, 1898–1901. Építész: Curjel & Moser], vagy a szerkezet és forma szabad alakítását mutató, a tornyot kontraelemként komponáló megoldással (Lutherkirche, Karlsruhe, Németország, 1905–1907. Építész: Curjel & Moser; Pauluskirche, Bern, Svájc, 1902–1905. Építész: Karl Moser). Az utóbbi példák mutatják annak a stíluspluralizmusnak a jelenlétét, mely a historizáló irányzatok felváltását eredményezi: a neogótikából a szecesszió felé haladva, majd a nemzeti stíluskeresés kibontakozásával a különböző régiók közötti formaátmeneteket, végül a premodern jegyeit magukon hordozva. Az új tárgyilagosság korszaka ez, mely hagyományos longitudinális terekkel, tradicionális építészeti formákkal (Evangelische Kirche, Haarzopf, Németország, 1912. Építész: Max Benirschke) vagy épp korszerű geometriai szerkesztéseket alkalmazó,

6. kép. Budapest-Fasori református templom, 1912. Építész: Árkay Aladár (Wattjes 1931, 152. ábra, az ott közölt alaprajzot meg kell tükrözni, hogy a valóságos elrendezésnek megfeleljen)

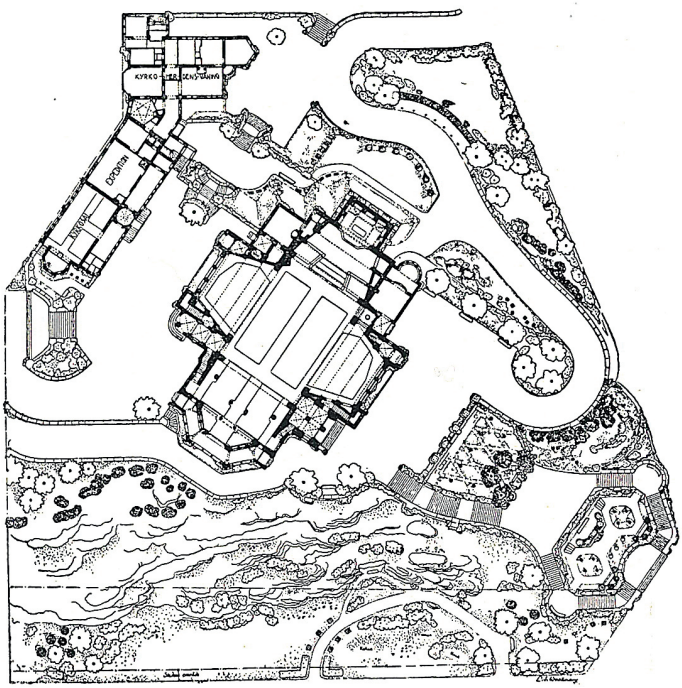
stíluskereső formákkal jelenik meg (Budapest-Városliget, Fasori református templom, Magyarország, 1912. Építész: Árkay Aladár) (6. kép). A Sturm-féle ideálterveket követő, a görögkeresztformát korszerű részletképzéssel megjelenítő holland protestáns építészet virágkorának utolsó példái Berend Tobia Boeyinga templomai (Gereformeerde Kerk, Bergen, Hollandia, 1926. Építész: B. T. Boeyinga) már az 1920-as években épülnek meg.

Azt gondolhatnánk, hogy az újra felfedezett centralizáló alaprajzú, karzatos „protestáns térforma" alkalmazása éppen a segítő ajánlások hatására vált egyeduralkodóvá. Az évszázadok alatt a köztudatba beépült, ezért jól azonosítható forma azonban nem vált kizárólagossá. Mint látható, a kongresszusok építészetre is vonatkozó ajánlásai a stílusplurálizmus felé mutattak, mely alatt nemcsak az alkalmazott építészeti részletképzést, de valójában az építészeti formát

7. kép. Pauluskirche, Ulm, Németország, 1910. Építész: Theodor Fischer (Distel 1933, 7.)

is érhetjük. A századforduló környékén született ajánlások alapvetően a liturgia szimbolikai értelmezésében a belső térformálásra koncentráltak. A szószék és oltár szimbolikájának térbeli megjelenítését tartották fontosnak elsődlegesen – ehhez kapcsolódva pedig a láthatóság és hallhatóság elvárásait. Így érthető, hogy a longitudinális térformálás is teljes mértékben elfogadható volt, ha megfelelt ezen teológiai megközelítésű elvárásoknak. Kiemelkedő alkotások sora jelzi a tengelyes forma követését. A modern vasbeton szerkezetek alkalmazásával a terek áthidalása már nem okozott problémát, így köztes letámasztások nélkül nagy méretű egységes tereket lehetett alkotni (Pauluskirche, Ulm, Németország, 1910. Építész: Theodor Fischer) (7. kép). A tengelyes, apszissal záródó térszervezés mellett az oldalkarzatok alkalmazása utalt e jól identifikálható protestáns formára (Kallio Kirche, Helsinki, Finnország, 1912. Építész: Lars Sonck). És találunk nagy méretű katedrálisokat, melyeket a templomteret oldalirányba bővítő nagy apszisokkal gazdagítottak a közösség együvé tartozása érdekében (Engelbrektskyrkan, Stockholm, Svédország, 1914. Építész: Lars Israel Wahlman) (8. kép). Megítélésünk szerint ezek a térformálási újítások a korábban kiemelt,

8. kép. Engelbrektskyrkan, Stockholm, Svédország, 1914.
Építész: Lars Israel Wahlman (Wattjes 1931, 28. ábra)

geometrikus, centralizáló térszervezések tapasztalataiból merítenek, a klasszikus longitudinális templomok jól felismerhető „protestáns variációit" eredményezik. A jól felismerhető tömegformák alternatív megoldásai a belső térben a bútorozással és a liturgikus térelemek innovatív elhelyezésével valósulnak meg. A 20. század első évtizedeire kialakul néhány térforma, melyek centrális és hosszházas térben egyaránt jól működnek, és az oltárkompozíció láthatóan nyugvópontra nem jutott kérdésének további tárgyalása mellett is protestáns templomokkal jól azonosítható csoportot mutatnak. Ezek a padok sugaras (legyezőforma) elrendezése, az oldalsó, de még inkább három-

oldali karzatok alkalmazása – melyek egyenrangú lehetőséget adnak a közösség összes híve számára a pulpitus és oltár felé fordulásra, az istentiszteleten való részvétel közös-együttes megélésére.

Pecz Samu alkotóművészi jelentősége újra- és újrafelfedezést érdemel – választott témabemutatásunk csak a templomépítészetben elfoglalt hazai érdemei és nemzetközi rangú elméleti és gyakorlati alkotóművészi nagysága alapján megítélhető helyét kísérelte meg felvázolni. Monográfiája teljesebb képet alkot az építőművész egyéniségéről – miként a konferencia hozzájárulhat az alkotó ember személyiségének és környezeti kapcsolatainak (további) feltárásához is.

JEGYZETEK

[1] Tillich 1962. 124.

[2] Wattjes 1931. XV

[3] Spicer 2012. 403–444.; Spicer 2016. 1–39.; Harasimovicz 2015.; Krähling 2019.

[4] Tillich 1962. 123.

[5] Részletek a regulatívból: *(1) … empfiehlt sich die Berücksichtigung der alten Sitte, nach welcher der Altarraum (Chor) der Kirche gegen Sonnenaufgang liegt. (2) [...] Auf die Gestaltung des Grundrisses wird neben der Größe der Kirche sowie der Gestalt und Lage des Bauplatzes die beabsichtigte Anordnung des Gestühls von besonderem Einfluss sein. (3) Die Würde des evangelischen Kirchengebäudes verlangt ernste und edle Einfachheit in Gestalt und Farbe, welche am Sichersten durch Anschluss an die älteren, geschichtlich entwickelten und vorzugsweise im Dienst der Kirche verwendeten Baustile erreicht wird. Neben-dem ist bei Wahl des Bausystems auf den vorwiegenden Charakter der Bauweise der Landesgegend und auf die örtliche Umgebung der Kirche zu achten. [...] (7) Der Altarraum oder Chor ist über den Boden des Kirchenschiffes um einige Stufen zu erhöhen, deren Zahl nach der Größe der Kirche zu bemessen ist. Auf die Anlage des Altarraumes, bei dem es weniger auf Tiefe als auf Breite besonders nach dem Schiff der Kirche hin ankommt, ist die größte Sorgfalt zu verwenden. … Vom Kirchenschiff darf er nicht durch Schranken getrennt sein. [...] (8) Der Altar muss massiv gebaut sein und frei stehen, so dass der Umgang der Kommunikanten um denselben möglich ist. Mindestens um eine breite Stufe ist er über den Boden des Altarraumes zu erhöhen. [...] (10) Für die Kanzel ist die richtige Stelle da, von wo der Prediger in allen*

Theilen der Kirche am Besten von der Gemeinde gehört und gesehen werden kann. Sie sollte aber weder vor noch hinter oder über dem Altar stehen, in größeren Kirchen überhaupt nicht im Chor. Meist steht sie am Zweckmässigsten da, wo Chor und Schiff zusammenstossen, an einem Pfeiler des Chorbogens nach dem Schiff zu; in mehrschiffigen grossen Kirchen an einem dem Chor nicht zu fern liegenden Pfeiler des Mittelschiffes. [...] (11) Die Empore für die Orgel und den Sängerchor hinter den Altar bzw. die Kanzel zu verlegen, ist aus liturgischen, ästhetischen und praktischen Gründen zu verwerfen. Meist empfiehlt sich für die Orgel die Schmalseite gegenüber dem Altarraum. [...] (Forrás: https://kirchbautag.de/wp-content/uploads/2022/02/1898_Eisenach-EKD-Kirchbautag_Programme.pdf)

[6] A Wiesbadeni Program elemei: (1) *Die Kirche soll im allgemeinen das Gepräge eines Versammlungshauses der feiernden Gemeinde, nicht dasjenige eines Gotteshauses im katholischen Sinne an sich tragen. (2) Der Einheit der Gemeinde und dem Grundsatze des allgemeinen Priesterthums soll durch die Einheitlichkeit des Raums Ausdruck gegeben werden. Eine Theilung des letzteren in mehrere Schiffe sowie eine Scheidung zwischen Schiff und Chor darf nicht stattfinden. (3) Die Feier des Abendmahls soll sich nicht in einem abgesonderten Räume, sondern inmitten der Gemeinde vollziehen. Der mit einem Umgang zu versehende Altar muss daher, wenigstens symbolisch, eine entsprechende Stellung erhalten. Alle Sehlinien sollen auf denselben hinleiten. (4) Die Kanzel, als derjenige Ort, an welchem Christus als geistige Speise der Gemeinde dargeboten wird, ist mindestens als dem Altar gleichwerthig zu behandeln. Sie soll ihre Stelle hinter dem letzteren erhalten und mit der im Angesicht der Gemeinde anzuordnenden Orgel- und Sängerbühne organisch verbunden werden.* (Forrás: https://kirchbautag.de/wp-content/uploads/2022/02/1891_Berlin-EKD-Kirchbautag_Programme.pdf) Közli: Fritsch, Karl Emil Otto: *Der Kirchenbau des Protestantismus von der Reformation bis zur Gegenwart*. Berlin 1893.; illetve korabeli közvetlen értelmezését lásd: Veesenmeyer, Emil: *Der Kirchenbau des Protestantismus und das sogenannte Wiesbadener Programm*. Evangelisches Gemeindeblatt, Dillenburg 1895. E fenti, templomépítészetet érintő programok első olyan publikációja, ahol magyar, és azon belül is Pecz építészetének a kontextusába kerültek: Róka 1996. 121–126.

[7] E gondolat természetesen nem előzmény nélküli: Emil Sulze evangélikus lelkész és Otto March német építész szinte egy időben vetette fel a gyülekezeti központ elvét, melyben többféle feladatot ellátó, a templomteret kiegészítendő összetett funkcióegyüttest javasoltak: Sulze 1891. és March 1896.

[8] Megoldási elveit Emil Veesenmeyer lelkész teológiai útmutatásai alapján Johannes Otzen koncepció-tervekben rögzíti: Otzen 1891. 299.; megvalósult példája: Ringkirche, Wiesbaden, Németország, 1892–1894; Otzen szerepéről: Genz 2011.

[9] Sturm 1712.; illetve Sturm 1718.

Samu Pecz's church architecture in an international context

in a welcoming manner

The conference pay tribute to Samu Pecz, a leading figure in the field of historicist architecture, by interpreting his creative, educational and public role on the basis of surviving documents. The architect's character can be appreciated mainly through his works, which are representative of the spirit of the age. A building is a self-image of the society, economy and technical knowledge of its time, and behind it an artistic vision that uses theoretical and practical knowledge to shape spaces, compose masses and give the work a distinctive appearance. The theoretical foundations are characterised by an analytical approach to the history of architecture and the scientific background to function, while the practical foundations are characterised by the imaginative use of structural traditions and knowledge of building materials. The unity of theory and practice is revealed in the visible and tangible atmosphere of the resulting work.

Samu Pecz's most significant works are his buildings that embody a sacral function. His church architecture reveals the theological-theoretical and architectural-practical unity of the spirit of the age. The work results in a space that can be spiritually lived and physically experienced. The contemporary Protestant interpretation of sacral space is symbolic and practical: the longitudinal or central spatiality of the church space is matched by the spatiality of the neo-Gothic based structural logic of the church. The spirit of the age is united in the symbolic geometry of spiritual space and physical building material, creating a unified world view.

The significance of Pecz's church architecture is explored in its international context. We present the characteristic Protestant sacred spatial concept of the period and the common features of individual works – and assess the forms in which they were presented in their national context.

Czire Szabolcs

PECZ SAMU-EMLÉKÉV 2022

Tisztelettel köszöntve a kedves Olvasót, az alábbiakban szeretném röviden áttekinteni a Pecz Samu halálát követő 100. évében megszervezett *Emlékév* létrejöttét és fontosabb programjait. Az *Emlékév* kiemelkedő eseményét jelentette a 2022. november 19-én megrendezett egész napos konferencia, amelynek szerkesztett előadásait tárja a szélesebb közönség elé e kötet.

Mintegy négy éve érkeztem Kolozsvárról Budapestre. Lelkészségem kezdetén feltűnt, hogy milyen pátosz övezi a templomtervező Pecz Samu műépítész nevét. Érdeklődni kezdtem iránta. Megértettem, hogy a műfajok szabad ötvözése miatt korábban megosztó szakemberről ma már büszkén kijelenthető, hogy a Kárpát-haza egyik emblematikus építésze volt. Tanulmányait a budapesti és a stuttgarti műegyetemen, majd a bécsi képzőművészeti akadémián végezte. Schulek Frigyes, később Hauszmann Alajos mellett dolgozott, 1887-től a műegyetem tanára volt. Általa tervezett épületek állnak többek közt Kolozsvárott, Beregszászon, Debrecenben, Ungváron, Fiumében, legnagyobb számban pedig Budapesten, például a Központi Vásárcsarnok, a Gólyavár, a Műegyetem könyvtára, a Magyar Országos Levéltár, számos bérház. Ami számomra fontosabb felfedezés volt, hogy a mi unitárius templomos ingatlanunk 1889-es felszentelése után Pecz felkérést kapott az alakuló Budai Református Egyházközség mai Szilágyi Dezső térre szánt templomának tervezésére (1896), illetve később a Deák tértől önállósodó Fasori Evangélikus Egyházközség és Gimnázium tervezésére (1905). Előbbi munkát talán még az unitárius épületben berendezett első tervezőirodájában kezdte

Gotikus funkci.indd 29 2025. 05. 15. 15:50

meg, ami különleges módon kapcsolja össze a két templomos hajlékot. A fentiek alapján a helyzet kínálta magát: úgy méltó, ha a három eltérő felekezethez tartozó fővárosi templom gyülekezetei a 100. évfordulón – az építőmesterre jellemző nyitottsággal és békés együttélést megjelenítő testvéri szeretettel – közös ünneplésben fognak össze.

A Budapesti Unitárius Egyházközség Presbitériuma a javaslat mellé állt, és már január 4-én határozatot hozott az *Emlékév* meghirdetéséről. Megkeresésemre az evangélikus lelkész, Aradi György nagyon lelkesen válaszolt, és azonnal csatlakozott, a közös gondolkozásban mindvégig társ maradt. A református Illés Dávid egy kissé óvatosabban indított, amit később könnyű volt megértenem: az elmúlt éveket náluk meghatározta a templom teljes körű felújítása, és egy újabb Pecz-ünneplés nem hiányzott számukra. Ennek ellenére biztosított a támogatásáról, és kijelölte kapcsolattartónak Szakál Ferenc építészt, akin keresztül a Műegyetem felé könnyebbé vált az út. Onnan kezdetben Becker Gábor segített, majd Gyetvainé Balogh Ágnes és Róka Enikő vált meghatározóvá, illetve a könyvtár részéről Ézsiás Anikó. Róka Zsuzsanna idegenvezető kommunikációs feladatokat vállalt. Tárgyalások és munkaértekezletek sora következett. Bővülő társaságunkkal arra törekedtünk, hogy az *Emlékév* mindenik rendezvénye köré egy önálló szervezői csapatot építsünk, és az érintett szakmai intézményeket társszervezőként bevonjuk (1. kép).

Az *Emlékév*et június 11-én *Pecz Samu szakrális építészete – vezetett városi séta* címen a három templom bejárásával nyitottuk meg. Reggel 9 órakor kisebb tömeg várakozott a fasori templom előtt, akikkel mintegy négy közös órát töltöttünk el. Felejthetetlen élmény volt. Három egészen eltérő szakrális épület, és mégis oly sok közös elem. Egyben betekintést nyertünk abba a módba, ahogyan a gyülekezetek belakják a saját templomukat, sokat tanulhattunk egymástól. Megindító volt látni, hogy mindhárom gyülekezet tagjai a saját templomukat látták a „legszebbnek”, mert Pecz oly nagyszabású építészgéniusz volt, aki több változatban is meg tudta jeleníteni a „vallásos ihlet-gerjesztő térhatást”.

1. kép. A Pecz Samu-emlékév plakátja (**Elekes Attila André**)

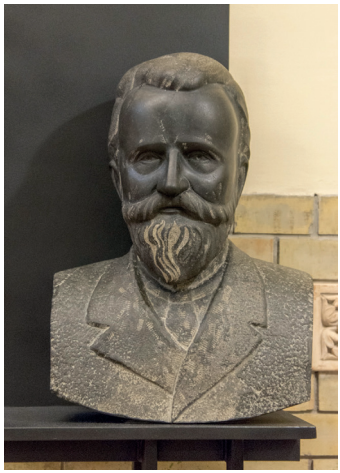
A maradandó életművet örökül hagyó építész halálának 100. évfordulója napján, azaz szeptember 1-jén a Nemzeti Örökség Intézetével (NÖRI) partnerségben Ökumenikus emlék-istentiszteletet tartott az általa tervezett három budapesti templom gyülekezete a Fiumei úti sírkertben (2. kép).

2. kép. Ökumenikus emlék-istentisztelet a Fiumei úti sírkertben, 2022. szeptember 1. (**Elekes Attila André felvétele, 2022**)

A 17 órakor kezdődő rendezvényt Móczár Gábor főigazgató képviseletében Somogyi Tibor, a NÖRI szolgálatos igazgatója emlékbeszéddel nyitotta meg, majd Türkösi Éva Liel előadásában elhangzott Reményik Sándortól a *Kövek zsoltára*. Az ökumenikus istentisztelet a három felekezet énekeskönyvében egyaránt fellelhető *Szívemet hozzád emelem* zsoltárral és előfohászokkal vette kezdetét. Molnár Péter református lelkész az 1Kir 8,22–23. 27–30 alapján szólt az egybegyűltekhez, felmutatva azt a négy idősíkot, amelyek ebben az ünnepi pillanatban összeérnek. Az *Áll az Úr temploma* ének után alulírott unitárius lelkész az 1Pét 2,4–10 alapján szólt a templom által megvalósuló hit és forma együttállásáról, ahol lehetővé válik a lelki házzá való fölépülés. Oppitz Berthold hegedűszólója után Aradi György evangélikus lelkész az egyetemes könyörgő imádságban a múlt iránti hálát, a jelen nehézségeit és a jövő reménységét egyaránt az Úr elé vitte, amire a gyülekezet szakaszonként válaszolt: Kezeink munkáját tedd maradandóvá! A *Miatyánk*at követően a Budapesti Unitárius

Kórus éneke zendült fel az őszbe hajló fák alatt, Mészáros Nóra vezényletével. Gálos Miklós orgonista adta meg a hangot a sírhoz való átvonulás közös zsoltáréneklésével. A síremléknél a kórus szolgálatát Róka Enikő művészettörténész az életművet és az alkotó személyét méltató előadása követte, majd hegedűszóló mellett – az evangélikus cserkész ifjak segítségével – következett az intézmények koszorúinak, a vendégek virágainak elhelyezése, végül a *Szózat* eléneklése. Az eseményről teljes felvétel és számos médiatudósítás jelent meg.

3. kép. Pecz Samu szobra a BME Könyvtárépület előcsarnokában, Bodó Csaba, Alföldi György, 2022 (Elekes Attila André felvétele, 2022)

Szeptember 14-én a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem könyvtárának aulájában került sor *Pecz Samu mellszobrának avatóünnepségé*re. A rendezvényt a társszervezők javasolták felvenni az *Emlékév* programjába. Köszöntőbeszédet mondott Lánszki Regő építészeti államtitkár, illetve Levendovszky János, a Műegyetem rektorhelyettese. Pecz életművét Krähling János méltatta. Ezt követően került sor a mellszobor leleplezésére (3. kép).

Szeptember 17-én, partnerségben a Kulturális Örökség Napjai, illetve az Ars Sacra Nyitott Templomok Napja szervezőivel, másodszor is meghirdettük a *Pecz Samu szakrális építészete – vezetett városi séta* című programot. Míg a nyári kiírás a gyülekezeteket szólította meg, az őszivel a szélesebb nyilvánosságot céloztuk meg, amit számos, sétára szakosodott szervezet bevonásával erősítettünk. Ez alkalommal is a piros 70-es busz és a piros metró vonalát követve jártuk be a három templomot, rövid szeretetvendégséget is beiktatva középen a megújult gyülekezeti termünkben.

4. kép. Pecz Samu szakrális építészete a fővárosban. Kiállításmegnyitó és a *Pecz Samu* című könyv bemutatója a BME Könyvtárépületében, 2022. szeptember 20. (Ferenczi Enikő felvétele, 2022)

Szeptember 20-án került sor az Ars Sacra egyházművészeti fesztivál kiemelt rendezvényeként *Pecz Samu szakrális építészete a fővárosban: Kiállításmegnyitó és a Pecz Samu című könyv bemutatója* című rendezvényre, intézményi partnerségben a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszékkel, illetve a helyszínt is adó BME Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtárral (BME OMIKK) (4. kép).

A tíz molinóban megjelenő gyönyörű kiállítás vizuális szerzői Hajdú József fotóművész és Elekes Attila André grafikusművész voltak. Utóbbi nevéhez kapcsolódik az *Emlékév* minden vizuális anyagának elkészítése, amiért nem tudok elég hálás lenni! A két részből álló rendezvényt Ézsiás Anikó, a BME OMIKK főigazgató-helyettese nyitotta meg és moderálta. Marton József, a BME OMIKK főigazgatója ünnepi beszédet mondott, megköszönve az egyházi közösségek részéről érkező kezdeményezést. A protestáns egyházak képviseletében az Egyház-

községek vezető lelkészei a templomok felszentelési sorrendjében szóltak a másfél száz résztvevőhöz. Elsőként alulírott a templom létfontosságáról szólt:

„A szeretetet tanulni kell, ezért adatott az evangélium. És ezért kellenek az utak kereszteződésében, ott, ahol egybefutnak a házsorok és térré nyílnak az utcák, olyan ég felé mutató szakrális épületek, amelyekben mindig, minden körülmények között az élet végső értelmének tanítása hangzik. Ahová az ember nemcsak egy épületbe lép be, hanem a lelkébe is. Mert kell olyan hely, ahol a lét paradoxonjai feloldódnak, ahol a csend önnön legmélyebb bensőnkbe szólít minket vissza. Ahol fohászunk apáink és anyáink imáival fonódhat egybe a fényesre ült padokban. Ahol a hangtalan Hang úgy szólít, hogy a transzcendencia idefelé eső oldalán az ember önnön nevét hallja. Ahol az »az« tárgyi világából a »te« viszonyába szólíttatunk. Mintha erre utalna bölcs nyelvünk is, amikor a templom a te-szótaggal kezdődik. A Te-háza, a megszólított lét háza: »megváltottalak, neveden szólítottalak, enyém vagy«. Itt nem kell bizonyítanod semmit, már elfogadást nyertél. Kell olyan hely, ahol a szent ünnep megülhető. Ahol a munkába újult hétköznapok kronoszából az isteni időtlenség kairoszába léphet az ember. Ahol a teremtettség közös élményében az egyetemes személyessé válik, és a személyes egyetemessé. Ahol megértjük, hogy nem válhatunk mindaddig egésszé, míg el nem fogadjuk megtörtségünket, és hogy nincs felmagasztalás a térdre roskadás alázata nélkül. Ahol végre elfogadható lesz az, amit nem tudunk megváltoztatni, de szent akarat sarkall jobbá és igazabbá tenni azt, mi jobbá és igazabbá tehető."

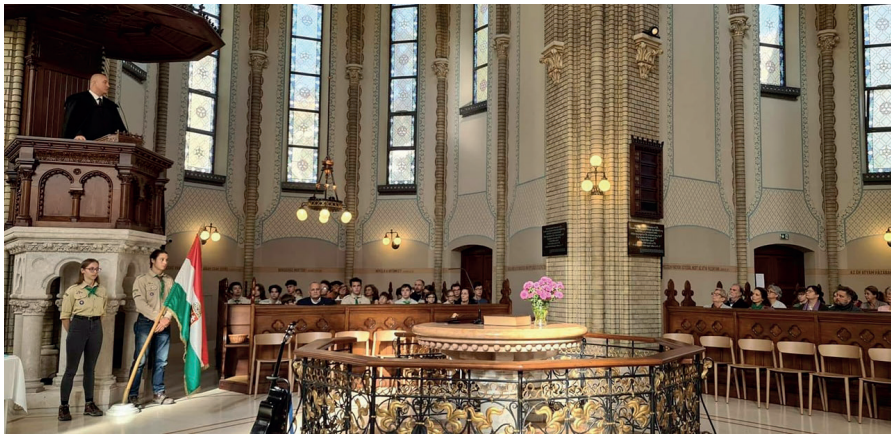
Illés Dávid református lelkipásztor beszédét a „templomnál nagyobb van itt" biblikus gondolatisága köré építette, hangsúlyozva, hogy bármily szép és felemelő is legyen egy emberkéz alkotta templom, annak a mögötte lévő, templomnál nagyobb isteni valóságra kell mindig mutatnia. Arra a templomra, amelyet maga Isten emelt Jézus Krisztusban, és amely örökké áll tér és idő fölött. Az Ő tükröződése minden földi templom, szentségét a krisztusi adja. A gyülekezetnek otthont adó földi templom méltó a közösség ünneplésére, de nem feledkezhetünk meg arról, hogy minden templom esetében „a templomnál nagyobb van itt". Aradi György evangélikus lelkész tíz pontban foglalta össze üzenetét, többek közt a következőket emelve ki:

„Szoros értelemben Pecz halálnak 100. évfordulójához kapcsolódunk, s a »gótikus funkcionalista« jelzővel illetett mester mindhárom fővárosi temploma – dacára a totalitárius rendszerek és fegyveres konfliktusok okozta lelki és fizikai rombolásnak – mindvégig funkcióban maradt, és a hitélet folyamatosságával mindeddig betölthették küldetésüket: Hála ezért a hitet teremtő és megtartó Istennek, a békesség szerzőjének. [...] Úgy tudom, hogy megépítésekor Európa legnagyobb fesztávú falazott téglaboltozata alatt gyűltünk össze, itt a gótikus könyvtárban, s talán nem vagyok egyedül, hogy Vörösmarty borongósan nemzetféltő Gondolatok a könyvtárban *című verséből az idei Ars Sacra jelmondatával leginkább egybecsengő sorok jutnak eszembe különbségeket és másságot áthidalva: »Hogy végre egymást szívben átkarolják, / S uralkodjék igazság, szeretet.« [...] A műegyetem a napokban két nagyság szobrával gazdagodott, Pecz és Hajnóczi szobra egy napon került avatásra, s talán nem mellékes, hogy a fasori gimnáziumban a Pecz-örökség ápolását egy Hajnóczi-leszármazott, a most is közöttünk lévő Hajnóczi Eszter művészettörténész tanárnő ápolja talán a leghívebben, íme még egy különleges kapocs, amiről érdemes beszélni…"*

A köszöntések után mind *Az építészet mesterei* sorozatban a Holnap Kiadó gondozásában megjelent monográfiakötet (Gy. Balogh Ágnes – Róka Enikő: *Pecz Samu*) bemutatását, mind a kiállítás megnyitását Sisa József művészettörténész vállalta, akinek magának is elévülhetetlen érdemei vannak a Pecz-életmű szakmán belüli újraértékelésében, így lelkes mondandójának minden mondatát az öröm és a magas szakmaiság hatotta át. Az est ünnepélyességét Rozmán Lajos klarinétművész játéka tette teljessé, illetve a könyv dedikálása.

Október 16-án kezdetét vették a *gyülekezeti találkozók szószékcserés istentiszteletekkel.* A rendezvény eszmeiségét jól tükrözi az augusztus 17-én kelt levél, amelyben alulírott így emlékezteti a lelkészkollégákat a korábbi szóbeli vállalásunkra:

„Kedves Dávid és Gyuri! Miközben a nagy rendezvényekkel sokat foglalkoztunk, és még van bőven munka velük, nem ejtettünk szót az eredeti tervben szereplő programról, aminek a munkacíme ez volt: Gyülekezeti találkozók szószékcserés istentiszteletekkel. Pecz Samu örökségéhez tartozik az ökumenikus szellem, a felekezetközi nyitottság. Nem akarom túltolni a dolgot, de úgy gondolom, hogy méltó

5. kép. Szószékcserés unitárius istentisztelet a Szilágyi Dezső téri református templomban, 2022. október 16. (Elekes Attila André felvétele, 2022)

lenne, ha az Emlékév keretében nemcsak emlékeznénk, de közösséget is vállalnánk egymással. Ennek egyik kiváló formája az tudna lenni, ha meghívnánk egymást egy-egy istentiszteletre szolgálni, majd egy kis szeretetvendégség keretében a híveknek is lehetőséget adnánk a találkozásra. Mi ezt a magunk részéről mindenképpen szívesen vállaljuk. A könnyebb kivitelezés érdekében akár rotációs formában is szervezhetnénk, így egy lelkész csak egy meghívást kapna (nem kettőt), és egy gyülekezet csak egy másikat fogadna, illetve látogatna, mégis mindenki találkozna mindenkivel. Egyszer lenne minden gyülekezet házigazda, egyszer vendég. Korábban úgy beszéltük, hogy erre inkább október–november során kerítsünk sort."

Elsőként az unitáriusok látogattak el népes küldöttséggel október 16-án a református testvérekhez, és vettek részt az élőben közvetített felemelő istentiszteleten, majd az azt követő közös szeretetvendégségen. A prédikáció az unitáriusok és a reformátusok köszönésének közös bibliai gyökerét bontotta ki az ároni áldás (4Móz 6,22–27) alapján (5. kép). Október 30-án az evangélikusok látogatták meg az unitáriusokat. Erre az alkalomra a kiállítás molinói már rendelkezésünkre álltak, így azok szószék alatti elhelyezésével tudtuk fogadni a küldöttséget. Aradi

6. kép. ***Egy gótikus funkcionalista: Pecz Samu*** **című konferencia a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium dísztermében, 2022. november 19.**
(Czire Szabolcs felvétele, 2022)

György lelkész igehirdetése a reformáció közös örököseiként mutatta be a Pecz-templomok közösségeit a Jn 8,31–32 és a 2Thessz 2,13–17 alapján. A kör november 13-án zárult be, amikor is a református testvérek voltak az evangélikusok vendégei. A szószéki szolgálatot Illés Dávid vezető lelkész végezte a Jn 5,26–30 alapján. Mindegyik beszéd visszanézhető a gyülekezetek világhálós felületein.

Aradi György evangélikus lelkész kezdeményezésére a három templom képeivel illusztrált közös falinaptár készült, Elekes Attila André gyönyörű grafikai kivitelezésében.

Így érkezünk el az *Emlékév* közös záró rendezvényéhez, amelyre november 19-én került sor az *Egy gótikus funkcionalista: Pecz Samu* című tudományos konferencia formájában a Pecz-portréval díszített Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium dísztermében (6. kép).

A kifejezetten szakmai jellegűre tervezett konferenciát Hajdó Ákos gimnáziumi igazgató, Vukoszávlyev Zorán építészetért és műemlék-

védelemért felelős helyettes államtitkár, illetve alulírott az *Emlékév* főszervezőjeként köszöntötték. Az előadások szerkesztett változatát tárja most a kötet a nagyérdemű elé.

Az építész Pecz Samu családi gyökereit kutatva egy több mint két évszázadra visszamenő családfa rajzolható fel. A 17. század közepén a mai Bajorország területéről, Frankföldről érkezett lutheránus család útja a szabad királyi városok mentén vezetett, Szakolcáról Sopronba, majd Kassán keresztül Pestre.

A Sopronban lakó, posztónyíró Pecz család tagjai már a 18. században a város megbecsült polgárainak számítottak. Évszázadokon keresztül szoros szálakkal kapcsolódtak a lutheránus közösséghez, a 19. században több lelkészt és presbitert adva az egyháznak. Az 1800-as évektől – elhagyva a posztónyíró mesterséget – folyamatos felemelkedés mutatkozik, amely elsősorban a családtagok egyre magasabb szintű tanulmányainak köszönhető. A 19. század második felére a felső polgári réteg köreibe jutott família tagjai között számos kiemelkedő tanáregyéniséget találunk, akik életpályájában a tanítói hivatás, az iskolák ügye, valamint saját egyházuk támogatása nagy hangsúlyt kapott.

A két évszázadra visszanyúló családfán az egyéni történeteken keresztül a kor általános tendenciáit is nyomon követhetjük, milyen útvonalat jártak be a pesti polgárságig, miként változtak a házasodási szokások vagy az anyanyelvhez való viszony.

Pecz Samu korának egyik legkiemelkedőbb építésze, egyetemi oktatóként az akkori tudományos elit szűk körébe tartozott. Házasságai jól példázzák, hogy ebben az időben jelentek meg először vegyes házasságok a családban, és ekkor érzékelhető a német nyelv dominanciájának elhagyása. Városi értelmiségi hagyományokat követve Pecz Samu aktív szerepet vállalt mind az építész szakma rangjának emelésében, mind a pesti evangélikus egyházközség életében. Ebből a talajból indulva pályájának kezdetétől kereste a protestáns liturgikus tér építészeti megoldását, és vált e téren elméleti és gyakorlati munkássága is korszakalkotóvá.

Pecz Samu Commemorative Year 2022

With all respect to the dear reader, I would like to briefly present hereafter the background and the main programmes of the Commemorative Year organised in the 100th year following the death of Samu Pecz. The outstanding event of the Commemorative Year was the all-day conference on 19 November 2022, the edited presentations of which are presented in this volume.

Borókay Zsófia

EGY NÉMET POLGÁRCSALÁD
PECZ SAMU CSALÁDI GYÖKEREI[1]

Az építész Pecz Samu családi gyökereit kutatva egy több mint két évszázadra visszamenő családfa rajzolható fel. A 17. század közepén a mai Bajorország területéről, Frankföldről érkezett lutheránus család útja a szabad királyi városok mentén vezetett, Szakolcáról Sopronba, majd Kassán keresztül Pestre.

A Sopronban lakó, posztónyíró Pecz család tagjai már a 18. században a város megbecsült polgárainak számítottak. Évszázadokon keresztül szoros szálakkal kapcsolódtak a lutheránus közösséghez, a 19. században több lelkészt és presbitert adva az egyháznak. Az 1800-as évektől – elhagyva a posztónyíró mesterséget – folyamatos felemelkedés mutatkozik, amely elsősorban a családtagok egyre magasabb szintű tanulmányainak köszönhető. A 19. század második felére a felső polgári réteg köreibe jutott família tagjai között számos kiemelkedő tanáregyéniséget találunk, akik életpályájában a tanítói hivatás, az iskolák ügye, valamint saját egyházuk támogatása nagy hangsúlyt kapott.

A két évszázadra visszanyúló családfán az egyéni történeteken keresztül a kor általános tendenciáit is nyomon követhetjük, milyen útvonalatat jártak be a pesti polgárságig, miként változtak a házasodási szokások vagy az anyanyelvhez való viszony.

Pecz Samu korának egyik legkiemelkedőbb építésze, egyetemi oktatóként az akkori tudományos elit szűk körébe tartozott. Házasságai jól példázzák, hogy ebben az időben jelentek meg először vegyes házasságok a családban, és ekkor érzékelhető a német nyelv dominanciájának elhagyása. Városi értelmiségi hagyományokat követve Pecz Samu aktív szerepet vállalt mind az építész szakma rangjának emelésében, mind a pesti evangélikus egyházközség életében. Ebből a talajból indulva pályájának kezdetétől kereste a protestáns liturgikus tér építészeti megoldását, és vált e téren elméleti és gyakorlati munkássága is korszakalkotóvá.

Gotikus funkci.indd 41 2025. 05. 15. 15:50

A historizmus, azon belül is elsősorban a neogótika egyik legkiemelkedőbb magyarországi képviselője Pecz Samu, akinek szakmai tudása és bravúros megoldásai mellett egyenes jelleme is példaképül szolgált az őt követő építészgeneráció számára. Építészként jelentőségét a historizáló formavilág és a funkcionalitás ötvözésében látták kortársai, és látjuk ma mi is. Pályája kezdetétől foglalkozott protestáns templomok tervezésével, amely téren mind gyakorlati, mind elméleti munkásságában maradandót alkotott. Milyen talajból táplálkozott a neogótikus formavilágban alkotó, ugyanakkor az egyszerűséget és funkcionalitást mindig szem előtt tartó építész? Honnan gyökerezik templomépítő szenvedélye és a protestáns liturgiából kiinduló templomtér megalkotására irányuló törekvése? Jelen tanulmány Pecz Samu családi gyökereit vizsgálva ezekre a kérdésekre keresi a választ.[2]

A Pecz család története források alapján jól dokumentált egészen a 17. század végétől. A legkorábbi ismert anyakönyvi bejegyzés Leopold Petz keresztelője 1696. június 11-én a nagyszombati járásbeli Szakolcán (ma: Skalica, Szlovákia).[3] Az édesapa, id. Leopold Petz, foglalkozása posztónyíró.

A család ennél korábbi őseivel kapcsolatban, németországi származásukra vonatkozóan régi családi feljegyzések igazítanak el. Ezek alapján egy bizonyos Petz Miklós fia, Mauritius a frankföldi Kasendorfról érkezett Magyarországra 1648-ban.[4] A 30 éves háborúban ez a mai Bajorország északi részén, Felső-Frankföldön elterülő település leégett, a gyülekezet legkorábbi anyakönyvei elpusztultak. Kasendorf és környéke elnéptelenedett – az 1636–1638-as években évente mindössze két gyermeket kereszteltek[5] – talán ez is oka lehetett, hogy Mauritius elhagyta szülőföldjét. Szakolca vonzó helynek tűnhetett, hiszen szabad királyi városként meghatározó gazdasági központ volt, jelentős evangélikus gyülekezettel. Számos kézműves céhe volt, posztóipara vált különösen jelentőssé, a posztónyíró céh 1659-ben I. Lipót császártól kapott címert.[6] Mauritius fiáról, id. Leopoldról már biztosan tudjuk, hogy posztónyíróként dolgozott, s ezt a mesterséget követte az

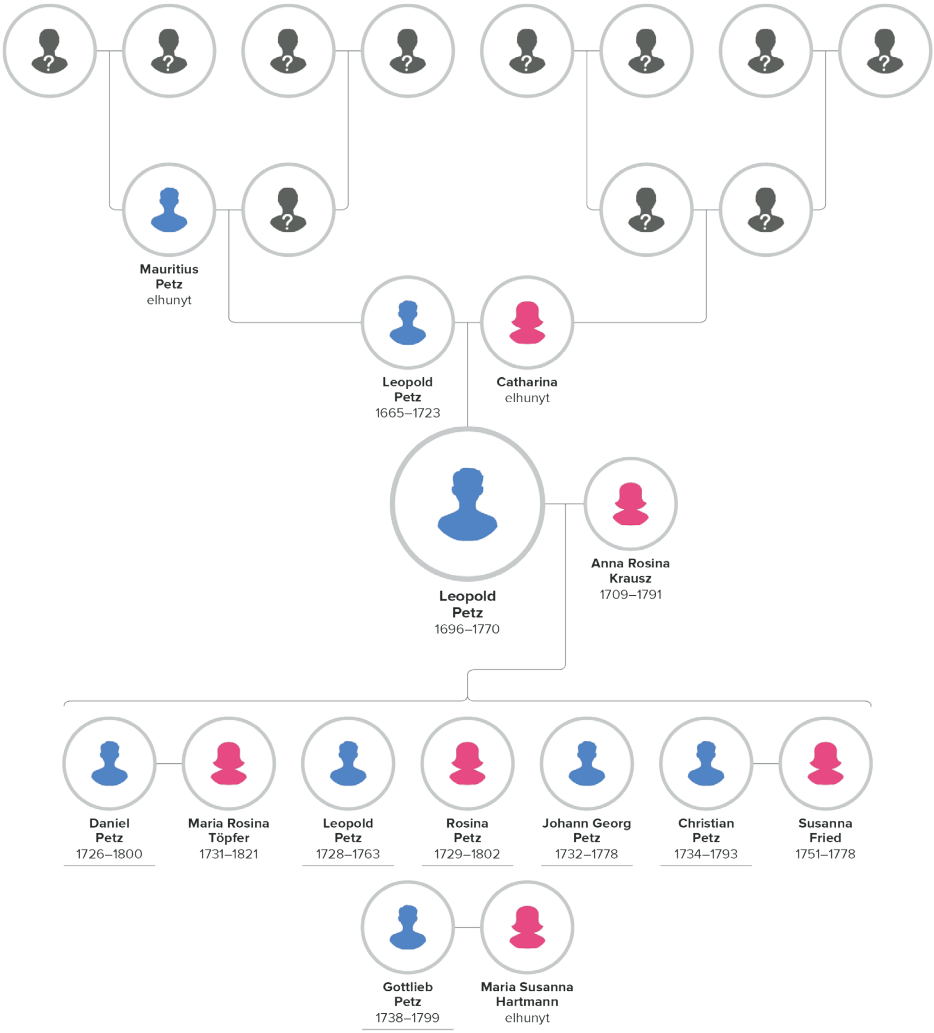
1696-ban született, szintén Leopold nevű fia, illetve követték a család tagjai több generáción át, egészen a 19. század közepéig.[7]

A soproni ág

A fiatal Leopold Szakolcáról elköltözve Sopronban telepedett le, ahol 1723-ban, 27 évesen nyerte el a polgárjogot. Feleséget szintén posztónyíró családból, illetve családokból választott, első feleségének, Hahn Anna Borbálának korai halála után 1725 körül vette el Kraus Anna Rosinát, akitől hat gyermeke született.[8] Leopold az, aki a 19. század második felében élt neves soproni és pesti családtagok közös őse (1. kép).

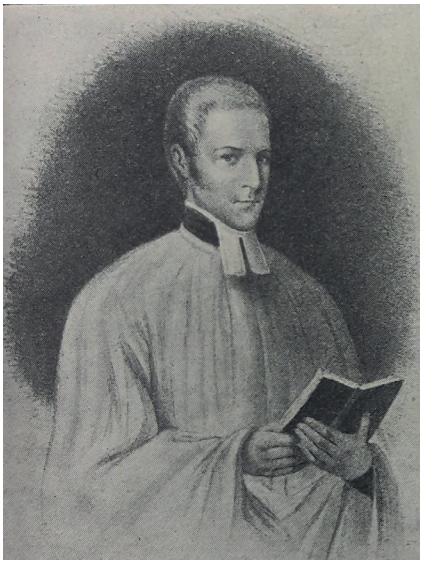
Fennmaradt Leopold legidősebb fiának, id. Danielnek 1778-tól vezetett családi krónikája, amelyben a soproni polgárok élete mellett kirajzolódnak a türelmi rendelet utáni evangélikus gyülekezetek formálódásának és erősödésének mozzanatai is.[9] Id. Daniel Petz ugyanis halottvivői szolgálatot vállalt gyülekezetében, így első kézből tudósított egyházát érintő fontos eseményekről. Dániel példáján látható, hogy a Petz család már a 18. századtól szoros kapcsolatot ápolt egyházával, s ez a mentalitás a 20. század elejéig jellemzi a családot. Id. Petz Dániel unokája, Lipót révén a kapcsolat még szorosabbá vált, Lipót egy többgenerációs lelkészcsalád első tagja.

Petz Lipótot[10] (1794. február 15. – 1840. április 16.) szintén mesterségre szánták, de a soproni evangélikus gimnáziumban tanára felismerte tehetségét, és rábeszélte a szülőket a fiú további taníttatására. A líceum elvégzése után Lipót Jénában tanult, majd hazatérve 1819-ben szentelte fel az akkori püspök, Kis János, és került a mai burgenlandi Szalónakra lelkésznek. Később Győrben, majd szülővárosában töltött be másod-, illetve harmadlelkészi állást, de elsősorban líceumi tanárként kereste kenyerét. A teológia mellett jártas volt az irodalomtudományokban is, maga is írt verseket német nyelven, és kivételes nyelvtudásának köszönhetően számos műfordítása

1. kép. Leopold Petz ősei és leszármazottai (forrás: Family Search)

is ismert (2. kép). 1820-ban kötött házasságot Bergmann Zsuzsannával, a szintén németországi gyökerű és Sopronban felnőtt, szárazdi evangélikus lelkész lányával.[11] 46 évesen bekövetkezett korai halálakor tizenegy – köztük kilenc kiskorú – gyermeket hagyott maga után,[12] akik közül legidősebb és legifjabb fiai, Gyula és Ernő választották a lelkészi hivatást.

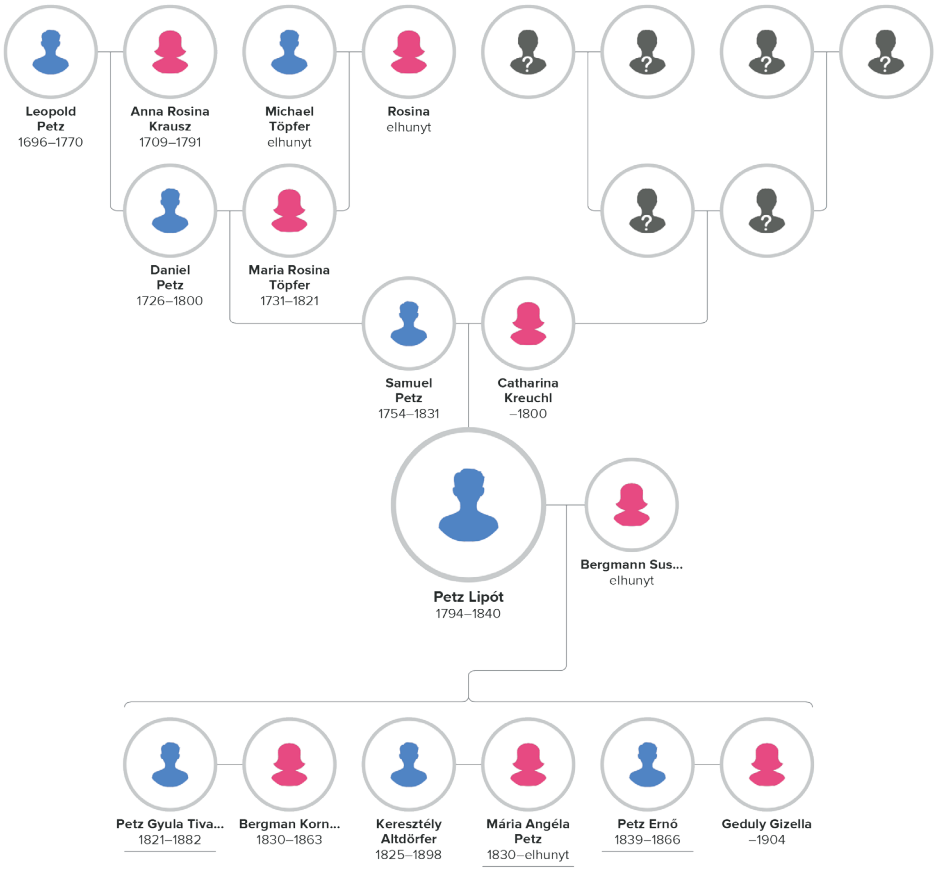

2. kép. Petz Lipót (Szelényi 1928. 74.)

Gyula (1821. december 2. – 1882. február 11.) és Ernő (1839. április 13. – 1866. november 12.) tanulmányaikat a soproni líceumban, illetve Németországban végezték, lelkészi pályájuk német anyanyelvű gyülekezetekben bontakozott ki. Gyula a mezőberényi, Ernő a harkai gyülekezettől kapott meghívást.[13] Petz Gyula legidősebb fia, Gusztáv (1857. szeptember 8. – 1889.) apja, illetve nagyapja nyomdokaiba lépve, szintén német nyelvű gyülekezetek lelkészeként szolgálta egyházát (3. kép).[14]

Láthatjuk, hogy Petz Lipóttal a család értelmiségi pályára lépett, és egy háromgenerációs lelkészcsalád bontakozott ki, a család női tagjai pedig számos esetben evangélikus lelkészcsaládokba házasodtak.

Petz Lipóttól kezdve nemcsak kiemelkedő tanáregyéniségeket adott a család az evangélikus egyháznak, hanem szívükön viselték az (evangélikus) oktatás színvonalának emelkedését is. Petz Gyula számos tanmenet, pedagógiai cikk szerzője, szorgalmazta a mezőberényi kisdedóvó intézet felállítását.[15] Petz Ernő lelkészi szolgálata mellett olvasókört és saját vagyonából könyvtárat hozott létre Harkán.[16]

3. kép. Petz Lipót ősei és leszármazottai (forrás: Family Search)

A társadalmi ranglétrán a legmagasabbra Ernő fia, Petz Gedeon (1863. november 24. – 1943. december 21.)[17] jutott. A modern német nyelvjáráskutatás megteremtőjeként több mint három évtizeden keresztül volt a Német Nyelvtudományi Intézet és Irodalomtörténeti Intézet igazgatója, 1895-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották. Tudományos munkássága mellett pedagógiai tevékenysége szintén kiemelkedő, a Középiskolai Tanárképző Intézetnek 1906 és 1934 között elnöke, a Magyar Pedagógiai Társaságnak, Országos Evangélikus Tanár Egyesületnek tiszteletbeli tagja volt.

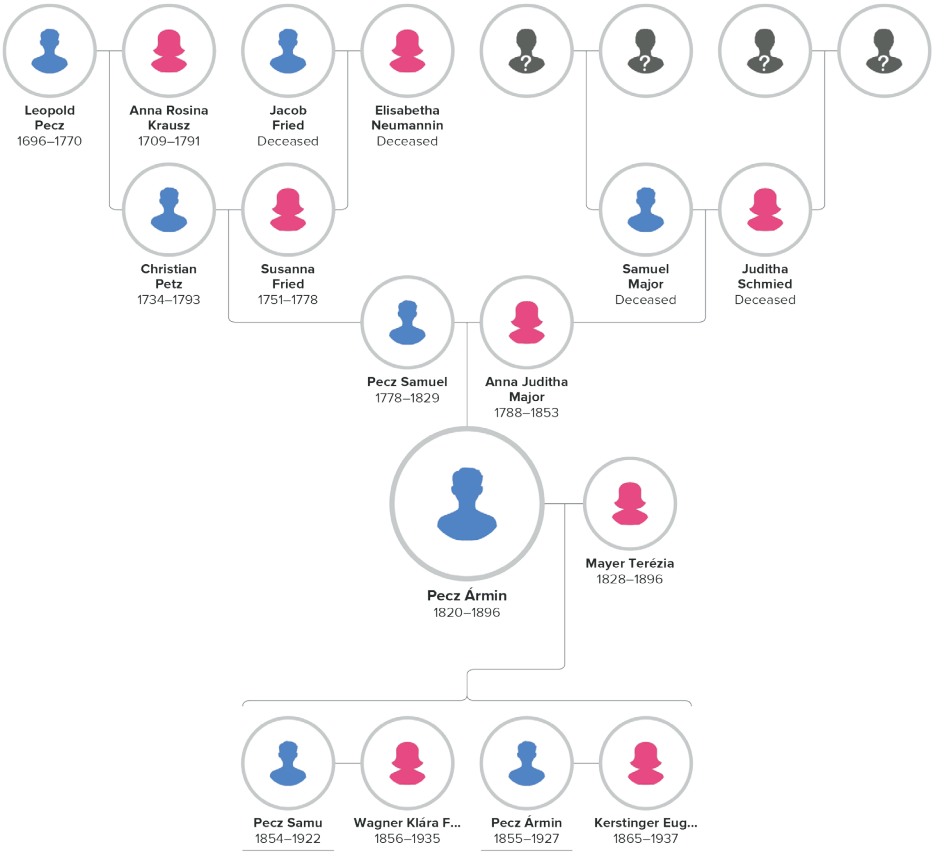
Az iparos polgárcsalád soproni ága értelmiségi pályára lépve a 19. század második felében a szűk tudáselit körébe emelkedett, ugyanez a felemelkedés mutatkozik a család Pestre költözött ágánál is.

A kassai-pesti ág

Pecz Samu közvetlenebb családfájának bemutatáshoz vissza kell mennünk a 18. század elején Sopronba települt ős, Leopold Petz idejébe. Leopold fiai közül Christian (1734. december 25. – 1793. március 19.) elhagyva Sopront Kassára költözött. A családjára vonatkozó anyakönyvi bejegyzéseket a háromnyelvű kassai evangélikus egyházon belül a német gyülekezet anyakönyveiben találjuk. 1767-ben már biztosan a felvidéki városban élt, a kereskedelmi társulat tagja, kassai polgár.[18] Christian Petz úgy tűnik, megalapozta a család anyagi jólétét, és a lehetőséget, hogy gyermekei a tanult, polgári társadalmi rétegben mozogjanak.

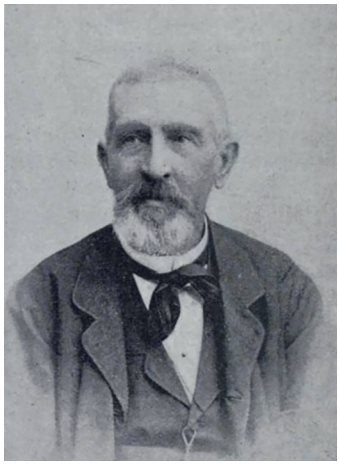
Christian 1778-ban Kassán született Samuel fia (1778. július 23. – 1829. december 18.) korai éveiről nincsenek adataink, felsőbb tanulmányait 1800-tól a bécsi egyetemen végezte, gyógyszerészetet és kémiát hallgatott.[19] 1806-ban telepedett le Pest városában, és vette át az akkor a Kálvin téren álló „Arany Oroszlán” patika működtetését, majd két évre rá, 1808-ban elnyerte a pesti polgárjogot.[20]

Pecz Samuel 1809-ben, Rozsnyón lépett házasságra a gömöri származású Major Annával,[21] Pesten letelepedve gyermekeik keresztelői

4. kép. Id. Petz Ármin ősei és leszármazottai (forrás: Family Search)

bejegyzését a háromnyelvű pesti egyházon belül természetesen a német gyülekezet anyakönyveiben leljük fel. A házasságukból született hét gyermek mindegyike kiskorú volt még, amikor Samuel 1829-ben meghalt. (4. kép). A hatodikként, 1820-ban született Ármin (Hermann) (1820. október 18. – 1896. április 6.)[22] – az építész édesapja – ekkor mindössze nyolcéves volt (5. kép). A gyógyszerészet ugyan jól jövedelmező szakmának számított, korai árvaságra jutása miatt mégsem az anyagi jólét jellemezte gyermekkorát. Kereskedelmi iskolai tanulmányait követően, 16 évesen szegődött el a pesti Füvészkertbe és tanulta ki a kertészszakmát. Több évig tartó európai tanulmányútja alatt felkereste a híres kertészeteket Bécsben, Prágában, Drezdában, Lipcsében és Potsdamban. Ez utóbbi helyen a királyi kertészetben töltött 15 hónap alatt nemcsak változatos feladatokkal bízták meg, hanem kerttervező képesítést is szerzett. Hazatérése után megpályázta és megkapta a Ludoviceum főkertészi állását. Korának egyik legjelentősebb kerttervezője lett, hazánkban elsőként létesített faiskolát és nyitott kereskedelmi kertészetet.[23] Az általa tervezett magán- és közkertek száma meghaladja a százat, leghíresebb munkája a Nemzeti Múzeum kertjének kialakítása. Jelentős tevékenységet fejtett ki a közügyek terén is, a Magyar Országos Ipartestület Kertészeti Szakosztályának elnöke, az Országos Kertészeti Egylet egyik alapító tagja, majd 1891 és 1895 között elnöke volt. A pesti evangélikus német gyülekezetnek 1862-től haláláig presbitere volt.[24]

5. kép. Id. Petz Ármin (***Kertészeti Lapok,*** **1895. 1. 26.**)

Ármin 1848 novemberében kötött házasságot a szintén pesti születésű Meyer Teréziával. Az esketŏ lelkész Michael Lang, egyik esküvői tanújuk a nyomdász Heckenast Gusztáv volt. A Heckenast és a Petz család kapcsolatáról a legkorábbi feljegyzést 1787-ből találjuk.

Id. Daniel Petz krónikájában ugyanis azt olvashatjuk, hogy a krónikaíró mint keresztszülő volt jelen Johannes Michael Heckenast fiának keresztelőjén.[25] A két család útja ezután is több ponton találkozott, hasonlóképp Kassán keresztül vezetett az útjuk Pestig. A Sopronban letelepedett német iparoscsaládból származó Heckenast Mihály 1803-ban evangélikus lelkészként került Kassára, majd az ő fia, a híres nyomdász, Gusztáv telepedett le Pesten, akit ekkoriban rokoni szálak is fűztek a Pecz családhoz.[26]

Id. Pecz Ármin és Meyer Terézia házasságából két fiú született, az építész Samu és a családi vállalkozást továbbvivő ifj. Ármin.

Pecz Samu, az elsőszülött 1854. március 1-jén látta meg a napvilágot. Gyermekkora és neveltetése a családban megszokott módon a pesti német evangélikus közösséghez kötötte. A terézvárosi evangélikus elemi iskola után a gimnáziumot az 1864-ben a Deák téren újonnan felépült iskolaépületben kezdte, majd a belvárosi Főreáliskolában fejezte be. Egyetemi tanulmányait élete vége felé írt önéletrajzából ismerjük.[27] Két évig volt hallgatója a Műegyetemnek, majd szintén két évig tanult a stuttgarti egyetemen. A bécsi Képzőművészeti Akadémián Theophil Hansen tanítványként elsősorban a neoreneszánsz formavilágot sajátította el. Hazatérve Schulek Frigyes vezetése alatt dolgozott a Mátyás-templom felújításán, és kötelezte el magát a neogótikus formanyelv mellett. 1882-ben a Műegyetem akkor életbe lépett új szabályzata alapján szigorlati vizsgát tett, s egyike lett az első okleveles építészeknek Magyarországon (6. kép).

Esküvőjét első feleségével, a katolikus Wagner Klárával 1884-ben már a magyar egyház keretein belül tartották, ami jól tükrözi a kor tendenciáját. A 19. század utolsó harmadában a Pesti Egyház magyar gyülekezetében folyamatosan nőtt az esketések száma, ugyanez a szám ezzel egyenes arányosan csökkent a német gyülekezetben.[28] Míg a felekezetek közötti vegyes házasságok a Türelemi rendelet után egyre elterjedtebbé váltak,[29] Pecz Samu családjában elsőként az ő generációjában figyelhetők meg. Építészi körökből választott feleséget, Wagner Klára édesapja Wagner János építőmester, aki szoros barátságban állt

Ybl Miklóssal és Pecz Samu mesterével, Theophil Hansennel. Wagner János egy építészdinasztia alapítója, fiai közül Gyula, Ödön és ifj. János is az építészi, építőmesteri szakmát választották.[30]

Pecz Samu első házassága 1892 januárjában válással végződött. A Budapesti Törvényszék hosszadalmas procedúráját kikerülve a válást a Kolozsváron székelő unitárius törvényszék egyszerűbb s ezáltal gyorsabb ügymenetének keretei között folytatták le.[31] Az eljárást „kolozsvári házasságként" emlegették a korban, hisz gyors újraházasodást tett lehetővé.[32] A válás lebonyolításáért unitárius egyháztagságot felvett Pecz Samu is hamar, már 1892 telén újranősült. Sógornője testvérét, a katolikus, de szintén unitáriussá lett Kerstinger Lujzát, a fűszerkereskedő Kerstinger György lányát vette el, tanúja kortársa és már a főreáliskolán iskolatársa, Alpár Ignác volt. Az esküvőt Budapesten, az építész által 1885-ben tervezett Alkotmány utcai unitárius templomban tartották.[33] A templommal egy időben felépült bérház egyik lakásában rendezték be új otthonukat.[34] Nem tudni, Pecz Samu milyen mértékben vett részt az unitárius gyülekezet életében. Felesége haláláig unitárius maradt, ő azonban második házasságból született két fiával, Jánossal és Samuval együtt 1900-ban elhagyta az egyházat, és visszatért az evangélikus gyülekezetbe.[35]

6. kép. Pecz Samu, 1895 körül (MNM Történeti Fényképtár, ltsz. 91.17.)

A közéletben, illetve a közösség életében aktív szerepet vállaló polgári lét mélyen gyökerezik Pecz Samu családjában. Az építész – bár kerülte a közszerepelést – hű maradt ehhez az örökséghez, és mind szakmájában, mind egyházában számos tisztséget viselt. Még tanulmányai alatt, 1878-ban Bécsben, az ott szerveződött Verein der Architekten

an der Akademie Bildende Künste elnökének választották. Bő két évtizeddel később a nálunk megalakult Magyar Építőművészek Szövetségének a kezdetektől tagja, majd 1906 és 1909 között elnöke. 1905-től haláláig, majdnem két évtizeden keresztül a pesti magyar egyház presbitere és a német–magyar közös képviselő-testület tagja volt. Építési ügyekben való szakmai segítsége mellett neve az oktatási ügyeket érintő bizottságokban bukkan fel.[36]

Pályája elejétől részt vett az egyetemi oktatásban, 1882-től haláláig a M. Kir. József Műegyetem Középítéstan Tanszékének oktatója, majd vezetője volt. 1898-tól két éven keresztül a mérnök és építész szakosztály dékáni tisztségét is betöltötte. Az ókori görög, valamint ókeresztény építészetről írt tanulmányait a legkorábbi, építészhallgatóknak írt jegyzetek között tartják számon.[37]

A fasori templom 1905-ös felszentelését követően feltételezhetően a saját maga által tervezett templomban talált lelki otthonra Pecz Samu. Temetésén 1922 szeptemberében a fasori lelkész, Kaczián János kísérte utolsó útjára.[38] A 68 éves korában elhunyt építésznek – úgy tűnik – nincs egyenes ági leszármazottja. Legidősebb fia, Gyula építész lett, édesapja halála után egy évvel, 37 éves korában Amerikába vándorolt, s ott nősült meg.[39] Lánya, Irén és második házasságából született, végrendeletében béna fiúként emlegetett Samu fia nem házasodtak meg. Legkisebb fia, János igen későn, 54 évesen nősült, házassága válással végződött.[40]

Pecz Samu öccse, Ármin[41] (1855. augusztus 16. – 1927. május 16.) Pesten született, a kertészeti szakma alapjait édesapjától tanulta, elméleti tudását Reutlingenben sajátította el. 1882-ben vette át a családi vállalkozás irányítását, Kerepesre telepítve a faiskolát. Az 1896-os millenniumi kiállítás, a budai vár századfordulós kertészeti rendezése, valamint a Műegyetem parkosítása fűződik nevéhez. Feleségével, Kerstinger Eugéniával öt leánygyermeket neveltek.[42]

Pecz Samu kortársai közül meg kell még említeni a vele egyidős unokatestvérét, Pecz Vilmost (1854. március 20. – 1923. november 9.),[43] aki szintén kiemelkedő tudományos és pedagógia pályát futott be.

Középiskolai tanárként tizennégy éven keresztül tanított a budapesti evangélikus gimnáziumban, majd a kolozsvári és budapesti egyetem classica philologia tanszékének oktatója volt. 1887-ben az MTA levelező, majd öt évvel később rendes tagjává választotta.

Összegzés

Pecz Samu tágabb családfája a 17. század végétől a 20. század első feléig egy német, polgári, iparos família felemelkedését mutatja. A 17. században német földről Szakolcára vándorolt Pecz család a posztónyíró iparban talált megélhetési lehetőséget, posztónyíróként egyes tagjai egészen a 19. század közepéig tevékenykedtek. A család szabad királyi városok mentén telepedett el, Szakolcáról Sopronba, majd Kassán keresztül Pestre vezetett az út, amely irány más német polgári családoknál is megfigyelhető.

Mind a soproni, mind a kassai-pesti ágon a 19. század elején élt családtagoknak adatik meg elsőként, hogy a gimnázium elvégzése után felsőbb stúdiumokat folytassanak. Az elemi, majd gimnáziumi tanulmányokat rendszerint evangélikus iskolákban végezték, az egyetemi évek alatt elengedhetetlennek bizonyult a külföldi, elsősorban németországi tanulmányút. Figyelemre méltó, hogy mindkét ágon az értelmiségi pályára lépéstől három generáció alatt a család egyes tagjai bekerültek a tudáselit szűk körébe. A 19. század legvégén egyidőben hárman – a kinevezésük sorrendjében – Pecz Samu, Pecz Vilmos és Petz Gedeon is betöltött egyetemi tanári állást, utóbbi kettőt a MTA tagjává választották.

A kezdetben más posztónyíró családokkal házasság útján rokoni kapcsolatokra lépő Pecz család tagjai között az új végzettséggel rendelkezők nem meglepő módon a saját társadalmi körükből választottak feleséget. Petz Lipót például a szárazdi evangélikus lelkész lányával, Pecz Samu az építőmester Wagner János lányával lépett házasságra.

A 19. század közepéig egyértelműen a német az anyanyelv a családban, dominanciája Pecz Samu generációjánál váltott át magyarra. Szintén a 19. század második felében látjuk az endogám házasságok elhagyását, egyre több a felekezetek közötti vegyes házasság.

A Pecz családra jellemző a közéletben való aktív szerepvállalás, saját szakmájuk összefogása, minél magasabb rangra emelése. Egyesületek irányításában rendszeresen vállaltak vezetői tisztségeket. A közéleti szerepvállalás a lutheránus egyházhoz való mély elköteleződésben is megmutatkozott. Már a 17. században krónikát vezető id. Petz Dánielről is tudjuk, hogy halottvivői szolgálatokat vállalt gyülekezetében. Leszármazottai között egy háromgenerációs lelkészcsalád bontakozott ki. Pesten id. Petz Ármin több mint három évtizeden keresztül volt a német gyülekezetben presbiter, Pecz Samu pedig a magyar gyülekezet presbitereként és a német–magyar választmány tagjaként szolgálta egyházát szaktudásával.

Az oktatás fontosságának kiemelt szerepét is megfigyelhetjük mindkét ágon, egyrészt kiváló pedagógusokat köszönhetünk nekik, másrészt sokat áldoztak az oktatás színvonalának emelésére. Nemcsak tanítottak, hanem az oktatásügy megújításán, tanmenetének megreformálásán is dolgoztak.

Pecz Samu a historizmus formavilágát használó, mégis minden hivalkodást nélkülöző és a funkcionalitást szem előtt tartó épületei, valamint a protestáns liturgikus tér követelményeit figyelembe vevő templomai ezekből a német, polgári, lutheránus értékeket valló gyökerekből táplálkoztak.

JEGYZETEK

[1] Jelen tanulmány a szerző 2022-ben megjelent cikkének átdolgozott, rövidített változata. Lásd Borókay 2022.

[2] Pecz Samu családfájának kutatásakor a szakirodalmon kívül a Family Search (FS) szolgáltatásban, valamint a Magyarországi Evangélikus Egyház Őskereső adatbázisában elérhető anyakönyvekre, az Országos Széchenyi Könyvtár gyászjelentés gyűjteményére, valamint az Erdélyi és Budapesti Unitárius Egyház levéltári és anyakönyvi irataira támaszkodtam.

[3] FS: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-YNXL-T? from=lynx1UIV8&treeref=GZND-7PX&i=384
A családnév a forrásokban Petz, illetve Pecz írásmóddal is előfordul. A család ún. soproni ága többnyire a tz-vel való írásmódot, míg a pesti ág a magyarosabb Pecz-et használta. A tanulmány követi ezt a kétféle névhasználatot.

[4] Szelényi 1928. 74.; Petz 1933. 195.

[5] Stefan Lipfert kasendorfi lelkész közlése.

[6] Rainer 1994. 47.

[7] Házi 1982. 106–107.

[8] Házi 1982. 106–107.; Soproni evangélikus egyház, keresztelői anyakönyvek 1708–1760.

[9] Csatkai 1940. 3–5.

[10] A német nyelvű Petz család esetében a Leopold név lenne hitelesebb, a szakirodalomban elterjedt magyar elnevezések miatt innentől a magyar személyneveket használom. Petz Lipót. Szinnyei 1890–1909.; EOL A Dunántúli evangélikus egyházkerület lelkészavatási anyakönyve 1783–1784, 1786–1905. 161. 32.

[11] Kovács–Takács 2018. 257.

[12] EOL Dunántúli lelkészavatási anyakönyv, 230. 191.

[13] Necrolog. Petz Gyula. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (1882) 25. 345–352.; Dunántúli lelkészavatási anyakönyv, 230. 191.; Wagner 2023.

[14] Bányakerületi ordinációs anyakönyv 1801–1885. 787. 84.; *Evangélikus Egyház és Iskola* 1 (1883. április 28.) 5. 40.; uo. 1 (1883. július 14.) 16. 131.

[15] Lázárné 2017. 4–5.

[16] Wagner 2023.

[17] Petz Gedeon. Kenyeres 1994.; Szinnyei 1890–1909.

[18] Kovács–Takács 2018. 392.

Gotikus funkci.indd 55 2025. 05. 15. 15:50

[19] Kovács–Takács 2018. 251.

[20] *Buda és Pest polgárai* 1686–1848. BFL adatbázis. https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/11633/?list=eyJxdWVyeSI6ICIjREJfX1BPTEcgcGV0eiJ9 (Utolsó letöltés: 2023. 04. 20.)

[21] FS:https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9R77-JH1?from=lynx1UIV8&treeref=G9F9-KHC&i=353

[22] Für–Pintér 1988. 692–695.

[23] Sisa József: Parkok, kertek. Sisa 2013. 296–297.

[24] EOL A Pesti Evangélikus Egyház jegyzőkönyvei 1793–1895.

[25] Csatkai 1940. 29.

[26] Zoványi 1977. Christian Petz unokája, Rosina Elisabeth ugyanis a kassai nyomdász, Otto Friedrich Wigand házastársa lett. Az e házasságból született 12 gyermek egyike, Ottilie Karolina Wigand, aki 1846 és 1850 között Heckenast Gusztáv első felesége volt.

[27] Pecz 1920.

[28] Sólyom 2019. 346.

[29] Kovács–Takács 2018. 319–320.

[30] Wagner János. Kenyeres 1994. Wagner János gyermekei neve és foglalkozása fel van tüntetve egy 1897-es ajándékozási szerződésen. BFL VII. 175-1879-0242.

[31] Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára Főpapi Törvényszék iratai, 13/1892.

[32] Nagy 2010. 165.

[33] Budapesti Unitárius Egyházközség anyakönyvei.

[34] Sándy 2005. 36. o.

[35] OSzK Kerstinger Lujza gyászjelentése. Budapesti Unitárius Egyházközség anyakönyvei.

[36] Pecz Samu egyházán belüli szerepéről részletesebben lásd: Borókay 2025.

[37] Sisa József: A József Műegyetem és az Állami Felsőipariskola. Sisa 2013. 340.

[38] Fasori Evangélikus Egyház halotti anyakönyvek. 1922. szeptember 1.

[39] FS: https://www.familysearch.org/tree/person/sources/GFK1-P6M

[40] FS: https://www.familysearch.org/tree/person/sources/G4SC-NSJ

[41] Pecz Ármin. Kenyeres 1994.

[42] FS: https://www.familysearch.org/tree/pedigree/portrait/GZND-CMJ

[43] Pecz Vilmos. Szinnyei 1890–1909.

A German civil family
Samu Pecz's family roots

By tracing the family roots of architect Samu Pecz, a family tree can be traced back more than two centuries. The Lutheran family, who came from Franconia in what is now Bavaria in the mid-17th century, travelled along the route of free royal towns, from Szakolca to Sopron and then via Kassa to Pest.

The members of the Pecz family, who lived in Sopron and were cloth shearers, were already respected citizens of the city in the 18th century. For centuries, they were closely connected to the Lutheran community, adding several pastors and presbyters to the church in the 19th century. From the 1800s onwards, leaving the cloth industry, there was a steady rise, mainly due to the increasing levels of education of family members. By the second half of the 19th century, the family had belonged to the upper middle class and included several prominent teachers whose lives were devoted to teaching, schools and supporting their church.

Through the individual careers, we can also trace the general trends of the time, the paths of gaining citizenship in Pest, changes in marriage customs or in the relationship to the mother tongue.

Samu Pecz was one of the most prominent architects of his time, and as a university lecturer he belonged to the narrow circle of the academic elite. His marriages illustrate the fact that this was the time when mixed marriages appeared in the family, and the time when the dominance of German language weakened. Following the tradition of the intellectuals, Samu Pecz played an active role in raising the status of the architectural profession and in the life of the Lutheran parish in Pest. On the basis of these roots, from the very beginning of his career, he sought architectural solutions for the Protestant liturgical space, and his theoretical and practical work in this field became essential and highly influential.

Gotikus funkci.indd 58 2025. 05. 15. 15:50

Gyetvainé Balogh Ágnes

PECZ SAMU OKTATÓI MUNKÁSSÁGA

Pecz Samu a historizmus építészetének egyik legkiemelkedőbb alakja, aki nemcsak építőművészként hagyott hátra gazdag életművet, de a Műegyetem nagy tudású tanára is volt. 34 éven át vezette a Középítéstani Tanszéket, ahol – mai néven – épületszerkezettant oktatott építész- és mérnökhallgatók nemzedékeinek. Tanári pályája, tankönyve, jegyzetei és nagyszámú publikációja révén jelentős hatást gyakorolt a következő generációra. Az épületszerkezettan tanáraként sok bonyolult, gyakorlati szerkezeti-technikai feladatot tudott korszerű konstrukciókkal megoldani.

Oktatói munkásságának kezdetei erőteljesen befolyásolták építészeti stílusát. 1882-ben, miután megszerezte diplomáját a M. Kir. József Műegyetemen, tanársegédi állást kapott a Középítéstani Tanszéken. Két figyelemre méltó tanulmányt publikált, melyek alapján 1885-ben az ókori építészet magántanárává habilitálták. Még ebben az évben elindította „Válogatott fejezetek az ókori építészetből" című tantárgyát. 1886 áprilisában a Műegyetem két új tanszékének betöltésére írt ki pályázatot: a Középítési Szerkezettani, valamint az Ókori Építéstani Tanszékekre. Pecz Samu az utóbbi pályázatra jelentkezett, valószínűleg előre készült erre ókori témájú tanulmányaival és tantárgyával. A kari bizottság javaslata ellenére az egyetemi tanács mégis a pályázaton nem induló Czigler Győzőt kérte fel az állásra. Mivel a középítéstanra kiírt pályázat eredménytelenül zárult, a másik tanszékre pályázók közül választottak nyertest. Pecz Samu így tanszékvezető lett, de nem azon a tanszéken, amelyre számított. E furcsa fordulat közrejátszhatott abban, hogy az egykori Hansen-tanítvány építészeti érdeklődése ekkortól csaknem teljesen elfordult az ókori építészettől, és a szerkezeti gondolkodáshoz sokkal közelebb álló középkor határozta meg architektúráját.

Gotikus funkci.indd 59 2025. 05. 15. 15:50

Pecz Samu (1854–1922) gazdag építészeti életműve mellett oktatói munkássága is kiemelkedő. Építészetétől elválaszthatatlan oktatói munkásságát mutatja be e tanulmány.[1] Az életművét feldolgozó monográfia készítése során számos újdonság került elő, melyek közül talán az volt a legmeglepőbb, hogy hogyan is került Pecz Samu a Középítéstani Tanszék élére, amikor egyáltalán nem erre készült, és is nem erre pályázott. A véletlen fordulat hatással volt egész építészeti munkásságára és stílusára.

Tanulmányai

Pecz Samu a M. Kir. József Műegyetemen kezdte egyetemi tanulmányait 1871-ben, abban a tanévben, amikor a korábbi József Politechnikum éppen megkapta az egyetemi rangot. 1873-tól a stuttgarti műegyetem (ekkor még Politechnikum) hallgatója volt ismét csak két évig. Az egyéves kötelező katonai szolgálatot követően újabb két esztendőn át a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult Theofil Hansen tanítványaként, aki mellett az antik stílust ismerhette meg behatóbban. Tanulmányait befejezve másfél évig Schulek Frigyes vezetése alatt dolgozott a budavári Nagyboldogasszony, azaz a Mátyás-templom helyreállításán, ahol viszont a középkori építészet szerkezeteiben és stílusában mélyedt el. A többféle stílus alapos ismerete megfelelt a historizmus szemléletének, és úgy látszik, a fiatal Pecz Samu ekkor még nem köteleződött el egyik formanyelv mellett sem.

Négy hónapos olaszországi tanulmányút után visszatért a Műegyetemre, ahol az építészi szigorlatát letéve 1882-ben megszerezte a diplomáját, így egyike lett az első magyar okleveles építészeknek.[2]

Gotikus funkci.indd 60 2025. 05. 15. 15:50

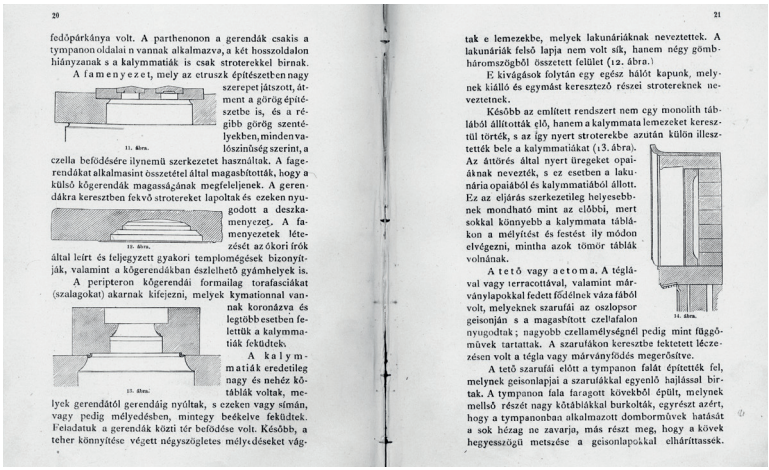
Tanársegédként a Műegyetemen

A diploma megszerzését követő tanévtől kezdve – amikor a Műegyetem éppen beköltözött a Múzeum körúti új épületeibe – Pecz már tanársegédként dolgozott Schnédár János mellett a Középítéstani Tanszéken. 1882 októberében Hauszmann Alajos volt az, aki az építészi és mérnöki szakosztály ülésén javasolta, hogy mivel az építész tanszékek egyik asszisztense külföldre távozott, *„az igy megürült állásra a pályázat 4 heti határidővel kiirassék, időközben pedig berendezéssel járó sürgös teendök végzésére Petz Samu okleveles épitész, ez állásban ideiglenesen alkalmaztassék. Helybenhagyatik."*[3]

Ebben az időben a Műegyetem fejlődőben lévő intézménye kb. 380-450 hallgatót oktatott, de a szám évről évre emelkedett. Az 1872-ben alapított építészi szakosztály a mérnökivel közösen működött – a szakosztályok a mai karok megfelelői voltak. Az építészhallgatók összlétszáma ekkor 50 fő körül mozgott, ami a négy évfolyamra vetítve igen kis létszámú tanulócsoportokat jelentett. Ennek megfelelően az oktatók száma is alacsony volt, tanszékenként egy-egy tanár oktatott, illetve az őt segítő egy-egy tanársegéd, esetleg később egy-egy adjunktus.[4]

Pecz az önéletrajza szerint ebben az időben egyidejűleg a Középkori Építéstani (akkori nevén Műépítészettani) Tanszéken is ellátta a tanársegédi feladatokat Steindl Imre mellett, de ezt az egyetemi jegyzőkönyvek vagy évkönyvek nem örökítették meg. Lehetséges, hogy e második feladatköre nem volt hivatalos, de elképzelhető a Műegyetem e korai időszakában, hogy két tanszék alkalmazott egy tanársegédet.

Pecz tanársegédként két jelentős tanulmányt publikált 1885–1886-ban: *A görög kőszerkezetek ismertetése, különös tekintettel a görög dór szentély szerkezetére,* illetve *Az ó-keresztény templom-építészet fejlődése* címekkel. Az önéletírásában a fenti címen említett első írás először *A* görög kőszerkezetnek és a görög-dór szentély szerkezetének fejlődése címen jelent meg folytatásokban *Az Építési Ipar* folyóirat 1885-ös számaiban. Ezt

fedőpárkánya volt. A parthenonon a gerendák csakis a tympanon oldalai n vannak alkalmazva, a két hosszoldalon hiányzanak s a kalymmatiák is csak stroterekkel birnak.

A famenyezet, mely az etruszk építészetben nagy szerepet játszott, átment a görög építészetbe is, és a régibb görög szentélyekben, mindenvaló szinűség szerint, a czella befödésére ilynemü szerkezetet használtak. A fagerendákat alkalmasint összetétel által magasbították, hogy a külső kögerendák magasságának megfeleljenek. A gerendákra keresztben fekvő strotereket lapoltak és ezeken nyugodott a deszkamenyezet. A famenyezetek létezését az ókori írók által leírt és feljegyzett gyakori templomégések bizonyítják, valamint a kögerendákban észlelhető gyámhelyek is.

A peripteron kögerendái formailag torafasciákat (szalagokat) akarnak kifejezni, melyek kymationnal vannak koronázva és legtöbb esetben felettük a kalymmatiák fekődtek.

A kalymmatiák eredetileg nagy és nehéz kőtáblák voltak, melyek gerendától gerendáig nyúltak, s ezeken vagy simán, vagy pedig mélyedésben, mintegy beékelve feküdtek. Feladatuk a gerendák közti tér befödése volt. Később, a teher könnyítése végett négyszögletes mélyedéseket vágtak e lemezekbe, melyek lakunáriáknak neveztettek. A lakunáriák felső lapja nem volt sík, hanem négy gömbháromszögből összetett felület (12. ábra.)

E kivágások folytán egy egész hálót kapunk, melynek kiálló és egymást keresztező részei strotereknek neveztetnek.

Később az említett rendszert nem egy monolith táblából állították elő, hanem a kalymmata lemezeket keresztül törték, s az így nyert strotereket azután külön illesztették bele a kalymmatiákat (13. ábra).

Az áttörés által nyert üregeket opaiáknak nevezték, s ez esetben a lakunária opaiából és kalymmatiából állott. Ez az eljárás szerkezetileg helyesebbnek mondható mint az előbbi, mert sokkal könnyebb a kalymmata táblákon a mélyítést és festést ily módon elvégezni, mintha azok tömör táblák volnának.

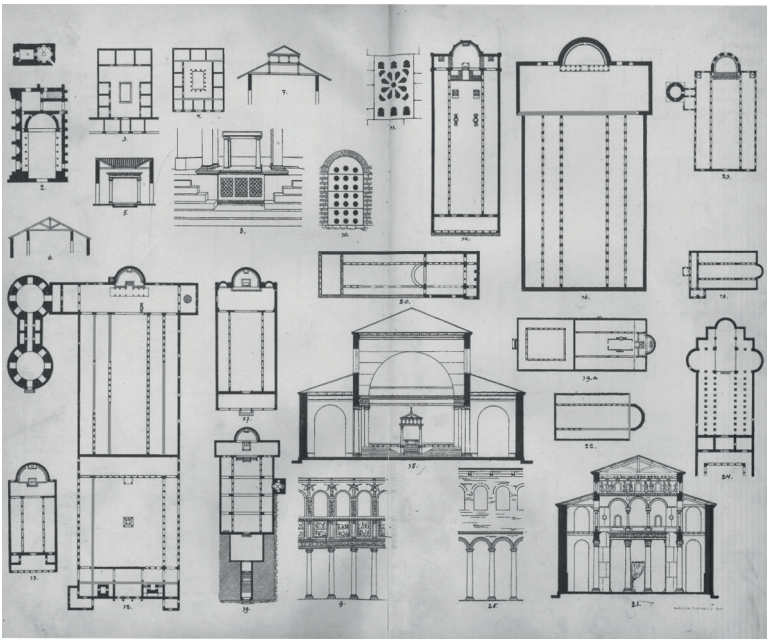
A tető vagy aetoma. A téglával vagy terracottával, valamint márványlapokkal fedett födélnek váza fából volt, melyeknek szarufái az oszlopsor geisonján s a magasbított czellafalon nyugodtak; nagyobb czellaméretségnél pedig mint függőművek tartattak. A szarufákon keresztbe tekintett léczezésen volt a tégla vagy márványfödés megerősítve.

A tető szarufái előtt a tympanon falát építették fel, melynek geisonlapjai a szarufákkal egyenlő hajlással birtak. A tympanon fala faragott kövekből épült, melynek mellső részét nagy kőtáblákkal burkolták, egyrészt azért, hogy a tympanonban alkalmazott dombormüvek hatását a sok hézag ne zavarja, más részt meg, hogy a kövek hegyesszögü metszése a geisonlapokkal elháríttassék.

1. kép. Részlet Pecz Samu: *A görög kőszerkezetek ismertetése* című könyvéből (PECZ 1886a 20–21.)

követően 1886-ban önálló könyvként is kiadták.[5] A 25 oldalas kis kötetben Pecz a „modern építkezés fejlődését annyira befolyásoló görög építészet" szerkezeteit vizsgálta, bemutatva a falszerkezetek („falépítés") és oszlopok szerkezeti típusait, eredetüket, vizsgálva „miként alakult át a fa-stylus a kő-stylussá". Meghatározta a fejlődés szakaszait, majd a dór templomok korszakai mellett bemutatta szerkezeti részleteiket, kivitelezési megoldásaikat, részletesen kitérve az optikai korrekciókra is. A tanulmány szövegét épületszerkezeti jellegű részletrajzok kísérték (1. kép).

Az ó-keresztény templom-építészet fejlődése című, másik említett tanulmánya önálló kötetben került kiadásra.[6] A bevezetőben elemzett katakombaépítészetet követően az I. fejezet az ókeresztény bazilikákat tárgyalta. A fogalmak tisztázását, eredetét, majd a korábbi források bemutatását követően Pecz „Az alaprajz kiképzése" és „A belső felépítkezés" alfejezetekben foglalta össze jellemzőiket, majd konkrét példákat mutatott be. „Az ó-keresztény centrál-építmény" című, II. fejezet

2. kép. Ábrák Pecz Samu *Az ó-keresztény templom-építészet fejlődése* című könyvéből (Pecz 1886b)

hasonlóan összegző és példákat bemutató módszerrel készült, alfejezetei: „Az egyszerű kör-építmény", „A kiépített fülkékkel ellátott kör-építmény", „Körépítmények belső oszlop-sorral", „A keresztalakú elrendezések (Görög kereszt)". A III. fejezet Közép-Szíria ókeresztény építészetét tárgyalta, míg a IV. „Külépítmény, díszítés és szerkezet" címmel az ókeresztény templomépítészet homlokzatképzéséről, építészeti és festészeti részleteiről, valamint az épületszerkezetekről adott áttekintést. A 74 oldalas íráshoz a kötet végén 77 rajzos ábra tartozott három kihajtható lapon, amelyek a tárgyalt templomok alaprajzait, szerkezeti és homlokzati részleteit mutatták be (2. kép).

A két tanulmányból nagyon jól érzékelhető, hogy Pecz Samut a történeti építészet mellett, illetve azon belül is az épületszerkezeti problémák foglalkoztatták. Ez a kettős érdeklődése a két tanszéken ellátott feladataiból is következett, és láthatóan egész építészetét, oktatói munkásságát is meghatározta.

Az ókori építészet magántanára

E két jelentős írása, valamint korábbi bécsi speciális tanulmányai alapján Pecz Samut az ókori építészet magántanárává habilitálták. Az 1885/1886-os műegyetemi évkönyvben már e titulussal szerepel, tehát a két említett tanulmányt az előző évben kellett, hogy megírja. E státusza mellett Pecz még két tanéven át tanársegédként is dolgozott Schnédár Középítéstani Tanszékén.[7] Ugyanebben az évkönyvben látható, hogy Pecz az 1885/1886-os tanévben elindította első önálló tantárgyát „Válogatott fejezetek az ókori építészetből" címen, amely mindössze két évig szerepelt a programban. A tárgy témája *„az építészet fejlődése a legrégibb korszakban, mykenei, trojai, és olympiai ásatások, Pompeji, ókeresztény korszaki építészet"* volt. Heti egy órában adta elő az őszi és a tavaszi félévben is, míg a következő évben heti kétórás tárgy lett belőle a tavaszi (II.) félév tantárgyai között. Két megjelent tanulmányát valószínűleg e tantárgy tankönyveinek szánta.

A tanszékvezetői pályázat végeredménye

1886 áprilisában a Műegyetem két új tanszékének betöltésére írt ki pályázatot a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium: a Középítési Szerkezettani, valamint az Ókori Építéstani Tanszékek ellátására.[8] Addig csak két tanszék, a Steindl Imre által vezetett Műépítészettan és Hauszmann Alajos Száraz-, Mű- és Díszépítészet Tanszéke oktatta az építészettörténetet, s vele szoros egységben a tervezést. A tervfel-

adatok az oktató tanár stílusának megfelelően „különböző modorokban" készültek. A két tanszék neve később megváltozott kifejezve az általuk már korábban is oktatott stíluskorszakokat – Steindlé 1893-tól Középkori Építéstanra, Hauszmanné 1888-tól Díszépítéstanra, majd 1913-tól utódja, Hültl Dezső vezetésétől kezdve Újkori Építéstanra.[9] Steindl és Hauszmann két tanszéke mellé került felállításra 1886-ban az Ókori Építéstani Tanszék a harmadik stíluskorszak oktatására.

Pecz Samu erre a pályázatra jelentkezett, nem pedig az új Középítéstanra, amely tantárgy másik tanszékén már négy éve tanársegédként dolgozott. Valószínűleg évekkel korábban tervben lehetett az új tanszékek felállítása, és Pecz Samu előre készült a pályázatra ókori témájú írásaival és elindított tantárgyával.

A pályázati bírálóbizottság három tagja Hauszmann Alajos, Steindl Imre és Schnédár János voltak, akik a három pályázó közül Pecz Samut javasolták az első helyen.[10] 1886. június 9-én azonban az egyetemi tanácsülés Lipthay Sándor (1847–1905) hatására felülbírálta a javaslatot, egyúttal Peczet nevezve meg a legalkalmasabbnak a másik pályázatra, azaz a Középítéstani Tanszékre. Egy öttagú vegyes bizottságot állítottak fel, hogy a hazai jelesebb építészek közül inkább meghívás útján töltsék be az Ókori Építéstani állást.[11] Ők az oktatási tapasztalattal addig nem rendelkező Czigler Győzőt javasolták, akinek „tanulmányainak iránya, tevékenységének sulypontja épen az ó-kori építészeten nyugszik". Steindl Imre egy feliratban tiltakozott is e döntés ellen.[12]

Ugyanakkor a középítési szerkezettan tanszékére kiírt másik pályázat is eredménytelenül zárult.[13] A minisztérium ezért felkérte a Műegyetemet, hogy vagy „a nem pályázók, vagy a másik tanszékre pályázók közül hozzon valakit javaslatba". A kijelölt bírálóbizottság (K. Lipthay Sándor, Schnédár János és Hauszmann Alajos) a másik tanszék pályázói közül egyhangúlag Pecz Samu magántanárt ajánlotta meghívásra.[14] A szakosztály egyhangúlag elfogadta az indítványt.

Pecz Samu így tanszékvezető lett, de nem azon a tanszéken, amelyre számított. 1887. január 10-én Pecz és Czigler egyszerre kapta meg

nyilvános rendkívüli tanári kinevezését – Pecz a középítéstanra, Czigler az ókori építéstanra. Ezt követően Pecz két éven át oktatott, ókori témájú tárgya kikerült a Műegyetem programjából. Másfél év múlva, 1888. július 20-án Pecz Samut a középítéstan nyilvános rendes tanárává nevezték ki, ismét egyszerre Cziglerrel.[15] Pecz, az alig 34 éves építész ekkor lett az újonnan felállított Középítéstani Tanszék tanszékvezető professzora, mely feladatot 34 éven át, egészen 1922-ben bekövetkezett haláláig ellátta.

Fordulat Pecz Samu építészeti munkásságában

Pecz Samu későbbi munkásságára e váratlan fordulat nagy hatással volt, közrejátszhatott abban, hogy az egykori Hansen-tanítvány építészeti érdeklődése ekkortól csaknem teljesen elfordult az ókori építészettől, és a szerkezeti gondolkodáshoz sokkal közelebb álló középkor határozta meg architektúráját.

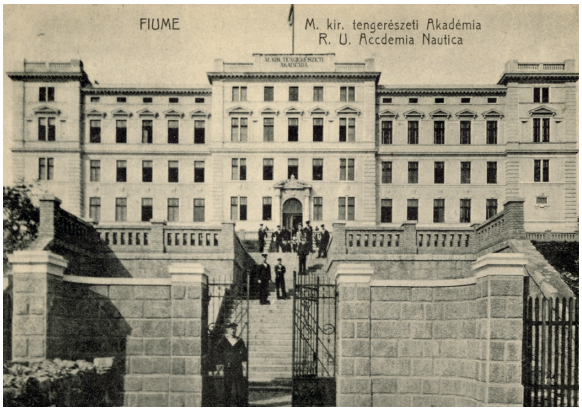
3. kép. Pecz Samu hallgatói terve, középület homlokzata, 1877
(MNL OL T 6 No. 33/44.)

4. kép. A M. Kir. József Műegyetem Mechanikai Technológia épülete nyugatról (Hauszmann 1909a)

Az 1886-os fordulat előtt Pecz épületei között voltak a Hansen-iskolához köthető neoreneszánsz tervek is (Középület terve, hallgatói terv, 1877, 3. kép; Fürdőház pályaterve, Herkulesfürdő, 1883),[16] de már ekkor rátalált az egész életművét meghatározó, középkort idéző stílusára.[17] Valószínűleg ez a „súlypont" egyértelműen látszott kollégái előtt, akik nem őt választották ki az Ókori Építéstani Tanszékre. 1886 utáni épületein és tervein a középkor tömegalakítása, homlokzatképzése és formavilága vált szinte teljesen egyeduralkodóvá. Életműve csaknem egészét ez az egységes architektúra jellemezte.

Ugyanakkor több olyan épülete, illetve terve is volt – főleg oktatási épületek –, ahol a középkori és a reneszánsz formák keveredtek. A meredek hajlásszögű, összetett tetőidomok, a festői aszimmetrikus tömegalakítás a középkori építészeti elemek adaptálását mutatta, a nyílásformákban azonban sokkal inkább a nagyobb üvegfelületeket biztosító szegmensívek jelentek meg. A redukált, síkszerű architektúrájú homlokzatok anyaghasználatában ilyenkor is a vakolt falsíkok körül húzódó, Peczre jellemző nyerstégla sávok, illetve nyerstégla párkányok és nyíláskeretezések alkalmazása látható, melyeket több esetben kőből kialakított részletek, kisebb kerámiaelemek egészítettek ki. Ide tartoznak egyes műegyetemi épületei (1905–1909, 4. kép),[18]

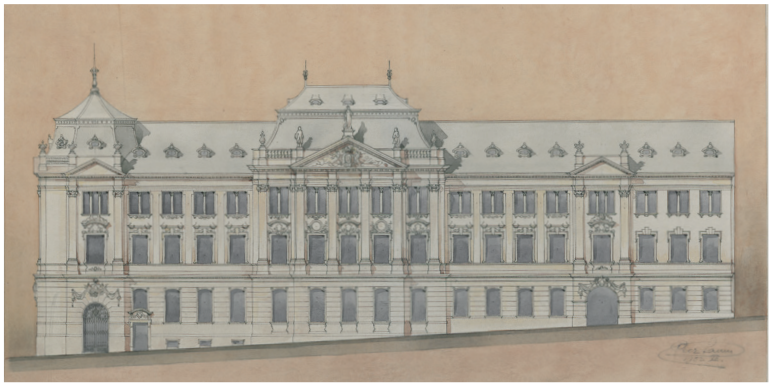

5. kép. A fiumei Tengerészeti Akadémia 1905 körül (OSzK)

a fasori evangélikus gimnázium (1901–1905) és a debreceni református főgimnázium (1911–1913) is, valamint a pozsonyi magyar királyi posta és távírda épületére készített „A" jelű pályaterve (1902–1903), mellyel második díjat nyert. Pecz kortársai neoreneszánsz stílusúnak nevezték a beregszászi állami főgimnázium (1900–1902) főhomlokzatát is, pedig összhatásában ez az épület szintén Pecz jellegzetes középkori jellegű historizálását idézi, amely neoreneszánsz elemekkel keveredik.

Pecz életművében 1886 után is található néhány olyan épület, ahol az antik vagy reneszánsz formák a meghatározóak, azaz az architektúrájuk eltér egységes stílusától. A Wirnhardt testvérek számára két bérházat tervezett a József körúton (1889–1892), két egymás melletti, csaknem azonos méretű és alakú telekre, csaknem azonos alaprajzi megoldással, de a homlokzatokat és a belső architektúrát kétféle stílusban tervezte meg: az egyik házét középkori motívumokkal, a másikét pedig korai olasz reneszánsz stílusban.

A fiumei Tengerészeti Akadémiáról (1901–1903) Pecz szintén ezt írta: *„Az épület stílusa nem középkori, hanem antikizáló, illetőleg olasz reneszánsz"* (5. kép).[19] Ugyanezt a stílust követte a Budapesti Iparosképző Protestáns Egylet székháza (1891–1898), a pozsonyi magyar királyi posta és távírda „B" pályaterve (1902–1903) (6. kép),[20] valamint a kaposvári m. királyi

6. kép. A pozsonyi postapalota „B” pályaterve, főhomlokzat, 1902 (MNL OL T 6 No. 10/10.)

törvényszék és fogház pályaterve (1903) esetében is.[21] A budapesti Országos Szépművészeti Múzeum pályatervénél (1898–1899) – bár stílus tekintetében nem volt megkötés – Pecz tőle szokatlanul, de a historizmus szemléletének megfelelően a múzeum épületéhez legjobban illeszkedő antikizáló formavilágot választott (7. kép).[22] A klasszikus formakincs használata nem okozott különösebb gondot számára, mert pályája kezdetén, Theophil Hansen tanítványaként behatóan tanulmányozta az ókori építészetet is. A homlokzat megformálása mögött felsejlenek e mesterének jelentős bécsi és athéni épületei is.

7. kép. A Szépművészeti Múzeum pályaterve, homlokzat (*VU,* 1899. 199.)

Tantárgyai

Pecz oktatói munkásságához, 1887-es kinevezéséhez visszatérve, át kell tekintenünk a műegyetemi oktatás ekkori helyzetét. Pecz új tanszékének létrejöttével két Középítéstani Tanszék működött párhuzamosan sajátos munkamegosztással, azonban ekkor még egyik sem volt konkrétan a mérnöki vagy építészi szakosztályhoz rendelve. Ebben az időben még nem vált el élesen egymástól a két képzés, és ennek megfelelően e tanszékek működési területe sem. A két tanszék számozásában utólag ki is alakult emiatt egy kisebb zavar: azaz melyik is az I., illetve II. számú. De ezt Nagy Károly (1870–1939), Pecz munkatársa, tanszékvezető utódja 1930-as beszédében tisztázta.[23] Eszerint igaz, hogy a Schnédár János által vezetett, jóval korábbi alapítású tanszék volt az elsőnek tekinthető Középítéstani Tanszék, de mégis Pecz új tanszékét nevezték ekkor I. számúnak, mert az oktatott tárgyak sorában hozzá tartoztak a tantervben korábban szereplő, elemi tantárgyak. Ezt az 1922-ig Pecz által vezetett I. sz. Középítéstani Tanszéket sorolták át 1936/1937-ben Magasépítési Tanszék néven a Mérnöki Osztályhoz, a mai Építőmérnöki Kar elődjéhez.[24]

Pecz egész tanári működése során épületszerkezettant – akkori elnevezéssel középítéstant – oktatott építész- és mérnökhallgatók számára. Már kinevezésével egy időben, azaz az 1887/1888-as tanévtől kezdve átstrukturálták a tárgycsoport oktatását, Pecz ekkor nagyrészt átvette a korábban Schnédár, illetve Pfaff Ferenc által oktatott tárgyakat.[25] E tanévtől kezdve három tárgyat tanított. Új tárgya lett „Középítéstan I. folyam" címen az a mindkét félévben heti öt óra előadásból és hat óra gyakorlatból álló bevezető tárgy, melyet az építészi és a mérnöki szakosztályok másodéves hallgatói addig „Általános építészeti szerkezettan" címen hallgattak Schnédártól, csak heti két óra előadás és három óra szerkesztés formájában. E tantárgy a kőszerkezetek és falazatok, habarcs- és betonkészítés, állványok, alapozások és boltozatok, lépcsők mellett a faszerkezeteket (fakötéseket, -födémeket, -falakat, fedélszékeket, -lépcsőket) és a vasszerkezeteket tárgyalta

Gotikus funkci.indd 70 2025. 05. 15. 15:50

szerkesztési gyakorlatokkal. A tárgyhoz csatlakozó „Középítéstan II. folyam" című tárgyból ekkortól kettő lett: külön egy a mérnökök, egy másik pedig az építészek számára, ez utóbbit Schnédár tartotta meg.

Pecz kapta meg a harmadévesek „Középítéstan II. folyam mérnökök számára" című tárgyát, de kisebb óraszámban oktatta, mint Schnédár ugyanezen a szinten az építészeket: az I. félévben a heti két óra előadás és két óra gyakorlat után a II. félévben csak két óra gyakorlat következett. A jóval nagyobb méretű szakosztály számára Pecz új tematikája is eltérő lett, felszerelések (ajtók, ablakok, padozatok, árnyékszékek, csatornák), költségvetés, építésvezetés, építési rendszabályok témái tartoztak ide. A szerkesztési gyakorlatok során kisebb lakóházakat, villákat kellett a hallgatóknak tervezniük, tekintettel szerkezeti kialakításukra is.

Pecz szintén az 1887/1888-as tanévtől kezdte oktatni az „Építési enciklopédia" című tárgyat, amelyet a gépész- és vegyészmérnöki szakosztály másodéves hallgatói számára adott elő csak a II. félévben, heti 2 óra előadás és 4 óra gyakorlat formájában. Ezt Pfaff Ferenctől vette át, megtartva a korábbi tematikát, amely nagyon hasonló volt a „Középítéstan I. folyam"-éhoz. A kőszerkezetek, falazatok, boltozatok, alapozások, kémények, lépcsők mellett itt is a faszerkezeteket (fakötéseket, feszítő- és függesztőműveket, fafödémeket, -falakat és fedélszékeket), vasszerkezeteket és felszereléseket (ablakokat, ajtókat, padozatokat) vette végig, de bizonyára más mélységben. A szerkesztési gyakorlatok során néhány szerkezet és egy egyszerűbb épület alaprajzának és metszetének elkészítése volt a feladat.

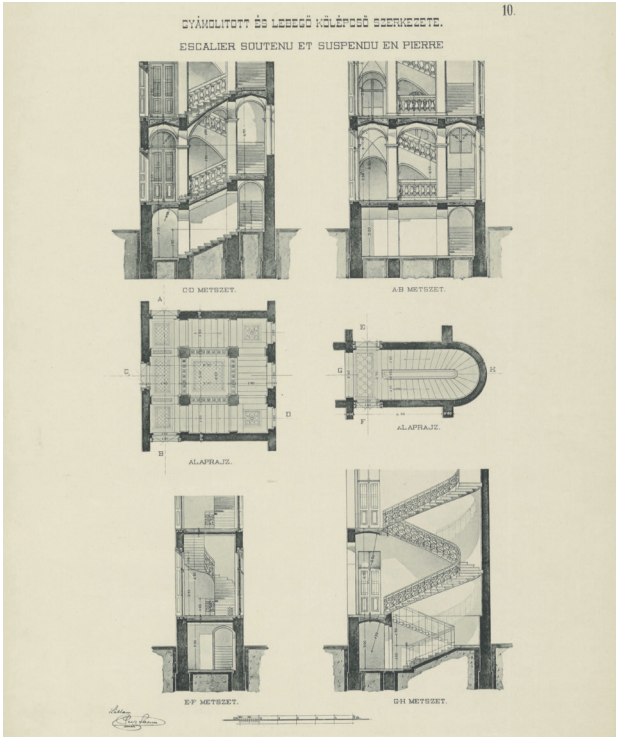
E tantárgyat Pecz csak az 1895/1896-os tanévig oktatta, a másik két tantárgyát viszont élete utolsó évéig. Így az 1887 és 1896 közötti kilenc évben a Műegyetem mind a négy szakosztályának hallgatóit taníthatta.

Oktatási feladatai mellett hallgatóinak többször is szervezett utazásokat, például 1892-ben Drezdába, Prágába, Bécsbe kísérte az ekkor kb. 15 fős végzős évfolyamot.[26] De helyszíni bejárásokkal is gyakran tette szemléletessé a tananyagot, 1888-ban például a lipótvárosi bazilika építkezésének megtekintésére vitte diákjait.[27]

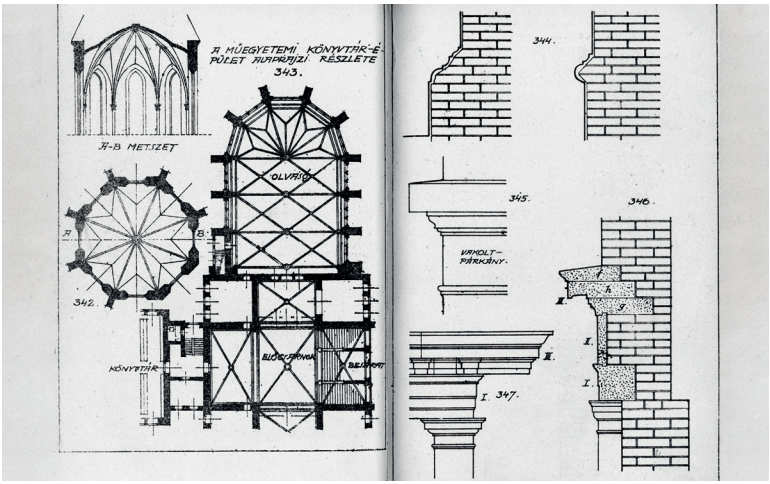
Tankönyvei

Pecz nevéhez számos cikk és tanulmány kötődik, megvalósult épületeit is többnyire bemutatta a korabeli építészeti szakfolyóiratokban, nemcsak szövegesen, de rajzokon és fényképeken is.[28]

Oktatói munkásságának legnagyobb eredménye az 1911-ben megjelent *Középítési szerkezetek* című tankönyve volt,[29] mely valójában egy ábragyűjtemény szöveges magyarázatok, leírások nélkül. A 20 nagy méretű lapból álló kötet falak, boltozatok, lépcsők, fedélszékek,

8. kép. Ábrák Pecz Samu *Középítési szerkezetek* című jegyzetéből (Pecz 1911. 10.)

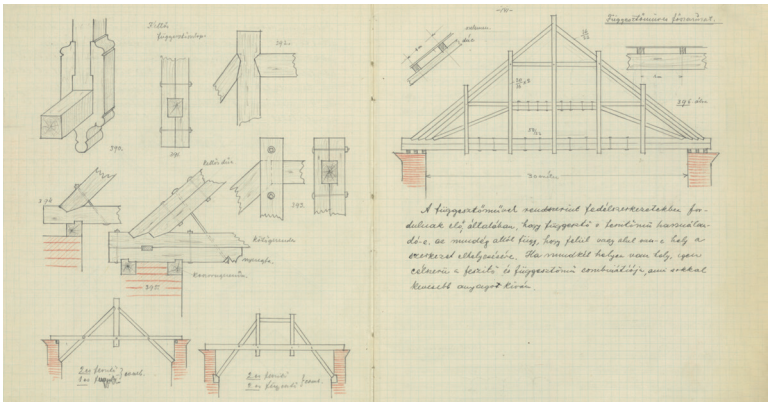

9. kép. Ábrák a Pecz Samu előadásai alapján kiadott jegyzetből (Károlyi 1922. I. LXX. tábla)

alapozások, fa- és vaskötések, ajtó- és ablakrészletek gyönyörűen kidolgozott, több esetben akvarellezett épületszerkezeti ábráinak gyűjteményét tartalmazza csaknem minden lapon Pecz szignójával (8. kép).

Szintén Pecz előadásai alapján jelent meg a Károlyi Sándor építész által összeállított, Nagy Károly által átvizsgált és bővített, több kiadást megért *Épületszerkezetek* című tankönyv két kötete is.[30] Az első a teherviselő szerkezetek, alapozások, kő-, fa- és vasszerkezetek szöveges és ábrákon történő bemutatását tartalmazza (727 ábra 149 táblán elrendezve), míg a 74 oldalas második kötet a tervrajzok fajtái, a nyílászárók, valamint a lakatos-, burkoló- és tetőfedőmunkák részletei mellett a költségvetés-készítést tárgyalta.

Pecz saját munkáit is felhasználta oktatói tevékenysége során, ezt bizonyítja, hogy kiviteli rajzok készítéséhez a Műegyetem könyvtárépületének egyes rajzait gyűjtötte ki példaként.[31] Ugyanígy az előadásai alapján kiadott *Épületszerkezetek* tankönyvben a könyvtárépület alaprajzi részlete és metszete szerepel a gótikus boltozatokat ismertető táblákon (9. kép).[32]

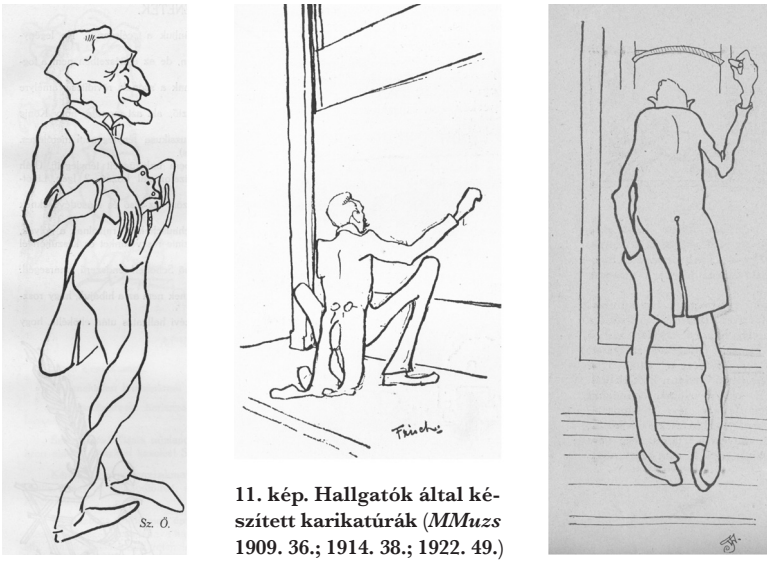
10. kép. Részlet Kotsis Endre Pecz Samu *Középítéstan* óráján készített jegyzetéből, 1916/1917-es tanév (Kotsis 1917. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtára)

Fennmaradt Kotsis Endrének, a Magasépítéstan Tanszék későbbi tanárának elsőéves építészhallgatóként Pecz Samu előadásain 1916/1917-ben írt és rajzolt jegyzete.[33] A fenti tankönyvek ábrái, vagy hasonlók köszönnek vissza, ahogyan hallgatóként a tábláról ezeket gondosan lerajzolta, majd az előadás alapján magyarázattal látta el (10. kép).

A hallgatók szemében

Pecz Samu a Műegyetem nagy tudású tanára volt, szigorúsága ellenére is kedvelt professzor, aki – mivel oktatói tevékenysége mellett a gyakorlati tervezéssel is foglalkozott –, az alkotás örömét is tovább tudta adni tanítványainak.

A kortársak visszaemlékezései[34] alapján úgy tűnik, a hallgatók a mindig jól öltözött, magas, elegáns urat látták benne, aki kissé raccsolt. Tanítványai szerették szigorúsága ellenére is, és még akkor is zsúfolásig megtelt a tanterem, amikor előadásait egy időben igen korán – reggel 7-kor – kezdte.[35]

11. kép. Hallgatók által készített karikatúrák (*MMuzs* 1909. 36.; 1914. 38.; 1922. 49.)

Az építészhallgatók lapja, a *Megfagyott Muzsikus* többször közölt Pecz Samuról karikatúrákat, vicceket vagy humoros írásokat, nevét, racscsoló beszédét, magas termetét, elegáns öltözködését is előszeretettel kifigurázták (11. kép). Ezekből érzékelhető a legjobban, a hallgatók milyennek is látták szeretett professzorukat.

„Mindenki ismeri Samukát.
Szereti az angol gotikát.
Stilusa neki annyira tetszik,
Hogy teste is fölfelé törekszik.”[36]

„Apróhirdetések … Függesztőművek, harisnyakötő és hózentráger, nagybani elárusítás a Petz-tanszéken.”[37]

„Ha igen érdekfeszítő előadásra akarsz menni, menj be egyszer a II. évesek középítéstani órájára (Épületszerkezetek). Annyit tanulsz, hogy majd meg re-Pecz.”[38]

„– Mi lesz Pecz Samu halála után?
– Kampecz?
– Dehogy. Pecz Hamu.”[39]

Pecz Samu emlékezete

Pecz az egyetemi közéletben is tevékenyen részt vett. Szerepvállalásai közül a legfontosabb, hogy az 1898/1899-es és az 1899/1900-as tanévekben a mérnöki és építészi szakosztály dékánja, az 1914/1915-ös és 1916/1917-es tanévekben pedig a közgazdasági osztály választott prodékánja volt.[40]

Tanítványai tiszteletét jelzi, hogy 1922-ben bekövetkezett halála után alig másfél hónappal bizottságot alakítottak emlékének megörökítésére, és egy emlékkút felállítását tervezték el, melyet 1929-ben fel is avattak egyik legfontosabb alkotása, a Szilágyi Dezső téri református templom mellett. A díszkút Rerrich Béla építész, Pecz egykori tanársegéde tervei szerint készült, a szobor Berán Lajos munkája. Egy hatszögű gótikus vízmedencéből kiemelkedő gótikus fiatornyon áll Pecz alakja középkori építőmesteri öltözékben, kezében körzővel, nyakában – a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen ma is használatban lévő – dékáni lánccal (12. kép).[41]

12. kép. Pecz Samu szobra a Szilágyi Dezső téren, Berán Lajos, 1929 (Thaler Tamás felvétele, 2020)

Egykori tanítványai, munkatársai közül hárman is professzorok lettek, akiket Pecz indított el oktatói útjukon. Műegyetemi tanár lett később Nagy Károly, akit az 1896/1897-es tanévben vett fel második tanársegédjének, de az irodájában is alkalmazta építész munkatársaként. Ő követte mesterét a tanszékvezetésben az I. sz. Középítéstani Tanszéken. Sándy Gyula és Arvé Károly, két tanítványa és munkatársa a másik Középítéstani Tanszéken töltötték be egymást követően a tanszékvezetői tisztséget (1914 és 1938, illetve 1940 és 1949 között),[42]

13. kép. Pecz Samu szobra a BME Könyvtárépület előcsarnokában, Bodó Csaba, talapzat: Alföldi György, 2022 (Elekes Attila André felvétele, 2022)

így Pecz a másik Középítéstani Tanszék működésére is hatással lett. Rerrich Bélával együtt ők négyen voltak a leghűségesebb tanítványok, akik gondozták mesterük életművét megemlékezéseikkel, Pecz terveinek összegyűjtésével, illetve az emlékkút felállításával.

2022 szeptemberében a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem két Kara – az Építészmérnöki és az Építőmérnöki –, valamint a BME Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (OMIKK) közösen tisztelgett 100 éve elhunyt jeles professzorának emléke előtt Pecz Samu szobrának felállításával az általa tervezett könyvtárépület előcsarnokában (13. kép).[43]

JEGYZETEK

[1] E tanulmány a Pecz-monográfia *Oktatói munkássága és publikációi* című fejezetének (Gy. Balogh–Róka 2022. 30–38.) rövidített változata kiegészítve azonban az újabb kutatások eredményeivel.

[2] Pecz 1920. 2.; *Műegyetemi évkönyv* 1882/83. 40.

[3] BME Levéltár 103/b 1. kötet. Kir. József-műegyetem, a mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve, 1882. okt. 10. fol. 17.

[4] *Műegyetemi évkönyvek* 1882 és 1887 között; Sisa 2013. 340.; Gy. Balogh Ágnes: A műegyetem története. In: Gy. Balogh et al. 2013. 20–39.; Kelecsényi 2023. 16–19., 122.

[5] Pecz 1920. 4.; Pecz 1885.; Pecz 1886a.

[6] Pecz 1886b.

[7] Pecz 1920. 2–3.; *Műegyetemi évkönyv* 1885/86. 7–8., Pecz tantárgya: uo. 23.

[8] *BK* 20 (1886) 99. sz. 2–3. *„Pályázat. A m. kir. József-műegyetem építészi szakosztályában, az ókori építéstani tanszék betöltése céljából, melylyel az építési alaktannak mérnökök számára való előadása is egybe van kötve, 2500 frt rendes fizetéssel, 400 frt lakbérrel és 10 illetőleg 20 évi szolgálat után 300, és 600 frt évtizedes pótlékkal és a szabályszerű mellék-illetményekkel egybekötött nyilvános rendes, esetleg 1500 frt évi fizetés és 300 frt lakbérrel egybekötött rendkivüli tanári állomásra ezennel pályázat hirdettetik...” „Pályázat. A m. kir. József-műegyetem építészi szakosztályában, a középítési szerkezettani tanszék betöltése czéljából, 2500 frt rendes fizetéssel, 400 frt lakbérrel és 10 illetőleg 20 évi szolgálat után 300, és 600 frt évtizedes pótlékkal és a szabályszerű mellék-illetményekkel egybekötött nyilvános rendes, esetleg 1500 frt évi fizetés és 300 frt lakbérrel egybekötött rendkivüli tanári állomásra ezennel pályázat hirdettetik...”*

[9] Szentkirályi 1971. 447–448.

[10] A három jelentkező közül ketten, Pecz Samu és Pákei Lajos (1853–1921) Theophil Hansen (1813–1891) bécsi építész tanítványai voltak, a harmadik a kassai főreáltanoda tanára, Myskovszky Viktor (1838–1909) volt. Kelecsényi–Gy. Balogh 2022. 69.; Kelecsényi 2023. 10–11. 28.; BME Levéltár VI-I.03.a Egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1886. június 11. fol. 174–190. Pákei Lajos visszaemlékezésében harmadikként Czigler Győzőt nevezte meg, tévesen. Ő nem indult a pályázaton. Sisa 2003. 443.; Tóth 2021. 157.

[11] A bizottság tagjai dr. Kőnig Gyula, Hauszmann Alajos, Steindl Imre, Rauscher Lajos, Klimm Mihály tanárok voltak. Kelecsényi–Gy. Balogh 2022. 79.; Kelecsényi 2023. 10–11. 28–29.; BME Levéltár VII.03.a Egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1886. június 11., 70. napirend – fol. 146–150.

Gotikus funkci.indd 78 2025. 05. 15. 15:50

[12] BME Levéltár 103/b 1. kötet Kir. József-műegyetem, a mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve, 1886. nov. 19. fol. 113–116.

[13] A pályázók névsora: Alpár Ignác (1855–1928), Kiss István (1857–1902), Pfaff Ferenc (1851–1913) és Tankó Sámuel (1853–1934). Kelecsényi 2023. 11.; BME Levéltár VII.03.a Egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1886. június 11., 70. napirend – fol. 146. Hauszmann Alajos visszaemlékezése megörökítette, hogy Alpár kérte, hogy őt javasolja a pályázat bírálatánál az első helyen, hivatkozva az alkalmazásában töltött évekre. De Hauszmann elutasította hiányzó egyetemi képzettsége miatt. Gerle 2002. 318–319.

[14] BME Levéltár 103/b 1. kötet. Kir. József-műegyetem, a mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve, 1886. nov. 19. fol. 111.

[15] BME Levéltár 103/b 1. kötet. Kir. József-műegyetem, a mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve, 1887. jan. 31.; *ÉI* 11 (1887) 5. sz. 44.; Pecz 1920. 4.; *Műegyetemi évkönyv* 1893/94. 6.; Szentkirályi 1971. 450–451.

[16] Pecz Samu hallgatói terve, középület homlokzata, 1877. MNL OL T 6 No. 33/44.; A herkulesfürdői fürdőház pályaterve, 1883. MNL OL T 6 No. 1/1–7.

[17] 1884–1885. Római katolikus templom, Nádasdladány; 1884. Református templom pályaterve, Dévaványa; 1884. Terv a Deák téri templom átépítésére, Budapest; 1885–1888. Református templom, Debrecen, Kossuth utca; 1885–1890. Unitárius egyház temploma és bérháza, Budapest V., Nagy Ignác u. 4.

[18] 1905 és 1909 között épültek a műegyetemi épületek (a Könyvtár, Műszaki Mechanika és Mezőgazdasági Géplaboratórium, Mechanikai Technológia, Kazánház és Géplaboratórium épületei), Budapest XI., Műegyetem rkp. 3. Részletesen l. Gy. Balogh et al. 2013.; Gy. Balogh 2015.; Gy. Balogh–Róka 2022. 102–121.)

[19] Pecz 1920. 15–16.; MNL OL T 6 No. 9/1–29. A fiumei Tengerészeti Akadémia épületének pályatervei, 1901.; MNL OL T 14 No. 27/1–20. A fiumei Tengerészeti Akadémia épületének tervei, 1902. Részletesen l. Gy. Balogh–Róka 2022. 99–101.

[20] MNL OL T 6 No. 10/1–18. A pozsonyi posta- és távírdaépület pályaterve, A és B terv, 1902–1903. Részletesen l. Gy. Balogh–Róka 2022. 165–166.

[21] MNL OL T 6 No. 33/16. Vegyes tervek. Épület homlokzatrajza é. n. Részletesen l. Gy. Balogh–Róka 2022. 166–167.

[22] Pecz pályaterve, homlokzat: P. G.: A szépművészeti múzeum pályázata (képekkel). *VU* 46 (1899) 13. sz. 199. Részletesen l. Gy. Balogh–Róka 2022. 147–149.

[23] Nagy 1931. 57–58.

[24] A Középítéstani Tanszék 1869-ben jött létre Schnédár (Schnedár) János vezetésével még a József Politechnikum szervezetén belül a Schnédár által már 1857 óta vezetett Építéstani Tanszékből. Ez az utókor által I. számúnak nevezett, de valójában Pecz idejében II. sz. (Schnédár-féle) tanszék került az 1936/37. tanévben az Építészeti Szakosztályhoz Épületszerkezeti Tanszék néven. HÉBERGER 1979. 8. k. 1774. L. még KARÁCSON 1999. 4.

[25] *Műegyetemi évkönyv* 1887/88. 7., Pecz tantárgyai uo. 23–24.

[26] SÁNDY 2005. 54–55.

[27] A kir. József-műegyetem megnyitása. *ÉI* 12 (1888) 40. sz. 437–439.

[28] PECZ 1888.; PECZ 1889.; PECZ 1893a.; PECZ 1893b.; PECZ 1897.; PECZ 1898.; PECZ 1904.; PECZ 1906.; PECZ 1909.; PECZ 1915. Cikkeit, tanulmányait lásd részletesebben: GY. BALOGH–RÓKA 2022. 35–36. 43–47.

[29] PECZ 1911.

[30] KÁROLYI 1922a és KÁROLYI 1922b.

[31] BFL XV.17.i.1 – PM121 / 1–5. M. Kir. József Műegyetem, könyvtár, részletrajzok, kőmegrendelési tervek. Pecz S. 1907. III. 1908. I–II. Címoldalon: Példák kiviteli rajzok elkészítésére.

[32] KÁROLYI 1922a. LXX. tábla.

[33] KOTSIS 1917. A jegyzet (kézirat) a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtárárában található. Kotsis Endre (1897–1954) Nagy Károly utódjaként vezette 1938 és1949 között az akkor már a Mérnöki szakosztályhoz tartozó Magasépítési Tanszéket.

[34] E visszaemlékezéseket és hallgatói karikatúrákat, vicceket lásd részletesebben: GY. BALOGH–RÓKA 2022. 36–38.

[35] NAGY 1931. 71.; FÁBIÁN 1936. 44.; HAJÓS 2011. 112.

[36] *MMuzs* 1913. 13.

[37] *MMuzs* 1922. 51.

[38] *MMuzs* 1920. 55.

[39] *MMuzs* 1903. 34.

[40] *Műegyetemi évkönyvek* 1898/99 és 1916/1917 között. A dékánok, köztük Pecz bemutatása: n. n.: A József-Műegyetem. *OV* 20 (1899) 39. sz. 613–614.

[41] MAGYAR 1929a; MAGYAR 1929b.

[42] BALÁZS 2001. 85.

[43] A talapzat Alföldi György DLA, a szobor Bodó Csaba alkotása.

Samu Pecz's educational work

Samu Pecz is one of the most outstanding figures of the architecture of Historicism, who not only left a rich oeuvre as an architect, but was also a highly qualified professor at the Technical University of Budapest. For 34 years, he headed the Department of Building Construction, where he taught building construction to generations of architecture and engineering students. Through his teaching career, textbooks, notes and numerous publications, he has had a significant impact on the next generation. As a teacher of building construction, he was able to solve many complex, practical structural engineering problems with contemporary constructions. Some of his works, such as the Gólyavár (Storks' Castle), the Great Market Hall, the National Archives and the library of the Technical University, are truly virtuoso solutions.

The early days of his teaching career strongly influenced his architectural style. In 1882, after graduating from the Hungarian Royal Joseph Technical University, he was appointed assistant professor at the Department of Középítéstan (now Building Construction). He published two remarkable papers, which led to his habilitation as a private lecturer in Ancient Architecture in 1885. In the same year he started his course „Selected Chapters in Ancient Architecture". In April 1886, the university published a call for applications to fill two new professorships: the Department of Középítéstan (now Building Construction) and the Department of Ancient Architecture. Samu Pecz applied for the latter, probably having prepared for it with his papers and course on antiquity. Despite the recommendation of the faculty committee, the university council nevertheless appointed Győző Czigler, who did not apply for the position. As the competition for the post of professor in the Department of Középítéstan (now Building Construction) was unsuccessful, the winner was chosen from among the candidates for the other department. Samu Pecz was thus appointed head of department, but not in the department he had hoped for. This curious turn of events may have contributed to the fact that the former Hansen student's architectural interest turned almost completely away from classical architecture, and his architecture began to be defined by the Middle Ages, which were much closer to structural thinking.

Kelecsényi Kristóf Zoltán

PECZ SAMU ÉPÍTÉSZIRODÁJA

Pecz Samu építészirodájának működésébe közvetlen, ritka részletességű bepillantást az időszakból fennmaradt kevés visszaemlékezés egyike, Sándy Gyuláé enged. Emellett számos további adat áll rendelkezésre az 1887-től műegyetemi tanárként is tevékeny Pecz gyakorló építészi tevékenységének körülményeiről, és arról, hogy miként lehetett a korszakban valaki tervezőként és oktatóként is aktív.

Munkatársai közül kiemelkedik ifj. Nagy Károly, aki több mint két évtizeden át működött mellette. Ő volt például a debreceni református főgimnázium helyszíni művezetője, valamint Pecz halálát követően az Országos Levéltár építésének befejezője. Tanszékének és irodájának munkatársa volt még többek között Lipták Pál, Rerrich Béla, Takáts László, Tornallyay Zoltán, Arvé Károly és Moll Elemér is.

Irodája eleinte az Alkotmány utcai unitárius bérházban, saját lakásában működött, utóbb a Műegyetem Múzeum körúti épületében található tanszékére költöztette át azt. A Központi Vásárcsarnok tervezési és művezetési munkáihoz azonban már a Lónyay utcában bérelt alkalmas helyiségeket. Az építkezés befejezését követően viszont visszaköltöztette irodáját az egyetem falai közé, igaz, ekkor már a Kerepesi út egyik házába, a tanszéke számára bérelt helyiségekbe. Innen a Műegyetem budai campusának Hauszmann Alajossal közösen használt helyszíni építési irodájába tette át székhelyét. A rendelkezésre álló ismeretek alapján számos kortársával ellentétben Pecz Samut gyakorló építészként takarékos működés jellemezte az alkalmazottak és a bérlemények szempontjából is.

Gotikus funkci.indd 83 2025. 05. 15. 15:50

Pecz Samu önálló tervezői működésének kezdete szinte egybeesik tanári kinevezésével. Legtöbb megvalósult munkája úgy jött létre, hogy közben tanára volt a Műegyetem Középítéstan Tanszékének. Az oktatókat segítő tanársegédek a kor szokása szerint egyúttal a gyakorló építész-tanár praxisának főmunkatársaiként is működtek – ez alól az amúgy szerény irodát fenntartó Pecz sem volt kivétel.

A tervei alapján épült pesti Alkotmány utcai Unitárius bérházban található lakásának konyhájából indult önálló irodája, a visszaemlékező Sándy Gyula is itt kezdte pályáját. Mivel több rajzolót foglalkoztatni és nagyobb építkezéseket mégsem lehetett innen irányítani, az iroda idővel egyetemi falak közé került és mozgalmasabb időszakoktól eltekintve, ott is maradt.

Az építészirodákról általában

Az irodáknak három fő fajtája létezett. Az első egyetemi tanárok személyéhez kötődött és a tanszékek tanári szobáiban – és talán rajztermeiben – működött: a rendelkezésre álló tanári felszereléseket használhatták, azonban jelentősebb középületek tervezési-művezetési feladataihoz a megnövelt létszám és az építkezések résztvevőivel való személyes kapcsolattartás miatt korlátozottan voltak csak alkalmasak. Steindl Imre például 1884-ben az Országház építési irodáját még bizonyosan a Múzeum körúti műegyetemi főépület I. emeleti tanári szobáiban működtette, mielőtt a következő év nyarán átköltöztethette volna azt az építési terület déli határán a tervei alapján felhúzott építési (művezetői) irodaépületbe.[1] Az irodai költségekkel takarékosan bánó Pecz Samu saját lakásának konyhájából költöztette be az Esterházy (ma Puskin) utcai egyetemi pótépületben lévő tanszékére irodáját, miután 1893-ban elnyerte a központi vásárcsarnok munkáit.[2] Hamarosan bebizonyosodott, hogy az építést felügyelő bizottság fogadása a tanszéken kényelmetlen, így végül egy lakást bérelt ki e célra.[3] Az egyetemen működő irodákban jellemzően a tanársegédekből

és az egyetemmel jogviszonyban nem lévő munkatársakból álló, pár fős stáb dolgozhatott.

A második csoportot a kifejezetten egy-egy nagyobb épület megvalósítására létrehozott helyszíni építési, vagy művezetői irodák képezik. A Tudományos Akadémia pesti palotájának építésétől kezdve számos ilyen létezéséről tudunk.[4] Ezeket az építkezés közvetlen, legtöbbször rálátást is biztosító közelében helyezték el: bontásra szánt régebbi épületben, kifejezetten e célra emelt, ideiglenes épületben vagy bérleményben. Ha már tető alá került a tervezett épület, többször előfordult, hogy néhány arra alkalmassá tett helyiségébe költöztették be az irodát, ahogyan ez történt 1900-ban az Országháznál, vagy 1901 körül a királyi palotánál.[5] Meglévő épületek felhasználására jó példa az Igazságügyi Palota, ahol az egykori katonai társzekér-raktár már félig lebontott épületének a Honvéd utca mentén még meglévő, emeletes igazgatási épületrészét alakították át erre a célra 1893 őszén.[6] Hasonlóan jártak el a királyi vár északi irányú bővítésénél és a Királyi József Műegyetem lágymányosi kampuszának építésénél.

Új épület emelésére példa az Országház, valamint a királyi palota krisztinavárosi szárnyépülete, ahol a művezetői irodát egy kivitelező cég építtette fel Hauszmann tervei alapján, azzal a kitétellel, hogy az városi villaként az építészek kiköltözése után is fenn fog maradni. Ezért már eleve úgy tervezték, hogy ennek megfeleljen, és nem úgy, mint az Országház teljesen puritán építési irodáját. Belső terében két nagy méretű rajzterem is volt az alsó és felső földszinteken, de emellett különálló művezetői iroda, valamint mosdó és fürdőszoba állt a tervező csapat rendelkezésére.[7] Ehhez nagyon hasonló volt az országházi iroda beosztása, azzal a különbséggel, hogy ott egy külön művezető-helyettesi irodát is kialakítottak. Ez utóbbi berendezéséről tudható, hogy többek között fektetett tervtárolásra nagy méretű, kereken görgő fiókokkal ellátott szekrényeket is rendeltek.[8]

A harmadik csoport a hagyományos magánirodáké, melyek bérlakásokban, azoknak valamilyen szintű átalakításával voltak elhelyezve. Megfigyelhető, hogy a Műegyetem mindenkori otthonának közelében

Gotikus funkci.indd 85 2025. 05. 15. 15:50

szívesen nyitottak irodát a magángyakorlatot folytatók: például Aigner Sándor 1890-ben a Vámház körúton,[9] Feszty Gyula a Főherceg Sándor (ma Bródy Sándor) utcában,[10] Gerster Kálmán ugyanebben az időszakban a Vas utcában,[11] Hauszmann a Zöldfa utcai, Czigler Győző a Múzeum körúti házban működött. Az új campus megnyitásával pedig megsokasodtak a Lágymányoson dolgozók: a Bálint–Jámbor páros,[12] Hültl Dezső,[13] a Kismarty-Lechner testvérek,[14] Löllbach Kálmán,[15] Medgyaszay István,[16] Mende Valér,[17] Wälder Gyula.[18]

A magánpraxisok irodái esetében megfigyelhető az is, hogy az építészek előszeretettel foglaltak el olyan bérházakban lakást, amelyeknek maguk voltak a tervezői, vagy ha megengedhették maguknak, tulajdonosai is. Utóbbira tipikus példa a Lechner–Pártos duó által használt Rökk Szilárd utcai ház, vagy Alpár Ignác Almássy téri háza,[19] Schmahl Henrik (1849–1912) Kossuth Lajos utcai üzlet- és lakóháza.[20] A források alapján sokszor nehéz elkülöníteni egymástól az építészek lakását és irodáit, de több példa is utal rá, hogy ezek nem is igen voltak elválasztva.

Pecz az egyetemen

1882-ben, építészi oklevele megszerzését követően Pecz Samu a Középítéstan Tanszék tanársegéde lett, így elsősorban Schnédár János, és mellette Steindl munkáját segítette.[21] Állásához Hauszmann javaslata alapján jutott, akinek mintegy másfél éven át irodai alkalmazásában állt.[22] Pecz az 1885/86-os tanévre addigi állása mellé magántanári minősítést is szerzett.[23] 1886 tavaszán az Ókori Építéstan Tanszékre kiírt pályázaton Cziglerrel szemben alulmaradt.[24] Az, hogy végül az újabb – de akkori elnevezése szerint I. számú – Középítéstani Tanszékre[25] párhuzamosan kiírt, de sikertelennek minősített pályázat után 1887 januárjában rendkívüli tanárként őt nevezték ki, egyfajta kárpótlás volt.[26] Működését rögtön meg is kezdte, rendes tanárrá végül másfél év múlva, 1888 nyarán lépett elő, és feladatait egészen 1922-es elhunytáig ellátta.[27]

1. kép. A debreceni református főgimnázium épülete, 1912 (ZM ltsz.: 0129054)

Első tanársegéde még Schnédárral közösen Bubonyik István volt, aki bár 1889-ben szerzett csak oklevelet, már 1887 elején kinevezték.[28] 1888 májusában az ő vezetésével tettek tanulmányi kirándulást az építészhallgatók a zsámbéki templomromhoz.[29] Őt 1891-ig Hatvani Gaál Adorján követte, akit 1886-tól már egyetemi hallgatóként is foglalkoztatott Pecz.[30] Az ő távozása után Sándy Gyula lépett helyébe, akit Pecz Steindl Imrét megelőzve kért fel,[31] majd 1892 tavaszától a Fazekas (ma Szilágyi Dezső) téri református templom helyszíni művezetésével is megbízott. Az irodában 1897 végéig tevékenykedett, tanársegédként pedig 1899 tavaszáig maradt Pecz mellett.[32] Schnédár segédjét, Vigh Albertet is Pecz foglalkoztatta irodájában.[33] A növekvő létszámú alsóbb évfolyamok egy asszisztenssel való oktatásának nehézségét már 1894 elején jelezte Pecz.[34] Így végül 1896 őszétől második tanársegédet kapott ifj. Nagy Károly személyében, aki idővel első számú segédje lett az oktatásban és irodájában. Haláláig mellette maradt, és egyetemi teendőit 1900 tavaszától adjunktusként látta el.[35] Pecz irodavezetője, általános helyettese lett, e szerepe például a debreceni református főgimnázium művezetésében, valamint az Országos Levéltár épületének befejezésében is megnyilvánult (1. kép).[36]

Sándy távozásával egy időben lett asszisztens Jánosházy László (1874–1912),[37] majd az 1899/1900-as tanévtől Rátkovics Mihály (1876–1931 után).[38] Asszisztensként volt jelen a tanszéken 1901 őszétől 1907 tavaszáig Lipták Pál (1874–1926), aki a vasbeton elméletéről szóló értekezésével szerzett építészként doktori címet.[39] Második tanársegédként csatlakozott 1903 szeptemberétől Rerrich Béla (1881–1932).[40] Az ő külföldi tanulmányútjai idején, 1906 őszétől kapta megbízását Takáts László (1880–1916), aki országházi főépítésszé történt 1908. szeptemberi kinevezéséig működött itt.[41] Vele részben átfedésben

Középítéstan I. tanszék					
Tanév	Tanár	Adjunktus	Tanársegéd	Második tanársegéd	Harmadik tanársegéd
1887/1888	Pecz Samu		Bubonyik István		
1888/1889					
1889/1890			Gaál Adorján		
1890/1891					
1891/1892				Sándy Gyula	
1892/1893			Sándy Gyula		
1893/1894					
1894/1895					
1895/1896					
1896/1897				ifj. Nagy Károly	Czéh István
1897/1898					Jánosházy László
1898/1899					
1899/1900			ifj. Nagy Károly	Jánosházy László	Rátkovics Mihály
1900/1901		ifj. Nagy Károly	Jánosházy László	Rátkovics Mihály	
1901/1902			Rátkovics Mihály	Lipták Pál	
1902/1903					
1903/1904			Lipták Pál	Rerrich Béla	
1904/1905					
1905/1906				Takáts László	
1906/1907					
1907/1908			Takáts László	Tomallyay Zoltán	
1908/1909				Arvé Károly	Moll Elemér
1909/1910			Arvé Károly	Létai András	
1910/1911					
1911/1912				Kiss László	
1912/1913					
1913/1914				Nagy Márton	
1914/1915					

2. kép. Pecz Samu műegyetemi tanársegédei, narancssárgával kiemelve azokat, akikről ismert, hogy gyakorló építészi működésében is segítették

– Lipták távozása után – került a tanszékre 1907 őszétől Tornallyay Zoltán (1882–1946) az alkalmazott szilárdságtani tanszéki állásából.[42] 1908-as nyugat-európai útja idején Arvé Károly (1883–1962) pótolta őt, aki a vizsgált korszakon túl is a tanszéken maradt.[43] Másodasszisztensként segítette a munkát az 1908/09-es tanévben Moll Elemér (1886–1955),[44] 1910-től 1914-ig Kiss László (1887–1925).[45] Pecz életrajza és sajtóközlései alapján lényegében valamennyien irodája munkatársai is voltak.[46] Lipták, Rerrich és Nagy részt vettek a fasori evangélikus gimnázium és templom tervezésében és helyszíni művezetésében, míg a műegyetem lágymányosi campusának építkezésén dolgozott még rajtuk kívül Takáts, Tornallyay, Arvé és Moll is. *„[M]indezen építkezések tervezésénél és művezetésénél volt assistenseim és más tanitványaim is hathatósan segédkeztek, amiért is mindig nagy hálával tartozom nekik”* – írta Pecz (2. kép).[47]

Pecz irodái

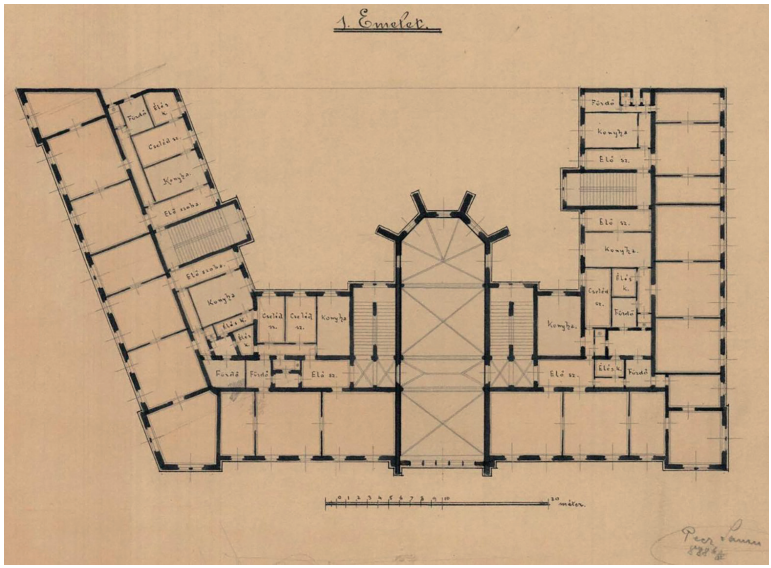
Pecz Samu irodájáról tudjuk, hogy az 1890-es évek elején az általa tervezett Alkotmány utcai unitárius bérházban, annak első emeletén működött, a négyszobás lakás nagy méretű konyhájában (3–4. kép).[48] E lakás épp az Alkotmány és Koháry (ma Nagy Ignác) utcák találkozásánál található saroklakás volt, melynek egyablakos konyhája a két épületszárny találkozásánál feküdt, ablakából pedig az épületbe komponált templom neogótikus apszisára lehetett látni. A konyha közvetlenül az előszobából nyílt, azonban úgy épült, hogy egy folyosón kikerülhető volt, így viszonylag szeparálható lehetett a lakás mindennapos használatától. A helyiségre idővel mégis szüksége lett a családnak, így a mindössze két állandó alkalmazottal – Bloch Leóval (1869–1947) és Sándy Gyulával – működő iroda beköltözött Pecz műegyetemi helyiségeibe.

Ekkor már állt az egyetem úgynevezett pótépülete. Az 1880-as évek második felében ugyanis a gyorsan növekvő hallgatói létszáma

3. kép. A Budapesti Unitárius Egyházközség temploma és bérháza, melyben Pecz Samu irodája is működött (Klösz György felvétele, 1890 körül, MNL OL T 6 No. 8/13.)

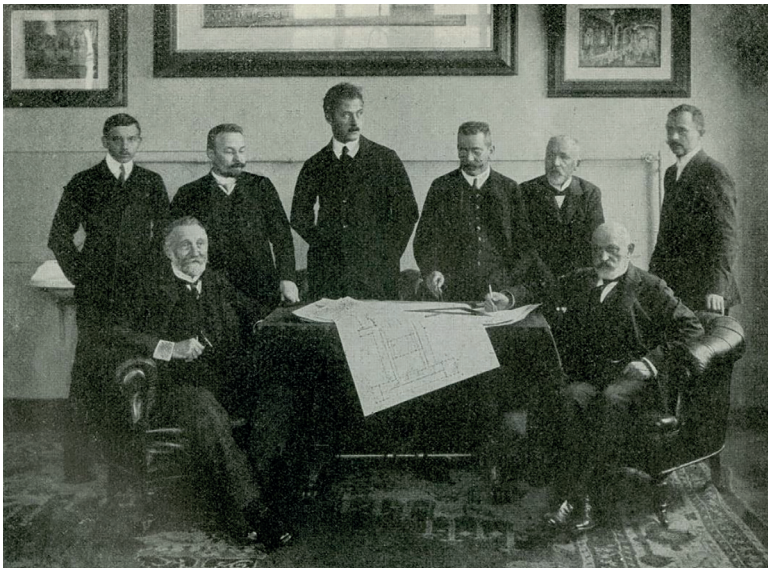
miatt az új Múzeum körúti épületben – többek között a két új, építészeti tanszék létrehozása miatt[49] – néhány év leforgása alatt ismét előállt a helyhiány. Ezért már az 1887/88-as tanév folyamán kezdeményezték a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál, hogy egyes tanszékeket más házakban bérelt helyiségekbe helyezhessenek át.[50] Az 1889/90-es tanév folyamán minisztériumi engedéllyel kijelölték a pótépület helyét is.[51] Az egyetemmel szomszédos Beleznay-telek[52] feldarabolása során sikerült megoldani a kérdést az Esterházy (ma Puskin) utca mentén. Az első emeletén a harmad- és negyedéves építészek rajztermeit, valamint Pecz, Steindl, Hauszmann és Czig-

4. kép. A Budapesti Unitárius Egyházközség templomának és bérházának I. emeleti alaprajza, ahol Pecz Samu irodája is volt, 1888 (MNL OL T 6 No. 33/38.)

ler saját helyiségeit is befogadó épület terveit Hauszmann készítette el 1891 májusára.[53] Az 1892 őszén használatba vett épület ettől fogva jóformán az építészek saját „kis Műegyetemét" képezte a kampuszon belül.[54]

Pecz bizonyára itt, az I. emeleti folyosó végén elhelyezkedő tanári szobájában és hozzá kapcsolódó szertárában működtette tovább praxisát, ám a Központi Vásárcsarnok tervezésének 1893-as elindulásakor kénytelen volt bővíteni irodáját. A korábbi, Lónyay utcai Műegyetem-épületben bérelt lakást, ahová kezdetben egyetlen kopírozót és egy statikus szaktervezőt vett csak fel.[55] A bérlés helyszíne már csak azért sem lehetett véletlen, mert ekkor még meglehettek azok az 1870-es évekbeli bővítéskor kiépített nagy méretű rajztermek – vagy egy részük –, amelyeket már kifejezetten az építészeti rajzkészítés számára

5. kép. A Műegyetem lágymányosi campusának tervező csapata Hauszmann Alajos tanári szobájában (*VU,* **1909. 991.**)

alakítottak ki. Ezen túl természetesen kulcsszerepe volt annak is, hogy az épület pár perces sétára helyezkedett el az építési helyszíntől.

A század végétől közel egy évtizeden át Pecz irodája a Kerepesi út 17. számú épület II. emeletén volt, amit az ismét előállt helyhiány miatt a Műegyetem bérelt.[56] A bérház átalakítása során lényegében az utcai traktusban lévő válaszfalak lebontásával alakították ki a megfelelő méretű rajztermeket.

A Műegyetem Lágymányosra költöztetésekor, úgy az építkezés során használt egykori Kohn-féle szeszgyárból kialakított építési irodában, mint az új épületben Pecz irodájának is jutott hely.[57] Valószínűleg ekkor, Hauszmann társtervezőjeként rendelkezett a legnagyobb apparátussal és hellyel (5. kép). Az építészképzés ezúttal is az egyetem főépületébe került. A nyugati szárny I. emeletén kapott helyet a

szárny északi folyosója mentén Pecz Középítéstan Tanszéke. A helyiségcsoport más tanárokéhoz hasonlóan enfilade-jelleggel kapcsolódott egymáshoz, de érdemi különbség volt, hogy itt az adjunktusi szoba volt közvetlen kapcsolatban a tanári szobával, továbbá hogy a szárny északnyugati sarkában található előadóterem tanári szobája a folyosó mellett Pecz irodájából is megközelíthető volt. Ezt a visszavonuló lehetőséget vélhetően megosztva használta a szomszédos tanszék tanárával.[58] Sándy Gyula visszaemlékezése szerint Pecz Samu más műegyetemi oktatókhoz mérten mindig takarékosan kezelte gyakorlati tevékenységét, ami az itt ismertetettek alapján igaznak is tűnik.[59]

JEGYZETEK

[1] Kelecsényi–Gy. Balogh 2019. 5.

[2] Sándy 2005. 145; Gy. Balogh–Róka 2022. 39.

[3] Uo.

[4] A szövegben említetteken kívül: 1885–1887: Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium építésének irodája, Bukovics Gyula irányítása alatt; 1893–1896: Ezredéves kiállítás történeti csoportjának irodája, Városliget, Széchenyi-sziget, Alpár Ignác irányítása alatt; 1900–1904: Pénzügyminisztérium építésének irodája, régi pénzügyminisztériumi épület és melléképülete, Fellner Sándor irányítása alatt; 1882–1883: Üllői út menti közkórház, helyszíni iroda, Hauszmann Alajos irányítása alatt.

[5] *MKL* 21 (1901) 44. 6; Kelecsényi–Gy. Balogh 2019. 7.

[6] Kelecsényi–Gy. Balogh 2019. 2–3.

[7] 1945-ig fenn is állt, a háború után bontották le romos állapota miatt. Kelecsényi–Gy. Balogh 2019. 8.

[8] Uo. 5.

[9] BFL VII.e.2 – 451/1890.

[10] Árlejtési hirdetmény. *Kolozsvár* 8 (1894) 82. [4.]

[11] Pályázati hirdetmény. *ÉI* 11 (1887) 19. 202.

[12] Ajánlat. *Az Ujság* 10 (1912) 141. 19.

[13] Versenytárgyalási hirdetmény. *FK* 22 (1911) 26. 895.

[14] Versenytárgyalási hirdetmény. *FK* 21 (1910) 34. 740., Versenytárgyalás. *VIL* 30 (1910) 3. 4.

[15] Versenytárgyalási hirdetmény. *FK* 22 (1911) 9. 282.

[16] Munka. *PN* 60 (1909) 121. 38.

[17] Pályázat. *MAL* 6 (1913) 36. 6.

[18] Versenytárgyalási hirdetmény. *FK* 21 (1910) 30. 642.

[19] ROZSNYAI 2020. 26, 53–54.

[20] KELECSÉNYI 2020. 43; 97.

[21] Hauszmann 1997-ben közreadott önéletírásában Schnédár asszisztenseként említi Peczet, ugyanakkor 1925-re datált másik önéletírásában Steindl segédjeként hivatkozik rá, ami összecseng Pecz saját életrajzának állításával is. A *Műegyetemi évkönyv*ekben csak a középítéstan tanársegédjeként szerepel. (*Műegyetemi évkönyv* 1883. 8; *Műegyetemi évkönyv* 1886. 7; PECZ 1920. 2; HAUSZMANN 1995. 50; HAUSZMANN 1997. 163.)

[22] Pecz és Hauszmann önéletírásai ellentmondanak egymásnak azzal kapcsolatban, hogy erre mikor került sor, bár Hauszmann 1884–1885-ös közlése tűnik az ismert körülmények alapján valószínűbbnek. BME Levéltár 103/b 1. kötet – 1882. október 10. fol. 17; PECZ 1920, 2; HAUSZMANN 1995, 50; vö. GY. BALOGH–RÓKA 2022, 30.

[23] *Műegyetemi évkönyv* 1885. 7, 23.

[24] BME Levéltár VII.03.a 1886. június 11. 70. napirend – fols. 146–150.

[25] A tanszékek számozása körüli bizonytalanságokról bővebben lásd: GY. BALOGH–RÓKA 2022. 33.

[26] BME Levéltár 103/b 1. kötet – 1886. október 6. fols. 98–99; 1886. november 19. fols. 109–113; 123–124; *BK* 21 (1887) 19. 1.

[27] *BK* 22 (1888) 180. 1.

[28] BME Levéltár 103/b 1. kötet – 1887. február 26. fol. 135.

[29] Kirándulás Zsámbékra. *BH* 8 (1888) 130. 10; vö. *Műegyetemi évkönyv* 1888. 8.

[30] BME Levéltár 103/b 1. kötet – 1890. október 9. fol. 174; SOLYMOSSY Sándor, dr.: Gaal Adorján emlékünnep – A budapesti felső építő ipariskolában (1902. május 14.) *MIo* 6 (1901–1902) 568.

[31] Sándy nyaranta Pecznek dolgozott, és a negyedéves tervezési gyakorlatot is nála teljesítette, így elképzelhető, hogy valóban így történt (SÁNDY 2005. 17, 20.). BME Levéltár 100 Sándy Gyula.

[32] *HK* VI (1898) 6. sz., 127; Sándy 2005. 189, 190.

[33] BME Levéltár 103/b 1. kötet – 1892. október 11. fol. 255; Sándy 2005, 35.

[34] BME Levéltár 103/b 1. kötet – 1894. február 10. fols. 327–328.

[35] BME Levéltár 100 Nagy Károly, *HK* 4 (1896) 22. 399; 6 (1898) 16. 402; 8 (1900) 12. 255; vö. Gy. Balogh–Róka 2022. 40; 193.

[36] Gy. Balogh–Róka 2022. 122–123, 158.

[37] *HK* 5 (1897) 23. 464; 7 (1899) 18. 398.

[38] BME Levéltár VII.03.a 1899. június 9. fol. 98; *HK* 7 (1899) 18. 398.

[39] BME Levéltár 100 Lipták Pál; *HK* 9 (1901) 25. 604; 11 (1903) 16. 398; 13 (1905) 15. 270; 15 (1907) 20. 4. mell.

[40] BME Levéltár 100 Rerrich Béla; *HK* 11 (1903) 17. 412; 13 (1905) 15. 270.

[41] BME Levéltár 100 Takáts László; *HK* 14 (1906) 16. 364; 15 (1907) 17. 381; *MMÉEH* 27 (1908) 34. 304; életéről bővebben: Pisnjak 2018.

[42] BME Levéltár 100 Tornallyay Zoltán, *HK* 12 (1905) 15. 270; 15 (1907) 17. 381; 17 (1909) 25. 633; életéről bővebben: Galo 2003.

[43] BME Levéltár 100 Arvé Károly; *HK* 16 (1908) 22. 364; 18 (1910) 15. 230; 20 (1912) 16. 488.

[44] BME Levéltár 100 Moll Elemér; *HK* 16 (1908) 22. 364. 17 (1909) 18. 507.

[45] BME Levéltár 100 Kiss László; *HK* 18 (1910) 17. 264; 20 (1912) 16. 488.

[46] Pecz 1906. 235; n. n.: Az új műegyetem IV. Tanulságok. *ÉI* 33 (1909) 51. 480; Pecz 1920, 40.

[47] Pecz 1920. 40.

[48] Sándy 2005. 36.

[49] *Műegyetemi évkönyv* 1889. 37.

[50] *ÉI* 11 (1887) 40. 418.

[51] *Műegyetemi évkönyv* 1890. 18.

[52] A mai Rákóczi út 7. és 9., valamint Puskin utca 3. és 5. számú ingatlanokból állt a telek.

[53] Engedélyezési tervei – homlokzati rajz és metszet nélkül – fennmaradtak. BFL XV.17.d.329 – 36558/5.

[54] Az épületet, ahol 1892 őszétől 1909 tavaszáig zajlott az építészképzés 146.647 forintból építették fel és rendezték be. A kiköltözést követően a Keleti Kereskedelmi Akadémiának adták át. BME Levéltár VII.3.a 1910. március 12., 21. napirend – fol. 49; lásd még: Czagány 1978. 230, 247; Gerle 2002. 263.

[55] Árlejtési hirdetmény. *ML* 16 (1896) 6. 6; Sándy 2005. 145.

[56] Árlejtési hirdetmény. *ÉSz* 9 (1900) 18. melléklet; *MI* 24 (1903) 17. 440–441; *MI* 25 (1904) 27. 591; BFL XV.37.c tbsz. 5464 – C12, C13.

[57] Versenytárgyalási hirdetmény. *FK* 22 (1911) 69. 2640; *FK* 23 (1912) 35. 1620; *MAL* 6 (1913) 26. 9; Gy. Balogh–Róka 2022. 40.

[58] BFL XV.17.d.329 – 5534-K. fol 5.

[59] Vö. Sándy 2005, 151; hatásáról: Gy. Balogh–Kalmár 2013.

Samu Pecz's architectural office

The architectural practice of Samu Pecz is one of the few design practices of the 19th century, which can be directly inspected in one of the few surviving memoirs of the period, that of Gyula Sándy. In addition, there is a wealth of additional information available on the circumstances of Pecz's practice as an architect, who was also active as a lecturer at the Technical University from 1887, and on how someone could be active as a designer and teacher in the period.

The beginning of Samu Pecz's independent design activities almost coincides with his appointment as a teacher. Most of his realised works were created while he was a lecturer at the Department of Public Architecture at the Technical University. As was customary at the time, assistant lecturers also acted as chief assistants in the practice of the practising architect-teacher – Pecz, who maintained a modest office, was no exception. Standing out among his assistants was Jr. Károly Nagy, who worked with him for more than two decades. He was, for example, the site foreman of the Calvinist High School in Debrecen and, after Pecz's death, completed the construction of the National Archives. Other members of his department and office staff included Pál Lipták, Béla Rerrich, László Takáts, Zoltán Tornallyay, Károly Arvé and Elemér Moll.

Initially, Pecz's office was located in the kitchen of his apartment in the Unitarian tenement house on Alkotmány Street, Pest – or rather in its place – and when the family needed the space, he moved it to his study in the Museum Boulevard building of the Technical University. However, it was no longer suitable for the design and engineering work of the Central Market Hall, so he rented a space in Lónyay Street. After the construction was completed, however, he moved his office back to the university, although by then it was in a house on Kerepesi Street, in the premises rented for his department. From there, he moved to the on-site construction office on the Buda campus of the Technical University, which he shared with Alajos Hauszmann. As a practising architect, Pecz – unlike many of his contemporaries – was frugal in both personnel and material terms.

Hajós-Baku Eszter

PECZ SAMU, A MAGYAR ÉPÍTŐMŰVÉSZEK SZÖVETSÉGE ELSŐ MESTERE

Az 1902-ben Budapesten megalakult Magyar Építőművészek Szövetsége (MÉSZ), a 19. században megindult építészhivatásbeli önállósodás egyik első hazai állomásának tekinthető. A csak építészeket tömörítő magyarországi szervezet létrehozásának vágya korábbra datálható, ám a megalapítására 1902 áprilisában került sor az építészek konkrét szándékát kifejező okirat aláírásával. A 23 neves építész között ugyan nem találjuk Pecz Samu nevét, de a néhány hónappal később megrendezett alakuló ülésen, ahol a MÉSZ immár szervezeti kereteket is kapott, már őt választották az Irodalmi- és Vita Bizottság ügyvezető mesterének. 1906-ban Pecz Hauszmann Alajost és Quittner Zsigmondot követte a szervezet első mesterének, vagyis mai értelemben vett elnökének felelősségteljes pozíciójában. 1906 és 1909 között ebben a minőségében, a Szövetség életének felfelé ívelő időszakában intenzív érdekképviseleti tevékenységet folytatott, ami egyaránt érintette a tervpályázati rendszert, az építészeti díjszabás kérdését, valamint a nagyvárossá váló Budapest városrendezési kérdéseit.

A tanulmány a Magyar Építőművészek Szövetségének azon időszakát mutatja be, melyben Pecz Samu tevékeny szerepet vállalt. Pecz elnökségi periódusa alatti feladataira fókuszálva kirajzolódik jelentős szakmai közösségi munkássága is.

Gotikus funkci.indd 99 2025. 05. 15. 15:50

A Magyar Építőművészek Szövetsége (MÉSZ) története 1902-ig nyúlik vissza, azonban a szervezet történeti dokumentumainak a kutatása hosszú évtizedek óta váratott magára. E kutatás során tárult fel az elnökök – vagy ahogyan a korban nevezték, mesterek – működése, köztük az egyik legnevesebb, a szervezet életében meghatározó személy, Pecz Samu hosszú elnöksége. A MÉSZ működéséről – megmaradt eredeti dokumentumok hiányában – leginkább a korabeli folyóiratok hasábjairól értesültünk. Fragmentumokból állt össze a MÉSZ szinte ismeretlen első periódusának 1902 és 1948 közötti működése, s ezzel egy időben Pecz Samu életműve is értékes adalékokkal gazdagodott. A MÉSZ-t 1948-ban megszüntették, majd azonos néven, új formában 1951-ben újraalakították.[1]

Egyletek és szövetségek

A művészet és a művészek társadalmi szerepének megváltozásával, s az új cél, a művészetnek a társadalom szolgálatába állításával, a 19. század második felére kezdtek kialakulni az ezt kiszolgáló intézmények, mint az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat (OMKT, 1861) vagy a Magyar Iparművészek Társulata (1885), a felsőfokú oktatást szolgáló intézmények és a múzeumok. Ezekkel szerves egységben, s részben ezen intézményekhez kapcsolódva jöttek létre a művészeti diskurzust megindító folyóiratok is, mint a *Képzőművészeti Társulat Közleményei*, majd a *Műcsarnok*, s 1902-től a Lyka Károly által szerkesztett *Művészet*. A századforduló gazdasági fejlődése, a hivatalos művészettől való éles elhatárolódás, a művészet funkciójának átértelmezése, a reprezentatív-szimbolizáló funkcióval szemben az alkotó szubjektivitásának, a kifejezés, az alkotás szabadságának érvényre juttatása, s a művészetnek a társadalom szolgálatába állítása hívta életre a 20. század első évtizedében a hazai művészeti élet legmeghatározóbb egyesületeit, kiállítóhelyeit, szalonjait és művésztelepeit. Szinte egy időben alakult meg a szecessziós szellemű művészeket tömörítő,

Gotikus funkci.indd 100 2025. 05. 15. 15:50

Szablya-Frischauf Ferenc által alapított KÉVE művészegyesület (1907) – amely rövid időn belül kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett, és szoros kapcsolatban állt *A Ház* című folyóirattal –, valamint a műkiadó társaságként kiállítási szalont létesítő Könyves Kálmán Szalon (1906). 1909-ben alapította meg Rózsa Miklós a Művészház egyesületet, amely csoportos kiállításokat szervezett, mégpedig azzal a célkitűzéssel, hogy a legkülönbözőbb stílusú és célú művészek alkotásait állítja ki, kiküszöbölve ezzel az elköteleződést, habár egyértelműen a modern irányvonal mellett tette le a voksot, ami az aktivizmus képviselőinek első szerepeltetésével egyértelmű volt. A sort bőven lehetne még folytatni az 1907/1908-ban megalakuló Magyar Impresszionisták és Naturalisták Körével (MIÉNK) vagy az avantgarde mozgalmakhoz kapcsolódó Nyolcak (1909) csoportjával, amely Orbán Dezső műtermében még Keresők néven alakult meg, s 1911-ben változtatta meg nevét. A művészi csoportosulás új formái, a művésztelepek is a századelőn jöttek létre, s szabadiskolaként működtek. Az első hazai művésztelepet a müncheni magániskolájából verbuválódott festőkkel Hollósy Simon alapította Nagybányán 1896-ban, majd sorra jöttek létre hasonlók Szolnokon, Gödöllőn, Kecskeméten, Kassán, s végül a Kernstok Károly körül csoportosuló magániskola Nyergesújfalun.

Látható tehát, hogy a 20. század első évtizedeire kialakulnak a művészeti intézményrendszer egyes elemei, melyeknek kivétel nélkül célja, hogy közelebb vigyék a művészetet a társadalomhoz. Ebből a folyamatból az építészek sem maradtak ki, akik a századvég nagy gazdasági fellendülésével párhuzamosan honosították meg a vállalkozó építész típusát, s az építészirodákat. Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a század végére ők is kiléptek a névtelenség homályából, s tudatosan elkülönültek a még céhes tanultságú mesteremberektől, valamint a mérnököktől, és saját vállalkozást, építészirodát alapítottak. A nagyobb léptékű munkák főleg a fővárosban és a nagyvárosokban pályázatok kiírását vetették fel, ahol képviselni kellett az építészek érdekeit egyrészt a szakszerű kiírás, másrészt a pontos pályázati procedúra lefolytatása miatt. Egyre inkább szükségessé vált

az építész feladatkörének pontos meghatározása, s a társszakmáktól való elkülönülése, aminek egyik első lépése az önálló intézmény, – a képzőművészek példája alapján – egy saját, kizárólag építészeket tömörítő egyesület létrehozása volt. 1867-ben Budapesten megalakult a Mérnök Egylet, amelybe a szükség okán olvadtak bele az anyagi nehézségek miatt önálló szervezetet létesíteni nem képes építészek, s hozták létre immár együtt, 1876-ban a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletet. A mérnökökkel közös szakmai szervezet nem jelenthetett végleges megoldást a nagy feladatokban már hosszú évszázadok óta szétvált két hivatás számára, és különösen a folyamatosan a függetlenedés útját kereső építészek számára. A különválásra a legfőbb érvet az építészet mint művészeti ág elismertetése nyújtotta, valójában azonban kulturális tevékenységük függetlenségének elfogadtatásán kívül önálló érdekképviseletre törekedtek. 1873-tól már önálló építészképzés is kezdődött a Műegyetemen.

„A MÉSZ nagynapja”[2] – az alakuló közgyűlés 1902. június 10-én

E célok vezérelték a korabeli magyar építészet kiemelkedő alakját, Lechner Ödönt és huszonhárom társát, hogy 1902 júniusában megalakítsák a Magyar Építőművészek Szövetségét, mellyel egy rég áhított álmot váltottak valóra. A MÉSZ alapítói okiratának aláírói a kor vezetői építészei voltak: Lechner Ödön, (Kosztolányi) Kann Gyula, Márkus Géza, id. Bobula János, Jakab Dezső, Quittner Zsigmond, Bálint Zoltán, Jámbor Lajos, ifj. Lovag Bobula János, Leitersdorfer (Lajta) Béla, Spiegel Frigyes, Grünwald Mór, Komor Marcell, Vágó László, Vágó József, Almási-Balogh Lóránt, Jónás Dávid, Sebestyén Arthur, Messinger (Medgyes) Alajos, Mezey Sándor, Somló Emil, Vidor Emil, Károly Lajos és Steinhardt Antal.

1902 júniusában volt az alakuló közgyűlés Budapesten. A megalakult Magyar Építőművészek Szövetsége a 19. században megin-

dult építészhivatásbeli önállósodás egyik első hazai állomásának tekinthető.

„Alig három hét alatt negyvenegy építész írta alá az alakulást sürgető ívet, és az első szó kiejtése után négy hétre 1902. június 10-én meg volt tartható az alakuló közgyűlés, amely az előzőleg kidolgozott alapszabályokat elfogadta és az első év tisztikarát nyomban megválasztotta."[3] A Műcsarnok tanácstermében megtartott alakuló közgyűlésen Lechner Ödön elnökölt, s Bálint Zoltán ismertette az alapszabály-tervezetet, amely részletesen tartalmazta a szervezet alapvető céljait és felépítését. 1902 áprilisában került sor annak az alapító okiratnak az aláírására – Lechner Ödön és a korábban már említett huszonhárom társa által –, amely kivonatolva bár, de tartalmazta a később megszerkesztett és az alakuló közgyűlésen elfogadott alapszabály részletesebben kidolgozott célkitűzéseit, miszerint: *„Alulírott magyar építő művészek szükségesnek és óhajtandónak tartjuk, hogy egy oly kizárólag művészi egyesület alakíttassék meg, a mely egyes egyedül a magyar építő művészet érdekeit lesz hivatva előmozdítani és képviselni."*[4] Ebből kiindulva a MÉSZ kiemelt feladatának tekintette egyrészt az építészet beemelését a művészetek közé, s ennek kifejezését a társadalom felé, másrészt az építőművészek összességének képviseletét. Bár e két célkitűzés első pillantásra egymástól némiképp függetlennek tűnik, hiszen míg az előbbi erősen kulturális vonalat jelez, utóbbi az érdekképviselet feladatainak ellátását jelenti, együttes jelenlétük adta a MÉSZ újdonságát az adott korszakban. Részben ez indokolja azt a heves érdeklődést, amely a szövetség alakulását övezte, részben pedig annak lehetősége, hogy egy tisztán gyakorló építészekből álló szervezet jöjjön létre. *„Az Alapszabályok gondoskodnak róla, hogy a Szövetség tényleg képviselje a magyar építőművészek teljes összességét és az a meleg érdeklődés, amely építészeink legjobbjai részéről, már jóval megalakulása előtt mutatkozott iránta, tanusítja egyszersmind azt is, hogy minő nagy szükség van reá."*[5]

A Magyar Építőművészek Szövetségének szervezete

A MÉSZ szervezeti felépítésének fő pilléreit egészen a második világháborút követő időszakig az igazgatóság, a bizottságok és a fegyelmi tanács jelentették. Ezek összehangolt munkája képezte azt a szilárd alapot, amely lehetővé tette mind a művészeti/kulturális oldalon, mind pedig az érdekképviselet terén az újabb és újabb feladatok vállalását. E három pillér alapvetően a szervezet belső adminisztratív/gazdasági, szakmai/kulturális és érdekképviseleti kérdéseinek rendezésére szolgált.

A szervezet hétköznapi működésének irányításért az igazgatóság felelt, melynek tagjai az első és második mester,[6] az ügyvezető titkár, a pénztáros és a gazda voltak. Az igazgatóság feladatai közé a szervezet adminisztratív és gazdasági ügyeinek intézése tartozott, míg a szakmai kérdésekhez kapcsolódó ügyek – legyen szó művészeti, vagy érdekképviseleti témákról – külön bizottságok hatáskörébe voltak utalva: *Irodalmi és vita bizottság,* Építésügyi közügyek bizottsága, Kiállítási bizottság, Tanulmányutak, kirándulások és ünnepségek rendező bizottsága.

Kiemelkedően fontosnak és előremutatónak tekinthető a *fegyelmi bizottság* felállítása, mely nem csupán a szervezeten belül felmerülő vitás kérdésekben volt hivatott állást foglalni – illetve szükség esetén fegyelmi szankciókat alkalmazni –, hanem megkeresés esetén MÉSZ-tagsággal nem rendelkezők ügyeiben is lehetőség volt kikérni a tanács véleményét.

A MÉSZ döntéshozatala az egyetemes üléseken,[7] valamint a közgyűléseken történt, melyek meghatározott időközönként kerültek összehívásra. A Szövetség fő tisztségviselői – úgymint az első és második mester, ügyvezető titkár, pénztáros és gazda – az elnöki/képviseleti, adminisztratív, pénzügyi irányítást, továbbá a Szövetség ingó- és ingatlanügyeit intézték.

A tisztségviselők és bizottságok mellett a tagság is meghatározó jelentőséggel bírt a szervezet működésében. A tagság különféle módozatai léteztek, mint *rendes tag, alapító tag, levelező tag, tiszteletbeli tag* vagy

pártoló tag, melyek eltérő jogokat és kötelezettségeket tükröztek. Ennek megfelelően rendes tag lehetett *„minden feddhetetlen jellemű, magyar honosságu független, önállóan működő magán vagy közhivatalnok[8] – építőművész, akit az igazgatóság legalább 5 tagjának ajánlatára az egyetemes ülés kétharmad szavazati többséggel a rendes tagok sorába meghív”.*[9]

A levelező tagság soraiban nemcsak építőművészeket találhatunk, hanem festőket, szobrászokat, iparművészeket, grafikus művészeket vagy írókat is. A pártolótagság egyedüli kritériuma pedig a pártolótagdíj fizetése volt, ami a Szövetség céljainak támogatására szolgált.

A fent ismertetett tisztségekre az alakuló közgyűlés az alábbi személyeket[10] választotta meg:

I. mesternek Hauszmann Alajost,
II. mesternek Lechner Ödönt,
ügyvezető titkárnak Bálint Zoltánt,
a Fegyelmi Tanács tagjaivá Rauscher Alajost és Schmahl Henriket,
pénztárosnak Almási Balogh Lórántot.

Az egyes bizottságok élére pedig az alábbiakat:

az Irodalmi- és Vita Bizottság ügyvezető mesterének Pecz Samut, előadójának ifj. Bobula Jánost;
az Építési Közgyűlés Bizottság ügyvezető mesterének Quittner Zsigmondot, előadójának Palóczy Antalt;
a Kiállítási Bizottság ügyvezető mesterének Korb Flórist, előadójának (Kosztolányi) Kann Gyulát;
a Tanulmányutak, Kirándulások Bizottsága ügyvezető mesterének pedig Meinig Arthurt, előadójának Komor Marcellt.[11]

A MÉSZ tevékenysége az Alapszabályban megfogalmazott célkitűzésekhez igazodva alapvetően két részre bontható, kulturális és érdekképviseleti feladatok ellátására. A kulturális tevékenység elsősorban

a bizottságok munkájaként valósult meg, s olyan eseményekben realizálódott, mint tanulmányutak szervezése az egyes MÉSZ-tagok jelentős épületeihez, szakmai beszélgetések, előadások rendezése, valamint hazai és nemzetközi kiállítások létrehozása.

Az Irodalmi- és Vita Bizottság szervezte az előadásokat, amelyek legtöbbször az egyetemes ülések témáihoz kapcsolódtak. A külföldi meghívott előadók között volt például a nagyra becsült Otto Wagner – aki két ízben is ellátogatott Budapestre a MÉSZ meghívására, s akinek az első előadásán az osztrák szecessziós képzőművészet egyik legkiemelkedőbb alakja, Gustav Klimt is jelen volt –, valamint Hermann Jansen német építész, aki Budapest városszabályozásáról tartott előadást. Hazai előadók voltak például: Neuschloss Kornél, aki a műemlékek restaurálásáról beszélt, Jámbor Lajos a velencei Szent Márk téri Campaniléről adott elő, míg Jakab Dezső a tűzfalakról tartott több kimerítő előadást, melynek megjelentetését is tervezték.

A MÉSZ működése 1903 és 1918 között

A kezdeti nagy erejű fellendülés után természetes módon tört meg a történelmi események hatására, az első világháború kirobbanásával a MÉSZ 1903 és 1918 közötti működése. Ekkortól egyfajta hanyatlás indult meg az építőiparban, s ezzel párhuzamosan a szervezet életében is. Az alapítást követő évek alapvetően az intézményesülés időszakának tekinthetőek.

A mesterek

A fent tárgyalt korszakot hét mester/elnök neve fémjelzi, akik sorrendben a következők: Hauszmann Alajos (1902–1904), Quittner Zsigmond (1904–1906), Pecz Samu (1906–1909), Palóczy Antal (1909–1910), Lechner Ödön (1910–1912), dr. Neuschloss Kornél (1912–1915), Spiegel Frigyes (1915–1917).

A MÉSZ első elnöke, Hauszmann Alajos feladata volt a szervezet működésének elindítása, a bizottságok munkájának megszervezése, melyek közül kiemelkedő jelentőségű a fegyelmi tanács megalakítása, amit elismerően nyugtázott a szakma.

A Hauszmann által megteremtett szilárd alapokon kezdhette meg működését Quittner Zsigmond. Bár csak két évig töltötte be a MÉSZ elnöki posztját, mégis látványos fejlődést indított el a szervezetben, így helytállónak tűnik a *Vállalkozók Lapjá*nak terminusa, midőn a leköszönő Quittnerről emlékezik meg, miszerint az ő elnöksége a MÉSZ *„izmosodásának”* időszakát jelentette. A valódi fellendülés első állomásaként szükséges megemlíteni a MÉSZ saját irodájának kialakítását, a Ferenciek Bazárjában, amely azonnal az egyesületi élet központjává vált. A MÉSZ már megalakulását követően lépéseket tett a tervpályázati szabályozás kialakítása érdekében, azonban az Építészeti Tervpályázatok Szabályzatának elkészítése Quittner elnöksége idejére tehető. Ehhez kapcsolódik a kezdeményezés, hogy az állami építkezéseknél ne csupán az Országos Képzőművészeti Társulatot bízzák meg bírálatokkal, hanem szakmai szervezeteket, elsősorban a MÉSZ-t kérjék fel bírálóbizottsági tagok delegálására.

Pecz Samu, a MÉSZ I. mestere

Quittner Zsigmond agilis működését követte Pecz Samu első mesterré választása az 1906. június 13-án tartott közgyűlésen. Peczet további három alkalommal újraválasztották, s ez bizonyítja kiváló megfelelését az elnöki pozícióban. Az 1906 októberében tartott közgyűlésen ismertette elnöki programját:

- a műszaki kamara megteremtése,
- az építőszabályzat revíziója,
- Budapest szabályozási terve,
- az építészmunka díjtáblázatának átdolgozása,
- az építőipar zilált helyzetének, pangásának okai.

Hogy Pecz sikeres volt-e munkájában, azt az is bizonyítja, hogy 1907-ben újraválasztották. Az 1909. júniusi közgyűlésen lemondott, működését Fleischl Róbert titkár összegezte, aki szintén lemondott.

Élénk érdeklődés mutatkozott a MÉSZ-ben a főváros területrendezésével, s az ahhoz kapcsolódó pályázatok kiírásával kapcsolatban, s ennek eredményeképpen készítették el Budapest komplett városrendezési tervét. A MÉSZ kezdeményezésére jött létre az építészmunka díjtáblázatának átdolgozása, melyet három MÉSZ-tag – Vidor Emil, Tőry Emil és Somló Emil – végzett, s melyet a Magyar Mérnök- és Építész-Egylettel együttműködve revideáltak. Rendezték az Egylettel való viszonyt is.

A másik kiemelten hangsúlyos téma a tervpályázatok ügye volt, amely magában foglalta egyrészt a pályázatok pontos, legitimitásra törekvő és követendő szabályzatának megfogalmazását, másrészt a különböző pályázatokon való bírálóbizottsági részvételt,[12] ami a szervezeti munka megindulásával egyre nagyobb helyet kapott a MÉSZ életében, továbbá az önálló pályázatok kiírását is.[13] Bár Pecz Samu részben folytatta az előző mesterek tevékenységét, majdnem négyéves elnöklete alatt mégis a MÉSZ legintenzívebb érdekképviseleti tevékenysége bontakozott ki, ami folytatódott az első világháborúig.

Pecz Samu vezetése alatt éreztette igazán hatását a Tervpályázati Szabályzat elkészítése és egységesítése, hiszen egyre több megkeresés érkezett a MÉSZ-hez, hogy delegáljanak tagokat a pályázati bírálóbizottságokba. A zsürordelegálás intézményesült kereteket öltött a *Kandidáló Bizottság* megalakulásával. A tervpályázatok körül egyre sűrűsödő vitás ügyek – mint a Kolozsvári Nemzeti Színház esete, ahol nyilvános magyar tervpályázat kiírása nélkül bízták meg a bécsi Fellner és Helmer irodát, hogy készítse el a terveket, vagy a pécsi városháza tervezésének rendkívül hiányosan megfogalmazott pályázata, amelyet az Egylet is kifogásolt – késztették a MÉSZ-t arra, hogy létrehozzon egy egységes tervpályázati szabályzatot. Meg kell említeni, hogy a nagy befolyással bíró Magyar Mérnök- és Építész-Egylet is ülésezett a pályázatokat érintő visszásságokról, de a vitás ügyek

Gotikus funkci.indd 108 2025. 05. 15. 15:50

kiküszöbölésére tényleges lépéseket csak a MÉSZ tett azzal, hogy 1905-ben kiadta az Építészeti Tervpályázatok Szabályzatát. Ennek értelmében a Szövetség elvárta tagjaitól, hogy amennyiben egy pályázaton részt vesznek, vagy pályabírák gyanánt szerepelnek, úgy kövessék e szabályzatot. *„Hogy mily nehéz ilyesmit valóra váltani, mutatja az is, hogy a Szövetség csak elvárja tagjaitól a szabályzat betartását, de erre semmiféle szankciót nem állapít meg. Bajos is volna, mert hisz a legtöbb építészeti pályázatot úgy hirdetik ki, hogy nem kérik be előbb a művészeti egyesületek tanácsát, a legtöbb esetben tehát már a pályázati feltételek hibásak, már magukban rejtik a később bekövetkezendő fonákságokat. Azonkívül a pályázó MÉSz-tag a többi pályázóval szemben könnyen hátrányos helyzetbe kerül, ha csak egymaga fogadja el magára nézve a szigorított feltételeket. Kétségkívül szép s a MÉSZ-hez méltó cselekedet volt e szabályzat elfogadása, a baj csak az, hogy a pályázati szabályok nem kötelezik az összes hazai építészeket. Ez csak akkor fog bekövetkezni, még pedig más formában, ha az új törvénykönyv fog diktálni ily esetekben.”*[14]

Bár kezdetben nehéz volt elfogadtatni az önálló pályázati szabályzatot, azonban néhány év tapasztalata bebizonyította a szakmai szervezetek számára, hogy szükséges egy egységes szabályzat kialakítása és alkalmazása, kiegészítve a bírálóbizottsági delegálási[15] rendszer megreformálásával. A tervpályázatok terén a közös érdekek vezérelte együttműködési szándék első kifejeződése volt az 1910-ben született megállapodás a MÉSZ és az Egylet között, hogy mindketten bojkottálják a helytelenül kiírt pályázatokat. Túlzás lenne azt állítani, hogy ezek a kezdeményezések a probléma megoldását jelentették volna, azonban mindenképpen kiemelendő a kormányzat irányában tett közös szervezeti fellépés jelentősége.

Az 1909. júniusi közgyűlésen Pecz lemondása után Palóczy Antalt választották meg, Pecz Samu azonban egészen 1910-ig megmaradt bizottsági munkájának vezetésénél. Palóczyt Lechner Ödön, őt dr. Neuschloss Kornél és Spiegel Frigyes követte, majd a világháború miatt a szervezet határozatlan időre megszüntette a működését.

Még ez előtt, 1911-ben Pecz sokadmagával, több kiváló építész társaságában kilépett a MÉSZ-ből. A pontos és valós okokat csak

találgatni tudjuk, személyi ellentétek és a különböző szemléletek egymásnak feszülése okozhatta a drasztikus döntést. Eddig nem került elő olyan dokumentum, ami teljességében tisztázni tudta volna a történeteket, de a belső feszültség több írásban érezhető volt. 1910 decemberében a *Vállalkozók Lapja* hasábjain megjelent egy rejtélyes cikk a MÉSZ-en belül folyó küzdelmekről.[16] A cikk írója nem fedte fel kilétét, csak annyit árult el, hogy ő is ott dolgozik, de mivel a titkár sosem írta volna meg a történteket, ezért ő vette a bátorságot ehhez, mert őt nem kötötte titoktartás, mivel nem tagja a szervezetnek. A MÉSZ-en belül lefolyt egyik legizgalmasabb vitáról (1910 őszén) így a titkárság e dolgozója tudósított. A vita tárgya az Andrássy út betorkolása és az Eskü téri (ma Március 15. tér) híd szabályozása volt, melynek megoldására több különféle megoldást dolgoztak ki a tagok, azonban a vita alapvetően Palóczy Antal és Hoepfner Guido között folyt az eltérő koncepciók okán. A végső megoldást a MÉSZ egy a főváros egészére kiterjedő végleges szabályozási tervhez kapcsolódó tervpályázat kiírásában látta.

A MÉSZ működése 1919 és 1948 között

Az első világháború derékba törte a MÉSZ fellendülését, a szakmai életben való pozíciójának stabilizálódását, s kezdetét vette a szervezet történetének bő tíz éven át tartó cezúrája. Az 1919-et követően alapvetően megrendült gazdasági-társadalmi-politikai viszonyok között a szakmai szervezetek, így a MÉSZ is arra kényszerült, hogy újradefiniálja magát. Ennek eredményeként született meg a tagság azon elhatározása, hogy a teljes visszavonulást válassza ahelyett, hogy „szélsőséges elemek csatlósává szegődjön", tették mindezt „jobb idők bekövetkezésének reményében".[17] Egyes szervezetek, így például a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet vagy a Magyar Építőmesterek Egyesülete esetében a háború nem jelentett a működésben bekövetkezett törést, mivel tevékenységüket a megváltozott viszonyokhoz

idomulva próbálták folytatni. Konkrét igény fogalmazódott meg a *Vállalkozók Lapja* hasábjain a szakmai szervezetek működésére vonatkozóan még 1917-ben, amely egyben elmarasztalta azokat, akik a csendes visszavonulást választották.[18]

A korábbiakban tárgyalt kérdések, mint a tervpályázatok ügye, a tervezési díjszabás felülvizsgálata, az eltelt több mint tíz évben sem nyertek megoldást, ellenben számos egyéb probléma, mint a háborús károk helyreállítása vagy a súlyosbodó lakáshiány kiküszöbölése szaporította a szakmai szervezetek feladatait. Ez vezette arra a MÉSZ vezetőségét, hogy 1931-ben kezdeményezze a szövetségi munka visszaállítását: *„Nem a jobbra fordulás eredményezte az Építőművészek Szövetségének feléledését, hanem a már huzamosabb idő óta tapasztalható nagy pangás érlelte meg építőművészeinkben a meggyőződést, hogy a nagyközönség energikus működésére szükség van. Éppen egy esztendeje annak, hogy Toronyi Fellner Sándor első mester vezetésével megalakult az új tisztikar, élénk működést fejtve ki a tervező építészek művészi és gazdasági kérdéseiben."*[19] Nem túlzás azt állítani, hogy az új tisztikar egy teljesen új szakembergárdával ott folytatta a Szövetség munkáját, ahol elődeik bő tíz éve abbahagyták.

A MÉSZ e korszakának forrásai

MÉSZ alapító okirata, 1902., MÉM MDK, MÉSZ Könyvtár

MÉSZ alapszabálya, 1906., MÉSZ Könyvtár

MÉSZ Hivatalos lapja (töredékes), MÉM MDK

Isten kardja, hősök emléke, 80 vázlatrajz elesett hőseink emlékének művészi megörökítésére, kiadja a MÉSZ 1916.

Petróczy Gábor hagyatéka, MÉM MDK, Gy. Sz.: 2002/835/25, 2002/835/13.

Vállalkozók Lapja (megjelent: 1879 és 1944 között)

Művészet (megjelent: 1902 és 1918 között)

Magyar Művészet (megjelent: 1925 és 1934 között)
Magyar Építőművészet (megjelent: 1907 és 1944 között)
Építő Ipar, Építő Művészet (megjelent: 1914 és 1931 között)
Új Építészet (megjelent: 1946 és 1949 között)
Tér és Forma (megjelent: 1926 és 1948 között)

MÉSZ-tagok listája (töredékes)[20]

Ágoston Emil
Almási Balogh Lóránt
Árkay Aladár
Bálint Zoltán
Barát Béla dr.
Baumhorn Lipót
Biehn József
Bobula János id.
Bobula János ifj.
Böhm Henrik
Deli Lajos
Erőss Sándor dr.
Fleischl Róbert
Forgács István
Földes Ede
Gaál Bertalan
Gerő Ödön
Gondos Imre
Gregersen Hugó
Grünwald Mór
Gyenes Lajos
Gyömrői Manó
Györgyi Géza
Háry Géza
Hauszmann Alajos
Hegedüs Ármin
Heidelberg Tivadar dr.
Hikisch Rezső
Hoepfner Guido
Horváth Antal
Hültl Dezső dr.
Jablonszky Fernc
Jakab Dezső
Jámbor Lajos
Janáky István
Jánszky Béla
Jónás Dávid
Jónás Zsigmond
Jungfer Gyula
(Kosztolányi) Kann Gyula
Károly Lajos
Kertész K. Róbert
Kiss Géza
Komor Marcell
Korb Flóris
Kórody György
Kotsis Iván
Körmendy Nándor
Körösi Albert Kálmán
Králik László
Lázár Béla
Lechner Jenő
Lechner Ödön
Leitersdorfer (Lajta) Béla
Ligeti Pál
Maróti (Rintel) Géza
Magyar Vilmos
Málnai Béla
Márkus Géza
Márton Ákos
Medgyes Lajos
Meinig Arthur
Meller Dezső
Messinger Alajos
Mészáros László
Mezey Sándor
Miskolczy László
Neuschloss Kornél dr.
Novák Ede
Orbán Jenő
Orth Ambrus
Pallós Arthur
Palóczy Antal
Pecz Samu
Pogány Móric
Pollák Manó
Porgesz József
Pucher István
Quittner Zsigmond
Rainer Károly
Rauscher Alajos
Révész Samu
Rimanóczy Gyula
Román Miklós
Róth Miksa
Sárkány István
Scheiber Miklós
Schickedanz Albert
Schmahl Henrik
Schomann Antal
Schulek Frigyes
Sebestyén Arthur
Seidner Miklós
Somló Emil
Sós Aladár
Spiegel Frigyes
Steiner Ármin
Steiner Ferenc
Steinhardt Antal
Sterk Izidor
Szabó Antal
Szabolcs Ferenc
Szivessy Tibor
Szivó Pál
Tálas Gyula
Thék Endre
Thomas Antal
t[oronyi] Fellner Sándor
Tőry Emil
Vágó József
Vágó László
Vidor Emil
Virágh Pál
Walla József
Wannenmacher Fábián
Wellisch Alfréd
Zala György
Zsigmond István
Zsolnay Miklós

JEGYZETEK

[1] A Magyar Építőművészek Szövetségének történeti kutatását Csernus Éva és Hajós-Baku Eszter végezte el. Jelen tanulmány a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával megvalósult tudományos publikáció felhasználásával készült. Baku–Csernus 2012.

[2] *VL* (1903) 19. 1.

[3] *VL* (1903) 19. 1. Az alakuló közgyűlést követően a belügyminiszter 1902. október 7-én hagyta jóvá az alapszabályt és ezáltal a MÉSZ megalakulását.

[4] Részlet az alapító okiratból, 1902. április.

[5] *VL* (1902) 24. 1.

[6] A második mester volt hivatott az első mestert helyettesíteni, amennyiben erre szükség volt.

[7] Az egyetemes ülés a rendes, alapító és levelező tagok részvételével, 1-2 hetente megtartott gyűlést jelentette, mely a Szövetség működésének „súlypontja" volt.

[8] Az eredeti 1902-es alapszabály a közhivatalnok építőművészeket még kizárta soraiból, s csupán egy 1904-es alapszabály-módosítás által vált lehetővé csatlakozásuk.

[9] A MÉSZ 1906-os alapszabálya, MÉSZ Könyvtár, 4.

[10] *„A Szövetség két elnöke Hauszmann Alajos és Lechner Ödön második »mester« teljes garanciát nyújt a működés komolysága és szakszerűsége tekintetében, teljesen megnyugtathat afelől, hogy itt valóban az építőművészet érdekeit fogják állandóan istápolni."* *VL* (1902) 25. 1.

[11] A tárgyalt időszakban második mesternek pedig az alábbiakat választották: Lechner Ödön (1902–1904), Korb Flóris (1904–1907), Palóczy Antal (1907–1909), Vidor Emil (1909–1911), dr. Neuschloss Kornél (1911–1912), Spiegel Frigyes (1912–1913), Rainer Károly (1913–1914). 1914 és 1918 között a második mesterekre vonatkozóan nincs adat. *VL* (1902) 25. 1.

[12] A MÉSZ bírálóbizottsági tagokat delegált például a következő pályázatokba: vízaknai fürdő, Török Bankház, marosvásárhelyi városháza, nagybányai szálló és vigadó, pozsonyi kultúrpalota, Erzsébet-emlékmű, Kálvin tér szabályozása, kispesti munkáslakóház telep, zentai kórház.

[13] 1911-ben hirdette meg a MÉSZ a Rákóczi út betorkolásának rendezésére kiírt pályázatát, valamint a Nemzeti Színház elhelyezésére vonatkozó tervpályázatát, melynek bírálóbizottságában részt vett dr. Bárczy István főpolgármester és Molnár Viktor kultuszminiszteri államtitkár a miniszter képviseletében. 1913. elején írta ki a MÉSZ a budapesti új városháza elhelyezésére és városrendezési kérdések megoldására saját pályázatát.

[14] *Művészet* 3 (1904) 6. 405–420.

Gotikus funkci.indd 114 2025. 05. 15. 15:50

[15] 1909-ben a MÉSZ létrehozta a kandidálóbizottságot, ami zsűrörjelölő bizottságként működött, annyi megszorítással, hogy egy tag egy évben csak egy pályázati bírálóbizottságban vehetett rész. Kezdetben titkos szavazással, majd sorsolás útján választották a tagokat. Természetesen a zsürordelegálás alapvető feltétele volt a megfelelő pályázati kiírás, amelyet szükség esetén korrigáltak. *VL* (1910) 27. 1; *VL* (1910) 23. 1.

[16] *VL* (1910) 51. 2.; *VL* (1911) 23. 1–6.

[17] *VL* (1932) 45–46. 6.

[18] 1923-ban született meg a Mérnöki Kamara megalakítását szabályozó rendelet, melynek értelmében 1924-ben elsőként alakulhatott meg a Budapesti Mérnöki Kamara.

[19] *VL* (1932) 45–46. 6.

[20] A fent tárgyalt időszakból hivatalos taglista nem áll rendelkezésre, így a közölt töredékes tagnévsor a forrásként felhasznált dokumentumokban MÉSZ-tagként említett nevekből áll össze. Az alapító tagok névsorát az alapító okirat tartalmazza.

Samu Pecz, first master of the Association of Hungarian Architects

The Association of Hungarian Architects (MÉSZ), founded in Budapest in 1902, can be considered one of the first Hungarian stations of the architectural independence started in the 19th century. The desire to create an organisation of solely Hungarian architects dates back to earlier times, but its foundation was signed in April 1902 by signing a document expressing the architects' specific intentions. Samu Pecz was not one of the 23 prominent architects, but at the inaugural meeting a few months later, where the MÉSZ was given an organisational framework, he was elected as the executive master of the Literary and Debating Committee. In 1906, Pecz succeeded Alajos Hauszmann and Zsigmond Quittner in the responsible position of the organisation's first master, or president in today's sense. Between 1906 and 1909, in this position, he was intensively involved in advocacy activities during the upward period of the Association's life, which concerned the system of design competitions, the issue of architectural pricing, as well as urban planning issues in Budapest, which was developing into a metropolis.

This study describes the period of the Association of Hungarian Architects in which Samu Pecz played an active role. Focusing on Pecz's tasks during his presidency period, it also reveals his significant professional community activities.

Gotikus funkci.indd 116 2025. 05. 15. 15:50

Székely Márton

PECZ SAMU RÉSZVÉTELE KORÁNAK ÉPÍTÉSZETI TERVPÁLYÁZATAIN

Magyarországon az 1870-es évektől egyre gyakrabban kiírt nyilvános építészeti tervpályázatok a századfordulón már az építészeti közbeszéd egyik legfőbb témáját adták, főleg középületek esetén. Pecz Samu igen szerteágazó építészeti munkássága magában foglalta a gyakorlati praktizálás mellett az egyetemi oktatást, az aktív szakmai közéleti tevékenységet, illetve a pályázatokon való részvételt – versenyzőként és bírálóként egyaránt. Pecz életműve két okból is jelentős a dualizmus kori magyar tervpályázatok történetének szempontjából. Egyfelől a tervpályázati intézményrendszer és kultúra e nagymértékű fejlődésének időszaka szinte megegyezik Pecz Samu életpályájának aktív alkotó évtizedeivel. Másfelől életműve több jelentős alkotásának megbízását is pályázaton szerezte, mint például a Szilágyi Dezső téri református templomét vagy a Központi Vásárcsarnokét. A korszak legjelentősebb versenyeinek többségén részt vett – kivéve azokat, ahol zsűritagként volt jelen. Ezeken kívül olyan pályázatokon is elindult, mint a Rózsák terén elhelyezendő római katolikus templomé vagy a New York-palotáé, melyeket végül más építészek nyertek. A korszak legnagyobb, meg nem valósult tervversenyei közül a lipótvárosi zsinagóga és a kultuszminisztérium felépítésére is adott be pályázatot. Jelentős pályaterveinek többségét ismerjük, hiszen nemcsak publikált rajzai maradtak ránk, hanem hagyatéka is fellelhető az Országos Levéltárban. Tekintve, hogy a versenyek eredményhirdetése után a pályaterveket minden esetben visszaadták a szerzőiknek, az eredeti tervlapok így csakis a tervezők személyes hagyatékában maradhattak meg. Emiatt Pecz Samu kiemelkedő pályázati munkásságát nagy részletességgel vizsgálhatjuk, ami szinte egyedülálló a korszak építészei között.[1]

Gotikus funkci.indd 117 2025. 05. 15. 15:50

1. kép. Az erzsébetvárosi plébániatemplom pályaterve, hosszmetszet, 1889–1890 (MNL OL T 6 No. 2/6.)

A millennium időszakát megelőző években megrendezett legjelentősebb tervpályázatok sorában elsőként az erzsébetvárosi plébániatemplom tervversenyét (1889–1890)[2] említhetjük, melyet bár korábban írtak ki, eredményhirdetése szinte egybeesett Ybl mester halálhírével. Az 1880-as évek előtt Magyarországon templomépítés céljából nem bonyolítottak le sikeres pályázatot,[3] így e fővárosi tervverseny jelentősége abban is áll, hogy az elsők közé tartozott e téren.[4] A beérkezett hat terv közül három választotta a jeligés indulást, három pedig felfedte magát: Steindl, Aigner és Pecz (1. kép).[5] A bírálóbizottság[6] a három névaláírásos tervet díjazta, Aignerét javasolva kivitelre, de a főváros központi építési bizottsága végül Steindlt bízta meg a tervezéssel.[7] Az ismert pályatervek közül Steindl Imre és Pecz Samu

munkái a korai, illetve kései gótikából merítettek, míg Aigner Sándor tisztán neoromán stílusban készítette el a tervét. A versenyművek közt nemcsak különböző történeti stílusok, de különféle alaprajzi elrendezések és tömegtagolási variációk is megtalálhatóak voltak: két latinkereszt alaprajzú és egy poligonális centralizáló terű terv formájában. Ez utóbbi Pecz műve volt,[8] ami kissé idegen a katolikus plébániatemplomoktól – nem véletlen, hogy a néhány évvel későbbi budai református templom pályázatán[9] egy ehhez igen hasonló elképzelése valósulhatott meg.[10]

Pecz terve kapcsán inkább annak kortárs előképéhez, a bécsi Maria vom Siege templomhoz való szembetűnő hasonlóságát firtatták a bírálók, míg Aigner pályaművének stílusáról csak annyit jegyeztek meg, hogy román-gót átmeneti stíl.[11] Pecz hagyatékában nyolc pályázati tervlap maradt fenn: a helyszínrajz, három szint alaprajza, két metszet, valamint az oldalsó és hátsó homlokzatok. Tehát éppen a főhomlokzat hiányzik, melyről csupán az *Építő Ipar*ban publikált látványterv alapján alkothatunk fogalmat.[12] A tervezett épület külső tömegében módfelett széttagolt, belsejében a szabályos hatszögre szerkesztett poligonális központi teret keresztboltozatos mellékterek sora veszi körbe, amelyekből további térbővületek nyílnak minden irányban, közülük a hossztengely mentén az előcsarnok, illetve az oltártér apszisa. A központi kupolás tér monumentalitása korai gótikus részleteivel és rózsaablakaival a terv legmarkánsabb eleme.[13]

A nagykörút emblematikus épületére, a New York-palotára 1891-ben hirdetett pályázatot az amerikai New York Life Insurance Company. A korszak egyik kiemelkedő magánépületre kiírt pályázatára beadott tervek közül tizenegyet is ismerünk – legalábbis részben. A főhomlokzati rajzokról megállapítható, hogy a reneszánsz-barokk elemek és ezek elegyítése jelentette a fő irányvonalat; összesen három terven látható gótizálás, köztük éppen Pecz Samu tervein (2. kép). Mindösszesen két tisztán reneszánsznak tekinthető pályázatot adtak be, a többi öt leginkább a barokkos tendenciák körébe sorolható. Az ismert pályaterveket végigtekintve megállapítható, hogy városképi szempontból két

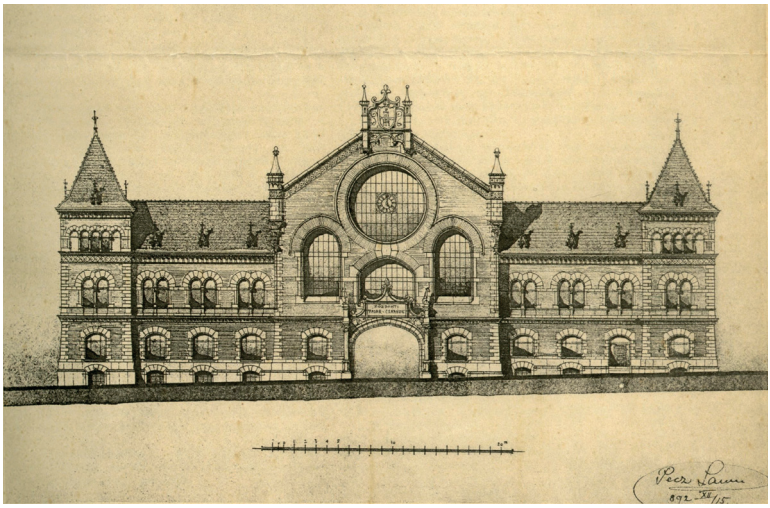
2. kép. A budapesti New York-palota pályaterve, főhomlokzat, 1891 (MNL OL T 6 No. 6/3.)

fő problémát igyekeztek kezelni a tömeg tagolását tekintve. Az egyik a Nagykörút és a Dohány utca sarkának építészeti hangsúlyozása, míg a másik a körúti homlokzat középtengelyének kiemelése. E két ponton születtek eltérő arányú megoldások, hol egyik, hol másik hangsúly markánsabb megjelölésével. A három utcára néző, trapéz alakú

telek beépítésére a korszak módszerei szerint két alapvetően különböző megoldási irány között választottak a tervezők. Az egyik lehetőség egy szabályos, téglalap alakú, nagy udvar kialakítása, ami azonban szabálytalan körúti épületszárnyat eredményezett, a másik pedig a telek alakjának lekövetése az utcai szárnyakkal, ami trapéz alakú belső udvart szült – ez utóbbit választotta Pecz Samu is.

E pályázat jelentősége, hogy a korszakban kevés magánépíttető írt ki tervversenyt, ezek pedig a középületekénél kevésbé voltak dokumentálva, például a meghívásos részvételi mód miatt, ráadásul nem publikálták a kiírások szövegét sem, de a terveket is alig. A New York-palota esetében azonban – jóval a Hauszmann Alajos győzelmével záródó verseny után – az engedélyezési tervek közlésekor kirobbant botrány miatt közzétették szinte az összes pályatervet, így tulajdonképpen mintegy mellékesen szerezhetünk tudomást ezekről. A korabeli nyomdatechnika fejletlensége okán azonban a tervek csak igen gyenge minőségben szemrevételezhetőek – kivéve egyet, éppen Pecz Samuét, mert az ő pályázata hiánytalanul fennmaradt hagyatékában.[14] Nála a velencei gótika erőteljes hatása mutatkozik a homlokzatok cizellált díszítésén, melyeket a késő historizmusra jellemző meredek tetőidomok koronáznak. A metszeteken látható, hogy e tetőszerkezeteket acél rácsos tartóval tervezte megoldani. Figyelemre méltó a földszinti kávéházi tér kialakítása is – melynek reprezentatív kiképzése a kiíró kifejezett igénye volt –, Pecz itt csillagboltozatos kéthajós teret tervezett, amely az udvar felé acél-üveg szerkezetű télikerttel egészült ki.[15]

A Központi Vásárcsarnok 1892-es pályázatán a nemzetközi mezőny számára való megnyitás kérdése kavart leginkább vihart. A bírálóbizottság három első díjat osztott ki, egy párizsi tervezőpáros és egy lipcsei trió mellett Peczet díjazta így 2000–2000 forinttal. Bár a francia terv az első körben egy szavazattal többet kapott, amikor a három nyertes közül szavaztak a legjobbra, akkor már Pecz nyert 11:4 arányban.[16] Egyes hangok kritizálták a döntést, mert az így második helyre szorult francia építészpáros pályatervének felépítése olcsóbb lett volna,

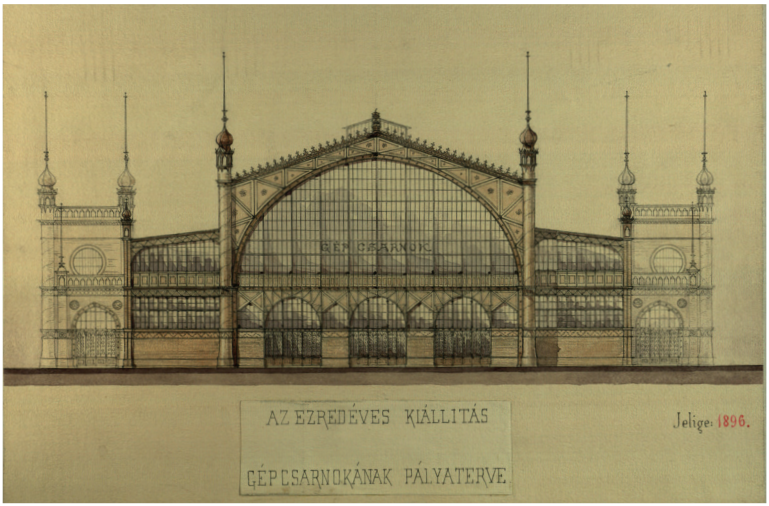

3. kép. A Központi Vásárcsarnok pályaterve, főhomlokzat, 1892 (*ÉI,* 1893. 9. rajzmelléklet)

mint Peczé (3. kép), azonban a zsűri a pályamunka célszerűségét és a helyi adottságoknak való kiemelkedő megfelelését emelte ki választása fő indokául.[17]

Az 1896-ban megrendezendő ezredéves országos kiállítás gépcsarnokára is hirdettek pályázatot 1894-ben, melyre a megadott határidőig öt pályaterv érkezett be, de Peczét nem díjazták.[18] Az „1896" jeligéjű tervsorozat azonban szerencsésen fennmaradt hagyatékában (4. kép). Az építészre jellemző szerkezettervezői affinitás nyomait itt is fémjelzik a részletesen megtervezett acél rácsos tartók részlettervei. A csarnok építészeti megformálásának egyéni eleme az épülettömegek sarkain megjelenő hagymakupolás, törpegaléria, filigrán tornyok. A homlokzatképzést Pecz Samu színes burkolótéglával és látszó acélelemekkel képzelte el.

Négy évvel később, 1898 szeptemberében írták ki a Szépművészeti Múzeum épületének tervezésére a nyilvános pályázatot, mely

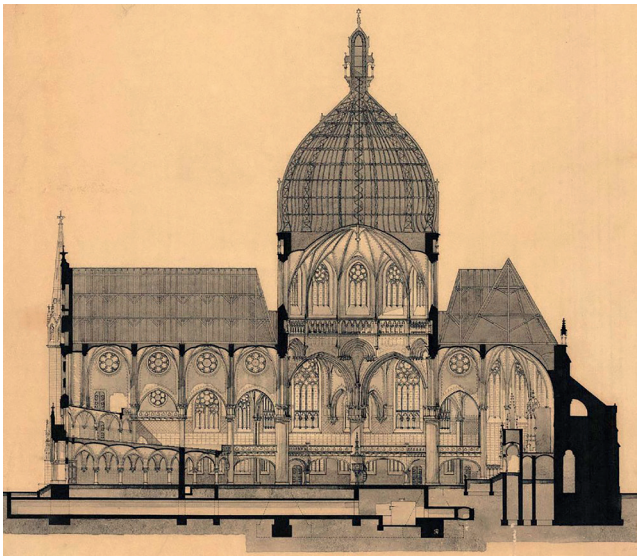

4. kép. Az ezredéves kiállítás gépcsarnokának pályaterve, főhomlokzat, 1894 (MNL OL T 6 No. 4/5.)

országos, jeligés volt. Az 1899. márciusi határidőre kilenc pályamű érkezett be, melyek közül az első díjat Pecz Samu elképzelésének ítélték oda. Második díjjal jutalmazták Schickedanz Albert Herzog Fülöppel közös művét, harmadik díjjal pedig Árkay Aladárét. Megvételt nyert továbbá Meinig Arthur pályamunkája. A pályázat bírálóbizottságának álláspontjával szemben a sajtóban többen hangot adtak véleményüknek, miszerint Schickedanz terve kedvezőbb lenne a tér szempontjából.[19] Ő ugyanis figyelembe vette a kompozíció már elkészült – éppen általa tervezett – elemeit, míg Pecz nyertes terve a főbejáratot nem a tér felé, hanem az Aréna (a mai Dózsa György) útra nyitotta. Továbbá kifogásolták, hogy Pecz a második emeletre helyezte a szoborgalériát,[20] ami funkcionális szempontból vitathatatlanul melléfogásnak tűnik – azonban sajnos nem ismerjük Pecz pályatervét a maga teljességében, csupán a publikált főhomlokzati rajzot a *Vasárnapi Ujság*ból (lásd 69. o.),[21] illetve a második emelet alap-

rajzát,[22] ahova már csak a melléklépcsők vezetnek fel. A megbízást végül Schickedanz kapta meg, 1906-ra készült el az épület Herzoggal közös tervei szerint. A múzeum pályázata egyébként egy történeti építőstílus egy adott funkcióhoz való társításának szemléletes példája volt. A kevés ismert pályaterven végigtekintve a klasszikus, antik-reneszánsz építészeti tradíciók szinte megkérdőjelezhetetlennek tűnnek; annak ellenére, hogy az Iparművészeti Múzeum esetében hét évvel korábban már diadalmaskodhatott egy ettől alapvetően eltérő formálású pályaterv – országos intézmény székházának szánva. Bár a Szépművészeti Múzeum pályázati kiírása nem követelt meg konkrét stílust, mégis közvetve utalt rá, hogy elvárás a múzeumépületek konvencióinak követése: *„Felfogás és stílus tekintetében irányadóul az épület célja (...) szolgáljon”*.[23] E kissé ködös megfogalmazású kitételt nehéz másként értelmeznünk, mint a klasszikus antik-reneszánsz hagyományok követésére sarkalló útmutatást. Ennek megfelelően az általunk ismert négy pályamunka ilyen szellemben készült. Pecz Samu nyertes tervének ismert főhomlokzata is pavilonos elrendezést mutat, részleteit tekintve a rajz léptékénél fogva kevés konkrétumot állapíthatunk meg. A középső nagyobb szárny és az oldalsó pavilonok korinthoszi oszlopos portikuszain kívül sok egyéni stílusjegyet nem mutat, összességében neoklaszszicistának tekinthető, a korabeli sajtó görög stílusúnak titulálta.[24] Sajnos egyéb homlokzati vagy metszet-tervlapok ismeretének hiányában más következtetést Pecz tervével kapcsolatban nem vonhatunk le. Azonban a homlokzatterv is mutatja, hogy a tervező itt követte a kiírás szerinti, *„rendeltetés megkívánta”* stílus alkalmazását,[25] az általa kedvelt és művelt középkori formákat teljességgel mellőzve. Hiszen amellett, hogy Pecz Samu szinte védjegyévé vált gótizáló téglahomlokzatai nemcsak megvalósult épületein köszönnek vissza, tervezőasztalon maradt pályaművein is szinte kivétel nélkül e stílusban alkotott, csak a Szépművészeti Múzeum tervénél nyúlt az antikizálás módszeréhez,[26] bizonyosan itt is csak a kiírás említett kényszere miatt.

Budapesten a Lipótvárosba tervezendő grandiózus zsinagógára[27] szintén 1898-ban hirdettek pályázatot, melyre 23 pályaterv érkezett

5. kép. A lipótvárosi zsinagóga pályaterve, hosszmetszet, 1898–1899 (MNL OL T 6 No. 24/5.)

be.[28] A pályaművekből nagy érdeklődést kiváltó kiállítás született, de a megvalósítás végül elmaradt.[29] A pályázat jelentősége leginkább abban állt, hogy nyertesei a kor „fiatal építészei" voltak, többen is ekkor kerültek először rivaldafénybe.[30] A pályatervek közül összesen tízről ismerünk rajzokat különböző publikációkból, ezeken a historizálás és a szecesszió párhuzamos jelenlétét figyelhetjük meg. A három díjazott terven kívül Peczét dicséretben részesítették. Eredeti pályatervének fennmaradt lapjain az ő alkotómódszerében szokásos téglahomlokzatokkal artikulált gótizálást figyelhetjük meg. Térformája összetett: egy hatszögletű, bővített centralizáló részt egészített ki rövid hosszházas szakasszal. A négyezeti tér feletti nagy méretű kupola belseje – boltozatának kialakításával – szintén emlékeztet az Országház kupolacsarnokára. Pecz terve láttán azt hihetnénk, keresztény templomot látunk; az elrendezésen és a kupola formáján kívül szinte semmilyen részlet nem utal a zsinagógák formálási hagyományaira, a mór stílusra, ugyanakkor szecessziós elemeket sem használ (5. kép).

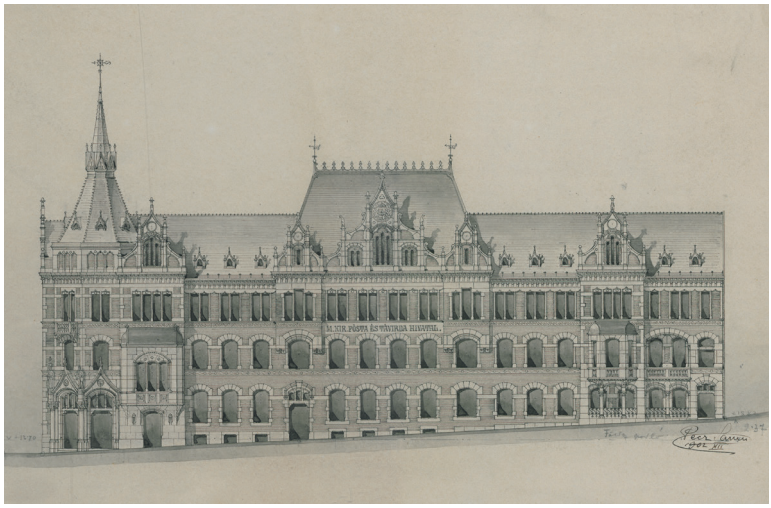
Gotikus funkci.indd 125 2025. 05. 15. 15:50

E pályázaton látványosan megmutatkozott a késő historizmus közvetlen történeti és kortársi előképek közötti válogatásának módszere, illetve a historizmus és az azon túllépő századfordulós stílusok egymás melletti jelenléte, mely kérdésben Pecz Samu terve egyértelműen előbbihez volt sorolható.

Fiumében a Tengerészeti Akadémia épületének nyilvános jeligés pályázatát 1901-ben írták ki,[31] nagyszámú, összesen 29 pályamunka érkezett be rá, ezek közül a zsűri Pecz Samu „P." jeligéjű tervezetét ítélte a legjobbnak.[32] Második díjat nyert Jablonszky Ferenc „Colombus", harmadikat pedig Komor Marcell és Jakab Dezső „Scuola" jeligéjű pályaterve. Ezeken kívül megvették még Tőry Emil munkáját, melyet „Tengerre magyar!" jeligével adott be.[33] Pecz terve meg is valósult, a pályatervhez képes csekély változtatásokkal. Stílusa némileg külön áll az építész életművében, tekintve, hogy a nála szokásos középkori téglahomlokzatú kialakítással szemben itt vakolt neoreneszánsz architektúrát láthatunk, meglehetősen keresetlen, már-már kifejezetten száraz tálalásban. Ez egyébként közelebb áll a mediterrán országok 20. század elején épült hétköznapi épületein megfigyelhető historizmushoz, mint az itthon megszokottakhoz.

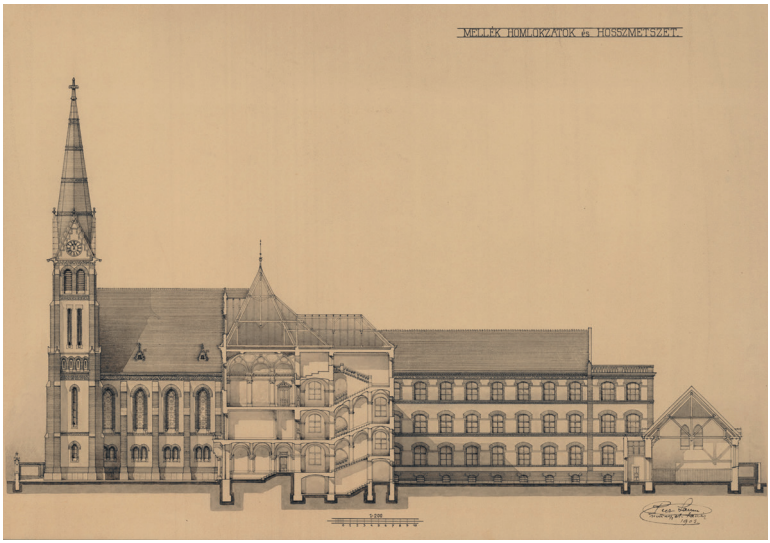
A pozsonyi postapalota 1902-es pályázatáról tizenegy beadott tervet ismerünk. Ebből hat tisztán historizálónak tekinthető, három szecessziós, kettő pedig előbbiek közötti átmeneti stílust képvisel. Az történeti formákból merítő tervek nagy arányát Pozsony városának barokk hagyománya indokolhatta. A kiírás diszkréten csak annyit kötött ki, hogy *„A homlokzat kiképzése a helyi viszonyoknak és az épület rendeltetésének megfelelően legyen tervezve".*[34] Ez alatt vélhetőleg valóban a neobarokk elvárását értették, tekintve, hogy a tizenegy ismert műből öt teljesen, és egy részben ehhez a stílushoz sorolható. A három díjazott munka historizáló, bár Pecz Samu második díjas „A" jelű terve részben gótizáló – így az egyetlen nem barokk a historizálók között (6. kép).

Pecz nem díjazott „B" tervváltozata (lásd 69. o.) azonban szintén neobarokk, ahogyan az első és a harmadik díjas terv is.[35] Ráadásul a nyertes mű szerzője Pártos Gyula volt, akinek más versenyekre

6. kép. A pozsonyi postapalota „A" pályaterve, főhomlokzat, 1902
(MNL OL T 6 No. 10/1.)

készített – általunk ismert – pályatervei közül egy sem volt neobarokk. Ezzel szemben e pályázaton a magyaros szecessziót követő tervek díjazatlanul maradtak, a bírálatban a választott architektúrát a „rendeltetésnek nem megfelelőnek" titulálva.[36] Ezek közül ifj. Nagy István és Löffler Béla munkája kétségtelenül Lechner-másolás – a Postatakarékpénztár homlokzatainak átvétele, amit a bírálat is kritizált.[37] Pecz két tervvariánsát megfigyelve kitűnik, hogy az alapvető tömeg- és homlokzattagolás tekintetében a két tervezet lényegében megegyezik, ahogyan alaprajzilag a szárnyak és bennük a fő funkciók elhelyezése is hasonló. Azonban a homlokzatok kialakítása nemcsak a díszítés tekintetében különböző, hanem a nyílásritmus is egyértelmű eltéréseket mutat. Az alaprajzi elrendezés pedig még inkább divergál egymástól, a térkapcsolatok és térformák jelentősen különböznek, ami ritka volt a korszakban. Ha egy-egy pályázó adott is be alternatív stílusú tervet, az általában a szinte teljes mértékben ugyanarra a

7. kép. A fasori evangélikus gimnázium és templom oldalhomlokzata és metszete, 1903 (MNL OL T 6 No. 3/31.)

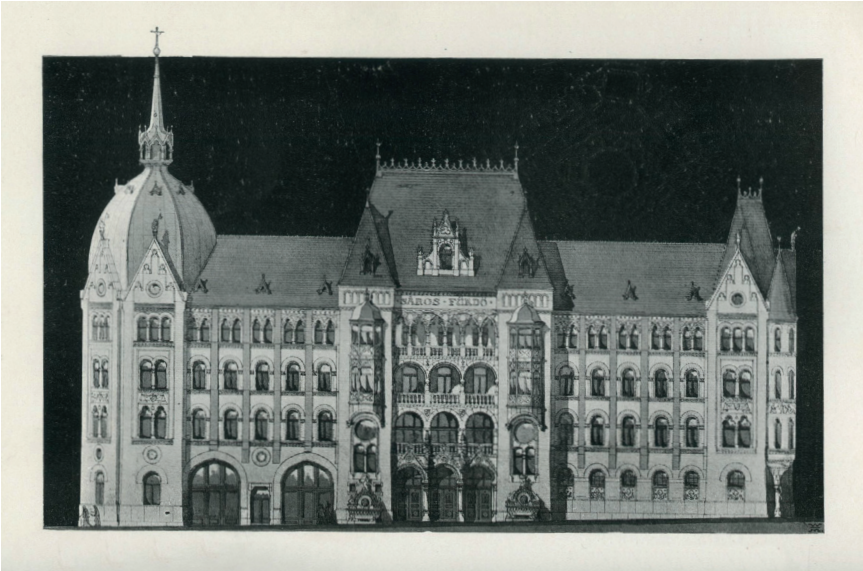
struktúrára húzott különböző „ruhát" jelentette pusztán, és a második verzió érezhetően utólag készült, némileg kevésbé kidolgozva. Itt azonban Pecz két érdemben eltérő térsort tervezett, nem csak az architektonikus dekorációt cserélte le a „B" változaton.

A budapesti fasori evangélikus templom és gimnázium 1903. évben kiírt pályázatára egyetlen századfordulós stílusú elképzelést sem adtak be. E versenyen a historizmus gótizáló és barokkos iránya vetélkedett. Erről a pályázatról hat építésztől nyolc beérkezett tervet ismerünk, melyek stílus szerinti eloszlása igen egyenetlen, ugyanis Meinig Arthur két neobarokk tervével[38] szemben az összes többi gótizáló. Ráadásul közülük – egy kivételével[39] – mindegyiken hasonló formálású téglagótikát alkalmazott a tervező, mint ami Pecz Samura is jellemző volt. Pecz is benyújtott egy kilencedik tervet azzal, hogy ő pályázaton kívül akart maradni (7. kép).[40] A díjazottak sorába – máso-

dikként – befért Meinig egyik alternatívája két gótizáló terv közé. Végül mégis a pályaterve figyelmen kívül hagyását kérő Pecz Samut bízták meg,[41] és az épület az ő tervei szerint épült fel. Az épületegyüttes elrendezése végső kialakításában szinte közelebb áll a Schodits Lajos nyertes tervének főhomlokzatán láthatókhoz, mint Pecz saját elbírálatlan pályamunkájához.

A kaposvári törvényszék 1903-as pályázatán Pecz Samu szinte minden bizonnyal részt vett, ám tervének jeligéjét nem bontották fel, és az eredeti pályaterv lapjai sem maradtak fenn hagyatékában. Így abból következtethetünk a részvételére, hogy egyfelől saját életrajzában ezt állítja, másrészt egy vázlat fennmaradt a hagyatékában „M. Kir. Törvényház" felirattal. Továbbá a hagyatékát bemutató 1925-ös kiállítás katalógusában is szerepelt a kaposvári törvényház egy tervlapja.[42] A publikált, de fel nem oldott pályatervek között stíluskritikai alapon leginkább a „Pax I." jeligéjűt valószínűsíthetjük Pecz munkájaként.

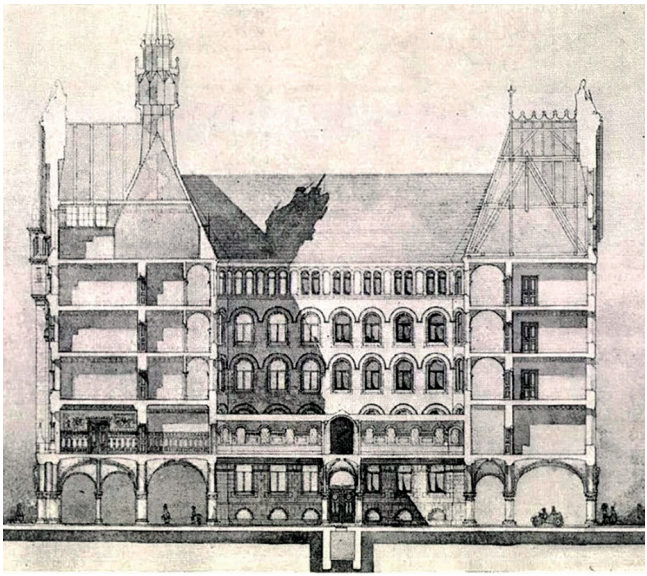
A budapesti Gellért – akkori nevén Sáros – fürdő 1903-ban kiírt pályázatának nyolc pályaterve maradt fenn. A négy díjazott között két szecessziós tervet találunk, a Sebestyén Arthúr – Hegedűs Ármin párostól és Sterk Izidortól. Mellettük Pecz Samu és Alpár Ignác inkább a rájuk jellemző stílust követték itt is – Pecz a téglából formált neogótikát. A megvételt nyert művek sorában találjuk a Foerk–Sándy párost, Tőry Emilt, a Vágó testvéreket, illetve a Márkus Gézával kiegészült Komor Marcell – Jakab Dezső duót. A tervek alaprajzi elrendezését megfigyelve szembetűnik, hogy a közel szabályos ötszög alakú telek szögtöréseit a legtöbb tervező igyekezett kihasználni, és látványos, tengelyes térsorokat terveztek a monumentális térhatás érdekében, melyből egészen kiemelkedik Tőry egyenesen álperspektivikus folyosója, mely szinte már a vatikáni Scala Regiához hasonló elképzelés. Ezzel szöges ellentétben áll – egyébként a mezőnyben egyedül – Pecz, aki semmit sem kezdett a szögtörések kínálta lehetőségekkel, fegyelmezett, funkcionális alaprajza nélkülöz minden öncélú formalizmust, így igen korszerűnek kell minősítenünk (8. kép).

8. kép. A Sáros (Gellért) fürdő pályaterve, főhomlokzat, 1904
(*MP,* 1905. 1. 16.)

A bírálóbizottság a beérkezett tervek szerzői közül Alpár Ignácot, Sterk Izidort, Pecz Samut, illetve a Hegedűs–Sebestyén párost hívta meg a második fordulóra. Nem ismerjük e forduló terveit, csupán a leírásokból következtethetünk, hogy Pecz az első kör stílusra vonatkozó bírálatát megfogadva – miszerint a gótizálás nem fejezi ki a fürdő funkciót –, neoreneszánszra formálta át tervét.[43] Végül Pecz és Alpár terveit a nagy költségek miatt elvetették, és harmadik fordulót rendeztek Sterk valamint Hegedűsék között, ami az utóbbi építészpáros győzelmével zárult, bár terveik megvalósulására végül az első világháború végéig kellett várni.

Az 1900-as évek Budapestjének két grandiózus, minisztériumépületre kiírt pályázati tervanyagát részletesen ismerjük. A vallás- és közoktatásügyi tárca Duna-parti épületére 1904-ben, a Földművelésügyi

9. kép. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (kultuszminisztérium) palotájának pályaterve, keresztmetszet, 1905 (*MP,* 1905. 7. 15.)

Minisztérium átépítésére pedig egy évvel később meghirdetett verseny tervanyagát érdemes számba venni.[44] A szinte páratlan „ünnepi" alkalom apropóján a kor valamennyi első vonalbeli építésze megmutathatta stílusbeli álláspontját. Az Országház szomszédságában felépíteni kívánt kultuszminisztérium versenyére beadott 28-ból összesen 15 tervet ismerünk,[45] melyek közül négy kimondottan szecessziós, három kiegyensúlyozottan átmeneti, míg a maradék nyolcat túlnyomórészt historizáló attitűd jellemzi. Alpár Ignác első díjas terve saját, az Osztrák–Magyar Bankon kiforrott stílusát követi, míg a második helyen végzett Lechner-féle elképzelés tömegtagolásának karakterét meredek tetőidomai és rizalitjai adják. Hültl Dezső szintén második díjat kapott, az ő műve a mezőny legkonvencionálisabb alkotása. A két harmadik helyezett egyike volt Pecz Samu stílustiszta neoromán

alkotásával (9. kép).[46] A szükségszerűen szétterülő épület hosszú homlokzatának megoldása összetett feladat volt, Pecz meglehetősen egyhangú architektúráját keskeny, magas tornyokkal, hegyes toronysisakokkal igyekezett változatosabbá tenni – kevés sikerrel. A belsőben a szokásos oldalfolyosós elrendezést alkalmazta, miként a többi pályázó is, reprezentatívabb térsort csak a harántirányú középtengelyben találunk, itt a belső udvar fölött az első emelet szintjén mindkét irányban átvezetett folyosók egymást keresztezése szellemes megoldásként hat a monoton épület struktúrájában. A háromhajós, oszlopokon nyugvó keresztboltozatos kocsiáthajtó részletformái némiképp megelőlegezik a műegyetem kampuszán később általa tervezett könyvtárba vezető Sóhajok hídja alatti nyitott teret.

Pecz Samu összesen tizennégy tervversenyen mérettette meg magát, emellett 29 alkalommal volt bírálóbizottsági tag, ebből hat volt a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet által kiírt pályázat. 1905-ig rendszeresen indult pályázatokon, utoljára a kultuszminisztérium versenyén. Az 1880-as évek közepétől az 1900-as évtized közepéig ívelő pályázói munkássága a korszakban kiemelkedőnek számít, a hagyatékában fennmaradt viszonylag nagy számú eredeti pályaterve különösen jelentős a magyarországi késő historizmus kutatása szempontjából. Pályamunkáiról is leolvasható mérnöki attitűdje, tervein megfigyelhető a tartószerkezetek hangsúlyosabb megjelenése mások rajzaihoz képest. Továbbá igen tanulságos, hogy az általa leginkább kedvelt gótizálástól csak nagyon ritkán tért el, egyrészt funkcionális megfontolásokból, abban az esetben, ha az elvárás az épület rendeltetéséhez más stílust tartott kifejezőnek, mint a középkorit (fürdőépületek, Szépművészeti Múzeum), másrészt a regionális konvenciókhoz való kényszerű illeszkedés végett (Pozsony barokk hagyományaihoz illesztett neobarokk postapalota tervváltozata). Összességében a korszak építészei közül kiemelkedően gazdag pályázati életművel is rendelkező Pecz Samu ez irányú munkásságának szerencsés módon nagy arányban fennmaradt tervanyaga alapján az oeuvre teljes íve úgy rajzolható fel, hogy kevés hiányérzetet hagy a kutatóban.

Függelék

Pecz Samu részvétele pályázatokon és pályázati zsűrikben

1883 és 1905 között 15 pályázaton indult el:

1883	Herkulesfürdő, fürdőház
1884	Dévaványa, református templom
1889–1990	Budapest, erzsébetvárosi plébániatemplom (Rózsák tere)
1891	Budapest, New York-palota
1891–1892	Budapest, budai református templom (Szilágyi Dezső tér)
1892–1893	Budapest, Központi Vásárcsarnok
1894	Budapest, az ezredéves kiállítás gépcsarnoka
1898–1899	Budapest, lipótvárosi zsinagóga
1898–1899	Budapest, Szépművészeti Múzeum
1901	Fiume, Tengerészeti Akadémia
1902–1903	Pozsony, postapalota (két pályaterv)
1903	Budapest, fasori evangélikus templom és gimnázium
1903	Kaposvár, Törvényszék
1903–1906	Budapest, Gellért fürdő
1904–1905	Budapest, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (kultuszminisztérium) palotája

Gotikus funkci.indd 133 2025. 05. 15. 15:50

1892 és 1913 között 29-szer volt zsűritag,
ebből 6 a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet által kiírt,
egyleti (kurzív), 23 pedig valós verseny volt:

1892 Gyergyóditró, római katolikus templom
1893 Pápa, gimnázium
1894 MMÉE egyleti pályázat, az ezredéves kiállítás két főkapuja
1896 Törökszentmiklós, római katolikus templom
1896 Budapest, Földtani Intézet
1897 Szatmárnémeti, szálloda és vigadó
1897 Budapest, kőbányai evangélikus templom és paplak
1898 Budapest, városháza elhelyezése
1898 Budapest, Kereskedelmi és Iparkamara
1900 MMÉE egyleti nagypályázat, evangélikus templom
1901 Arad, kultúrpalota
1901 Rákosszentmihály, római katolikus templom
1903 MMÉE egyleti nagypályázat, krematórium
1903 Nagykanizsa, gimnázium
1904 Arad, evangélikus templom és bérház
1904 Kézdivásárhely, evangélikus egyház bérháza
1904 Kolozsvár, egyetemi könyvtár
1905 Budapest, Munkácsy utcai gimnázium
1905 MMÉE egyleti nagypályázat, ünnepélyek csarnoka
1905 Budapest, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank
1906 MMÉE egyleti pályázat, főúri kastély
1907 Budapest, református konvent székháza
1907 Budapest, Munkásbeteg-segélyező Pénztár székháza
1908 Újpest, MÁV internátus
1908 Budapest, Építőmunkások Országos Szövetségének bérháza
1909 MMÉE egyleti nagypályázat, nagyáruház
1909 Budapest, fasori református templom
1911 Bécs, Osztrák–Magyar Bank palotája
1913 Budapest, Ferenc József emléktemplom

JEGYZETEK

[1] Jelen tanulmány a szerző doktori kutatásain alapul, amely a magyarországi tervpályázatokat 1891 és 1918 között vizsgálta részletesen (Székely 2019.), így Pecz ezt megelőző pályázati munkásságáról csak a hagyatékának kutatása alapján rendelkezünk információkkal. 1891 előttről mindössze két pályatervét ismerjük, a herkulesfürdői fürdőcsarnokra és a dévaványai református templomra készülteket – mindkettőt 1883-ból.

[2] A templom építéstörténetét Vadas Ferenc dolgozta fel: Vadas 1995.

[3] Korábban – a világi középületekkel ellentétben – nem voltak pályázatok jelentős templomépületekre, például a Szent István-bazilika tervezésére sem, pedig a korszak monumentális építkezésein a fővárosban már ott találjuk a korai tervversenyek példáit: Országház 1844, Pesti Német Színház újjáépítése 1847.

[4] Az első jelentősnek mondható sikeres templompályázataink a kaposvári katolikus és a dévaványai református templomok versenyei voltak, mindkettőt 1883-ban írták ki. Németh–Marótzy 2019. A dévaványain – bár Pecz első helyezést ért el – a megbízást végül a második díjas terv szerzője kapta. Gy. Balogh–Róka 2022. 49.

[5] *ÉI* (1890) 383.

[6] A bizottság elnöke Schulek Frigyes volt. *ÉI* (1889) 509.

[7] Tandor Ottó is pályázott, de végül visszavonta pályázatát, vélhetőleg nem kívánt a mesterének tekinthető Steindllel rivalizálni. Gy. Balogh–Kelecsényi 2018.

[8] Gy. Balogh–Róka 2022. 81–85.

[9] Róka 1996.

[10] Németh–Marótzy 2019.

[11] *ÉI* (1891) 60.

[12] *ÉI* (1892) 2. rajzmelléklet.

[13] MNL OL T 6 No. 2/1–8.

[14] MNL OL T 6. No. 6/1–12.

[15] Gy. Balogh–Róka 2022. 172–174.

[16] Gy. Balogh–Róka 2022. 131.

[17] A fővárosi vásárcsarnokok tervezete. *ÉSz* 2 (1893) 12. 344.

[18] Gy. Balogh–Róka 2022. 143.

[19] *ÉI* 23 (1899) 88., *KTK* (1899) 152.

[20] Gy. Balogh–Róka 2022. 149.

[21] *VU* 46 (1899) 13. 199.

[22] Róka Enikő kutatása és szíves közlése alapján: KEMKI Szépművészeti Múzeum Irattár T 23-324.

[23] *ÉI* 22 (1898) 38. III.

[24] *ÉI* 23 (1899) 88.

[25] *ÉI* 22 (1898) 38. III.

[26] Pecz további nem román-gótizáló pályatervei: a herkulesfürdői fürdőház (1883), a fiumei Tengerészeti Akadémia (1901) és a pozsonyi postapalota „B" (neobarokk) változata (1902).

[27] Gy. Balogh–Róka 2022. 86–88.

[28] *VL* 20 (1899) 6. 7.

[29] A beérkezett 23 terv közül az első díjat a Foerk–Schömer páros, a másodikat Bálint és Jámbor kapták, a harmadikat Lajta Béla. *ÉI* 23 (1899) 85.

[30] Gábor 1998.

[31] *ÉI* 25 (1901) 35.

[32] Gy. Balogh–Róka 2022. 99–101.

[33] *VL* (1901) 48. 7.

[34] *MP* 1 (1903) 1. 31.

[35] Gy. Balogh–Róka 2022. 165–166.

[36] *MP* 1 (1903) 1. 1–35.

[37] Uo.

[38] Rozsnyai 2018. 220.

[39] Ez Barcza Elek megvételt nyert, velencei gótizálást követő terve volt. *MP* 1 (1903) 5. 16.

[40] Gy. Balogh–Róka 2022. 71.

[41] Sisa 1989. 32–35.

[42] Gy. Balogh–Róka 2022. 166–167.

[43] Gy. Balogh–Róka 2022. 174–176.

[44] A pályázat lefolyásáról és terveiről részletesebben: Székely–Marótzy 2019.

[45] Tőry Emil két homlokzati alternatívát is beadott.

[46] Gy. Balogh–Róka 2022. 167–169.

Gotikus funkci.indd 136 2025. 05. 15. 15:50

Samu Pecz's participation in architectural design competitions

In Hungary open architectural design competitions became more and more frequent from the 1870s onwards. They were one of the main topics of general discourse at the turn of the century, especially in the case of public buildings. Samu Pecz's very diversified architectural career included, besides his practical practice, teaching at university, active public activity and participation in competitions – both as a competitor and as a judge. Pecz's work is significant for the history of Hungarian design competitions in the dualist period for two reasons. On one hand, this period of great development of the institutional system and culture of design competitions almost coincides with the active creative decades of Samu Pecz's career. On the other hand, many of his major works were commissioned through tenders, such as the Reformed Church on Szilágyi Dezső Square and the Central Market Hall of Budapest. He took participated in most of the major competitions of the period, except those where he was a jury member. In addition, he also submitted proposal plans for the Roman Catholic Church in Rose Square and the New York Palace, which contests were eventually won by other architects. Among the largest unrealised design competitions of the period, he also submitted bids for the construction of the synagogue in Lipotvaros and the Ministry of Culture. We know most of his important designs, since we have not only his published drawings, but also his original sheets in the Hungarian National Archives. This allows us to examine Samu Pecz's outstanding competition plans in great detail, which is almost unique among the architects of the period.

Gotikus funkci.indd 138 2025. 05. 15. 15:50

Róka Enikő

BEFOGADÁS ÉS ÁTALAKÍTÁS
FRIEDRICH SCHMIDT HATÁSA PECZ SAMU TEMPLOMÉPÍTÉSZETÉRE

Pecz Samu pályája során a templomépítészetben, azon belül a protestáns templomok tervezésében volt a legsikeresebb, a 19. század utolsó évtizedére ez utóbbi terület magyarországi szakértőjévé vált. Az 1880-as évektől a 20. század első évtizedéig nyolc megvalósult és négy tervben maradt szakrális épületéről tudunk: kettő katolikus templom és egy zsinagóga, a többi mind valamely protestáns felekezet számára készült. Templomterveiben a funkcióhoz alkalmazkodó téralakítás, a felekezeti liturgiának megfelelő alaprajzi elrendezés és a historizmus szemléletével összhangban az épület típusához illő megformálás kérdése foglalkoztatta. Templomai kivétel nélkül középkori stílusokat idéznek, többségében gótikus formavilágból merítenek, anyaghasználatukban leggyakoribb a tégla alkalmazása.

De nemcsak történeti minták után dolgozott, a kortárs építészet befogadását is ki lehet mutatni művein. Jelen tanulmány néhány példán keresztül Friedrich Schmidt Peczre gyakorolt hatását tárgyalja, emellett arra keresi a választ, hogy a mintakövetés mennyire volt szoros, és hol ragadható meg a kortárs művek recepciója mellett Pecz életművében a kreativitás, vagyis elődeihez képest tervei mennyiben tekinthetőek invenciózusnak.

Gotikus funkci.indd 139 2025. 05. 15. 15:50

A művészettörténetben jól ismert analógia kutatási módszerek és összehasonlító elemzések újragondolását, a kérdések korábbaikhoz képest új szempontokkal bővített megfogalmazását inspirálták a 2000-es évek elején Palló Gábor által vezetett *Recepció és kreativitás* kutatócsoport eredményei. A *Nyitott magyar kultúra* kutatási program tanulságait a 2004-ben megjelent *Teremtő befogadás* című kötet foglalta össze, s az ott vázolt konklúziók a művészettörténeti kutatásra is inspiratívan hatottak.[1] A művelődés-, filozófia- és tudománytörténeti kutatássorozat az egyes területek kiemelkedő hazai teljesítményeiben megnyilvánuló kreativitást vizsgálta, abból az előfeltevésből kiindulva, hogy létezik valamiféle sajátos eredetiség, ami talán a magyarországi kultúra feltételezett nyitottságából, befogadókészségéből következik. A projekt munkahipotézise azonban a különböző területek fókuszált vizsgálatainak eredményeit feldolgozva részben megdőlt, mert nem a kreativitás bizonyult a döntő folyamatnak, hanem a recepció, és egyértelművé vált, hogy a kreativitás nem választható el a recepciótól. Palló a kutatást lezáró, összegző tanulmányában így fogalmazott: *„A kreativitás két recepciós folyamat közé ékelődve működik, mintegy ezek részeként: először az előkészület, a tanulás, befogadás oldalán […] majd az alkotás elfogadtatása, elfogadása oldalán. Ami az új gondolat létrejöttét illeti, az előzetesen elgondolt séma szerint a kreativitás ott jelentkezik, ahol a korábban felhalmozott ismeretek megvannak, és vagy újabb elemekkel egészülnek ki vagy új elrendezéssel, melynek révén az alkotó fejében már meglévő elemek addig nem látott kombinációkkal gazdagodnak. Az tehát a kérdés, mi van az alkotó fejében, azaz mit tanult meg korábban. Ha a kérdésre a történész mikroszkópos vizsgálattal próbál válaszolni, gyakran annyi előre ismert, korábban elsajátított elemet tud kimutatni még a legeredetibb alkotások esetében is, hogy nehéz egyértelműen megmondani, egyáltalán mi a merőben új és eredeti a kérdéses alkotásban. Közelről nézve még a legnagyobb lépés is kicsinek és csaknem természetesnek tűnhet. A recepció és a kreáció már ezen a ponton is alig különíthető el.”* A második recepciós folyamat a mű elismerését, befogadását jelenti, ami Palló szerint „inherens tulajdonsága magának az alkotásnak”.[2]

Az alábbiakban Pecz Samu esetében a fentiek szerinti első recepciós fázissal, azon belül Friedrich Schmidt építészetének a befogadásával foglalkozunk, s az általunk kiválasztott Pecz-épületterveken kimutatva az újabb elemeket, új elrendezéseket és kombinációkat, megpróbáljuk megragadni azt a pontot, ahol megnyilatkozik az építész kreativitása. Pecz rendkívül nyitott, tájékozott szakember volt, a bonyolult recepciós folyamatok – tanulás, szakmai tapasztalatok, információk – megértéséhez szükséges elemek még nincsenek maradéktalanul feltárva, a kutatás ebben a tekintetben továbbra sem tekinthető lezártnak. E tanulmány ezek egészére nem vállalkozik, csak néhány példát próbál bemutatni a befogadás–alkotás / recepció–kreativitás dinamikára.

Friedrich Schmidt hatása a magyarországi építészetben, s azon belül Pecz Samu œuvre-jében jól ismert: e sorok szerzője a Szilágyi Dezső téri református templom és az unitárius templom és bérház tervei kapcsán írt róla,[3] átfogóan Sisa József értékelte a Schmidt-iskola hazai működését,[4] majd később Rozsnyai József szentelt a témának néhány fontos passzust a magyarországi historizmus stíluskapcsolatairól szóló cikkében.[5] Pecz esetében különleges, hogy noha Bécsben Theophil Hansennél tanult, nem volt Friedrich Schmidt tanítványa, művein mégis egyértelműen nyomot hagyott Schmidt tervezői munkássága. 1878 és1880 között Schulek Frigyes mellett részt vett a budavári Nagyboldogasszony-templom helyreállításán, ami életre szóló tapasztalatot jelentett számára: a középkori épületszerkezet és formavilág innentől alapvetően meghatározta Pecz építészetét. Schmidt hatása először minden bizonnyal a valóban tanítvány Schuleken keresztül érte a pályakezdőt, s ekkortól követhette nyomon a bécsi mester munkásságát.

Pecz legkorábbi épülete, melyen egyértelműen megragadható Schmidt befolyása, az Alkotmány utcai unitárius templom és bérház, különösen annak 1888-as módosított, s végül megvalósított variánsa. A tervváltozásnak racionális okai voltak, hiszen a korábbiakhoz képest átalakult az épület funkciója, és ebből kifolyólag bővült a szintek

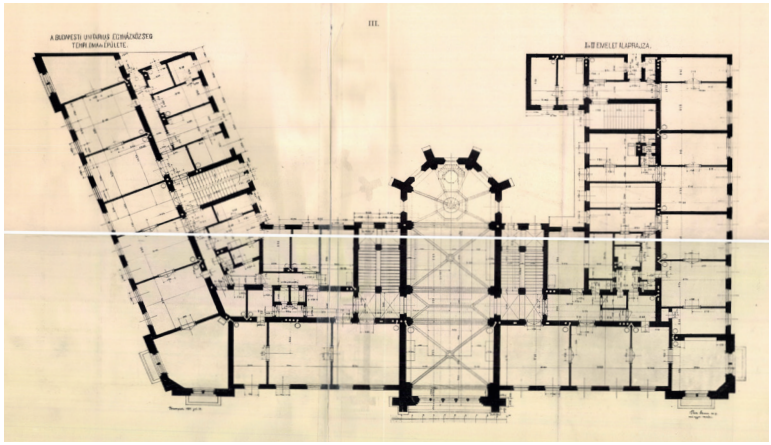
1. kép. A Friedrich von Schmidt által tervezett bécsi Sühnhaus főhomlokzata (ismeretlen fényképész felvétele 1890 körül, *AB,* 1887. 5. melléklet)

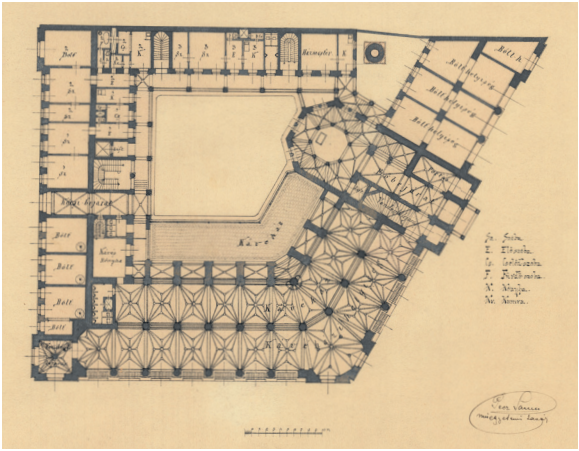
2. kép. A Friedrich von Schmidt által tervezett bécsi Sühnhaus második emeleti alaprajza, 1887 (*AB,* 1887. 3. melléklet)

száma: egy emelettel meg kellett emelni annak érdekében, hogy bérházként is használható legyen. A véletlen műve, hogy időközben elkészült a bécsi Ringen Friedrich Schmidt tervei szerint kivitelezett Sühnhaus, amelyet 1886. január 26-án maga Ferenc József avatott fel (1. kép).[6] A szakirodalomban többször felbukkan, hogy az unitárius templom és bérház utolsó tervváltozatának megformálásában Pecz nagyban támaszkodott a Schmidt által nyújtott mintára. Az unitárius épület arányai, tömegelosztása, a templom második emeleti elhelyezése, annak külső megformálása, a sarkok hangsúlyozása és még a részletformák tekintetében is a Sühnhaushoz hasonló. De mi benne az új elem, új kombináció? A külső homlokzatokon anyaghasználat és részletformák tekintetében Pecznél – nyilván anyagi okokból – erős egyszerűsödés következett be, a bécsi épület kváderezését, a harmadik és a negyedik emelet két oldalsó traktusában a végigfutó faragott kőoszlopokon nyugvó mérművek gótizáló díszítését egyszerű

téglaburkolat és sima csúcsíves ablakformák váltották fel. Ez a formai redukció annyiban kreatív megoldásnak tekinthető, hogy az egyszerűsítés eredményeképpen összességében egy puritánabb, protestáns igényeknek jobban megfelelő harmonikus összkép jött létre (lásd 90. o.). Ami az alaprajzot illeti, a Sühnhausnál egy négyszögletű zárt telekbeépítésről van szó, a két lépcsőház a belső udvar két szemben lévő oldalán helyezkedik el (2. kép). A templom a főhomlokzat mögött a középső tengelyben, a második emelet magasságából indul, ám nem nyúlik be az udvarba, megvilágítást csak az utcáról kap. Csillagboltozatos, centrális tere az aacheni palotakápolnát idéző, karzatos megoldással kapcsolódik az épület belső falához. A mintaképválasztást az uralkodói támogatás és az emlékhelyfunkció magyarázza. Ezzel szemben Pecz egy szabálytalan U alakú telken tervezett egy templomot elhelyezni úgy, hogy az a gyülekezet méretéhez igazodjon, s ehhez az egyhajós templomformát választotta, ami szentélyével be tud nyúlni az udvarba, biztosítva a tér kétirányú megvilágítását (3. kép). Ez a funkcionálisan kitűnő megoldás már a legkorábbi, 1884–1885-ös

3. kép. Az Unitárius Egyház temploma és bérháza, II. és III. emeleti alaprajz, Pecz Samu (*ÉI,* 1889. 3. melléklet)

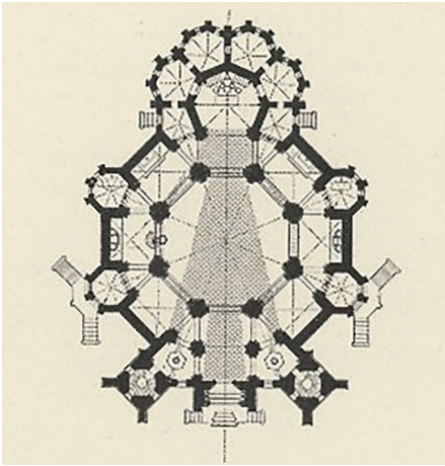
4. kép. A New York Életbiztosító Társaság palotájának pályaterve, földszinti alaprajz, 1891, Pecz Samu (MNL OL T 6 No. 6 /7.)

terveken is megjelent (lásd 162–163. o.). A templom pozicionálásához akkor is ragaszkodott, amikor 1888-ban a főhomlokzatot áthelyezte a Koháry utcai frontra és Schmidt szellemében alaposan átalakította. Így saját korábbi invencióját és az újonnan érkezett hatást egybekovácsolta, teljesen újszerű kombinációt hozva létre.

Néhány évvel később, 1891-ben bizonyos, az unitárius épületen meglévő építészeti megoldásokat – az összetett funkciók, a telek pozíciója és a reprezentációs igények miatt – egyszerűen átemelt a New York Életbiztosító Társaság palotájának pályatervébe (4. kép). Itt az Erzsébet körútra merőleges főtengely első része bejáratként szolgál, az udvarba benyúló, poligonálisan záródó szakasz pedig – amely az unitárius épület esetében az emeleten templom funkcióját foglalta magába – a reprezentatív oszlopok által tartott boltozatú lépcsőháznak ad helyet. A cél pont az ellenkezője volt, mint az unitárius épület esetében: nem puritán, hanem éppen hogy díszes, monumentális, „reklámszerű" épületet kellett tervezni, ami a biztosítótársaság által hirdetett értékeket, a gazdagságot és biztonságot sugallja.[7] Tömeghatásában itt is Friedrich Schmidt bécsi Sühnhausa lebeghetett Pecz szeme előtt: azonos mindkettőn a három rizalit alkalmazása, ezek közül

a középső mindkét esetben egy emelettel az épület fölé magasodik, s a felette lévő torony még erősebb hangsúlyt ad a középtengelynek (lásd 120. o.). A két oldalsó rizaliton a bécsi épületen láthatóval szinte azonos formájú baldachinos erkély helyezkedik el, pontosan ugyanúgy, a harmadik szint magasságában. A vimpergákkal díszített ablaksor a magasított tetőn, vagy a tető alatti szinten a lóhereív nyílásokkal lezárt, oszlopokkal tagolt loggia mind egyértelműsítik ezt az analógiát. Pecz ezúttal a gyarapodó polgárság önképét kifejezendő, jóval gazdagabb, díszesebb épületet kívánt emelni, ezért visszakanyarodott az eredeti inspirációhoz, a Sühnhaus épületének reprezentatív homlokzati kialakításához, újrafogalmazva azt. A megrendelői igények miatt ebben a tervcsoportban a recepciós elem tehát a sokkal erősebb, s a kreativitás leginkább az unitárius épület alaprajzi sémájának a palota reprezentációs igényeit kielégítő átalakításában ragadható meg. Ehhez járul még a megfelelő történeti minta kiválasztása: a tervező a vagyonosodó polgárság középkori előképéhez, Velencéhez és annak építészeti örökségéhez, a velencei paloták gótikus formavilágához nyúlt vissza.

Pecz több munkájában is megragadható Friedrich Schmidt másik kiemelkedő alkotásának, a bécsi Fünfhaus-kerület Maria vom Siege templomának hatása. A fünfhausi épület nyolcszögű alaprajzi koncepciója már 1858-ban megszületett, de az építkezés csak egy évtizeddel később, 1868-ban kezdődött és 1875-re fejeződött be (5. kép).[8] Pecz

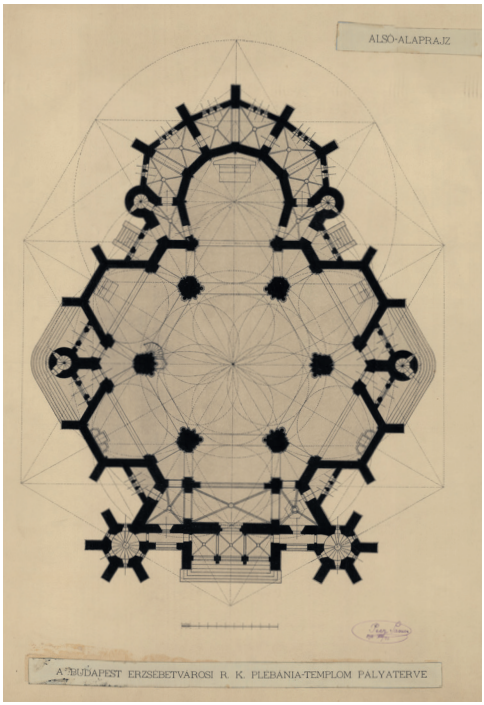
5. kép. A bécsi Santa Maria vom Siege alaprajza, Friedrich von Schmidt (magántulajdon)

Samu *A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével* című 1888-as munkájában alaprajz, szerkezet és stílusválasztás tekintetében is mintaként állította ezt az épületet. *„A kálvinista templom-épületek alapalakjának tárgyalása előtt említettük, hogy a lutheránus templom kivételesen, t. i. akkor, midőn a helyi viszonyok bennünket kényszerítenek, centrális elrendezésű templomok módjára is épülhet; éppen úgy a katholikus templom is, melyre példa gyanánt az újabb templomok közül a fünfhausi templom szolgálhat. Ebben az esetben azonban a célnak megfelelőbb lesz a templom alaprajzát párosszámú oldallal bíró sokszögből fejleszteni, vagyis négy-, hat-, illetőleg nyolcszögből, mert csakis ebben az esetben tehetünk eleget a követelményeknek és helyezhetjük a sanctuariumot a bejárattal szembe."*[9] *„Általában, a góth stylusban épült centrális építmények szerkezeti megoldása legalább is olyan alkalmas mint a renaissance-é – a mire nézve a bécsi fünfhausi templom a legjobb bizonyítékul szolgál"* – írta.[10]

Pecz e publikációjának ötszögű református templom ideálterve, valamint a Szilágyi Dezső téri templom későbbi alaprajza és a bécsi épület összefüggéséről már sokszor esett szó. Kevésbé került azonban eddig fókuszba az erzsébetvárosi plébániatemplom 1890-ben készített pályaterve, amely talán a legközelebb áll a bécsi példához, ugyanakkor fontos pontokon el is tér tőle, s más forrásokból is merítve teljesen új kombinációt alkot. Először is Pecz a fünfhausi templom nyolcszögű alaprajzát hatszögűvé alakította, s emellett így érvelt 1920-ban lejegyzett önéletírásában: *„A korai got stílusban tervezett templom épületnél minden törekvésem odairányult, hogy annak minden része lehetőleg következetesen legyen az alaphatszögből fejlesztve és pedig mind alaprajzilag, mind pedig a felépítést illetőleg, hogy mind belül, mind kivül a szabályos hatszög sajátosságainak bélyegét mindenütt magán hordja. Nézetem ugyanis az, hogy a hatszöges rendszer sajátossága folytán a négyszögből fejlesztett ortogonális épületekkel szemben – amilyen úgyszólván minden profán épület, – itt (t.i. hatszögesnél) egy egész új formavilággal állunk szemben."*[11] Bár egyértelműen nem fogalmazta meg, de soraiból kiolvasható, hogy fő problémája a nyolcszöggel annak profán jellege volt, míg a hatszögben maga is eredetiséget, újszerűséget látott. Nem kizárt, hogy ismerte Schmidt 1855-ben a krefeldi St. Stephan-templom

számára készített hatszögletű tervét, erre utalhat az erzsébetvárosi templomnál a hatszög választása, valamint a homlokzati tornyoknak a krefeldi rajzokon ábrázoltakhoz közel álló arányai és tagolása.[12]

A mintákat azonban Pecz kreatívan átalakította, s ebből egy sajátos struktúra jött létre. A következetes mértani rendszer jól nyomon követhető a pályázatra beadott földszinti alaprajzon, melyen meghagyta a szerkesztés alapvonalait (6. kép).[13] A metszeteken és a homlokzatrajzokon látható a kétszintes felépítés: a központi mag cikkelyes kupolaboltozatának oldalnyomását hat támív és támpillér vezeti le, melyeken fiatornyok állnak. A támívek a hatszögletű központi tér falait támasztják meg, míg a körüljárón kívüli, alacsonyabban fekvő kápolnák és a szentély is támpilléres megerősítést kaptak, a fünfhausi jellegzetes kupolaformát pedig megváltoztatta, s a centrális mag felett körbefutó oromzatokkal díszített toronytetővé formálta (7–8. kép).[14] Ezzel az egész templom tömegformálásában sokkal jobban érvényesült a gótizálás, amit az épület szakrális jellege miatt érezhetett fontosnak Pecz. Külön érdekes ebben az esetben a második recepciós fázis vizsgálata. A bírálati jegyzőkönyvben és a sajtóban lezajlott vitában ugyanis – többek között – az eredetiség és a „másolás” kérdése is

6. kép. Az erzsébetvárosi plébánia-templom pályaterve, alaprajz, Pecz Samu, 1889–1890 (MNL OL T 6 No 2/2.)

7. kép. Maria vom Siege, Fünfhaus, Bécs, Friedrich Schmidt, 1899 körül (August Stauda felvétele) Wien Museum (Inv.-Nr. 106612)

napirendre került. Schulek Frigyes bírálatában mindkettőt érintette, de végső soron a tervben „megragadható originalitást" emelte ki épp a fünfhausitól markánsan eltérő építészi megoldásokra hivatkozva.[15]

Majdnem egy évtizeddel az erzsébetvárosi templom koncepciójának benyújtását követően a lipótvárosi zsinagóga pályatervén Pecz újra visszatért a hatszögű alaprajzi elgondolásához, mert azt egy zsinagóga céljára funkcionálisan és szimbolikusan egyaránt jól adaptálhatónak találta (9–10. kép). Az utóbbi jelzéseként az egyik földszinti alaprajzba a központi hatszög bővítményeit összekötve bele is rajzolta a Dávid-csillagot.[16] A felekezeti liturgiának megfelelően átformálta az alapstruktúrát, a főkapunál egy imateremnek is használható előcsarnokot, oldalt pedig négy bejáratot alakított ki, az előcsarnok feletti karzat kivételével a templombelső optimális térhatása érdekében a női

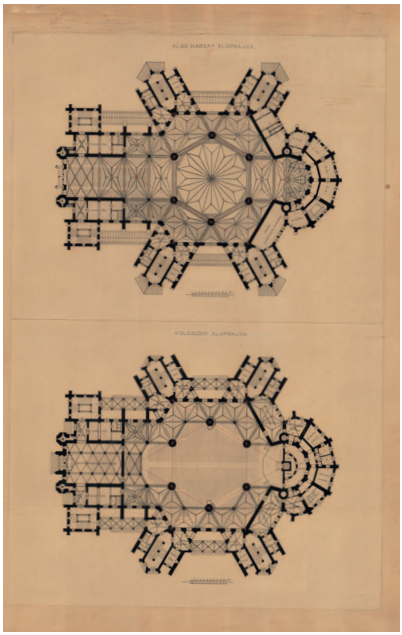

8. kép. Az erzsébetvárosi plébániatemplom pályaterve, távlati kép, alaprajz, Pecz Samu, 1889–1890 (*ÉI,* 1892. 2. melléklet)

9. kép. A lipótvárosi zsinagóga pályaterve, hátsó homlokzat, Pecz Samu, 1898–1899 (MNL OL T 6 No. 24 /1.)

karzatot egyszintesre tervezte. A gótikus szerkezet, boltozatok és részletformák, a centrális hierarchikus tömegalakítás, a kupolás karzatos megoldás Schmidt Maria vom Siege templomának formavilágát idézik. A pályatervek szerint a hatalmas, csúcsíves ablakokkal tagolt tamburon elhelyezkedő központi kupolát az erzsébetvárosi plébániatemplom (7–8. kép) és a Szilágyi Dezső téri református templom tervein ábrázoltakhoz hasonlóan olyan körbefutó oromzatok díszítették volna, melyek az 1865–1866-os fünfhausi terveken még hangsúlyosan szerepeltek, s csak a kivitelezés során mondtak le azokról.[17] Azonban míg e református és katolikus terveken – eltérve a schmidti épülettől – Pecz toronytető formájú fedést alkalmazott, a lipótvárosi zsinagógánál visszatért a hagyományos kupolához, pontosabban annak kreatívan átalakított verziójához. A valódi rézbádog borítással tervezett kupola ugyanis némileg

10. kép. A lipótvárosi zsinagóga pályaterve, alaprajzok, Pecz Samu, 1898–1899 (MNL OL T 6 No. 24 /2.)

ívelt formájával és a lanterna alakjával a zsinagógáknál elvárt orientalizáló hatást kívánta elérni. Az ismert elemekből tehát specifikus, a funkciónak és egyedi elvárásoknak megfelelő új kombináció született.

Külön tanulmány témája lehetne Johannes Otzen templomépületeinek Peczre gyakorolt hatása, ahol a fentiekhez hasonlóan lépésről lépésre nyomon lehetne követni a befogadás és átalakítás módozatait, ám ennek elemzése meghaladja a jelenlegi dolgozat kereteit.

JEGYZETEK

[1] Palló 2004.; Sinkó Katalin egyik utolsó tanulmánya a művészettörténet tudománytörténetét gondolta tovább ennek a kutatásnak a tanulságai nyomán. Lásd: Sinkó 2012.

[2] Palló 2004. 21–22.

[3] Róka 1996.; Róka 1998.; Róka 1999.; Róka 2000.

[4] Sisa 2004.

[5] Rozsnyai 2013.

[6] Haiko–Kassal-Mikula 1991. 144–145.

[7] Ulrich 1893. 393.

[8] Keplinger 1991. 29–31.

[9] Pecz 1888. 201–202.

[10] Uo. 204.

[11] Pecz 1920. 5.

[12] Keplinger 1991. 27–30.; Vadas Ferenc Steindl benyújtott pályatervein mutatta ki e Schmidt épületek hatását, ami alátámasztja, hogy ezeket a hazai építészek jól ismerték. Vadas 1995.; Vadas 2004. 320–325.

[13] MNL OL T 6 No. 2/2.

[14] A német katolikus templomépítészetben a hangsúlyos négyezetnél alkalmazott tetőforma. Lásd St. Benno Kirche München, L. v. Abbema tervét. *AR* (1886) 4. Tafel 27.

[15] Gy. Balogh–Róka 2022. 82–85.

[16] MNL OL T 6 No. 24/4.

[17] Keplinger 1991. 29., valamint Haiko–Kassal-Mikula 1991. 171–173.

Adoption and conversion
Friedrich Schmidt's influence on the church architecture of Samu Pecz

During his career, Samu Pecz was most successful in the field of church architecture, and in particular in the architectural design of Protestant churches, and by the last decade of the 19th century he had become an expert in this field in Hungary. From the 1880s to the first decade of the 20th century, we know of eight sacral buildings completed and four left in the plans: two Catholic churches and a synagogue, the others were all designed for a Protestant denomination. The church plans were concerned with the design of the space to suit the function, the floor plan in accordance with the confessional liturgy and the design of the building in harmony with the type of building, faithful to the historicist approach. His churches are exclusively medieval in style, mostly inspired by the Gothic style, with brick being the most common material. But his works are not only inspired by historical models, they also demonstrate the reception of contemporary architecture. This paper will discuss the influence of Friedrich Schmidt on Pecz through a few examples, and will also seek to answer the question of how closely Pecz followed these patterns and where in his oeuvre creativity can be found alongside the reception of contemporary works, to what extent his designs can be considered to be innovative in comparison with those of his forerunners.

Hoffmann Gizella

A NAGY IGNÁC (EGYKOR KOHÁRY) UTCAI BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TEMPLOMA ÉS ÉPÜLETE, 1890

Levéltári források a Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjteményben, különös tekintettel Pecz Samu tervrajzaira

A tanulmány bemutatja Pecz Samu Magyarországi Unitárius Egyházkerület Levéltárában őrzött terveit, újabb adatokkal gazdagítva az összetett funkciójú templomos ingatlan – „Unitárius Ház" – létrejöttének eddig ismert körülményeit a kéziratos (pl. közgyűlési és keblitanácsi, Építési Ellenőrző Bizottsági) jegyzőkönyvek, az építési napló, levelezések, határozatok, szerződések, építési iratok, pénzügyi kimutatások és egyéb dokumentumok alapján. A legértékesebbek a csak e gyűjteményben megtalálható, 1888-ban készült, Pecz-féle, ún. 2. számú véglegesen jóváhagyott tervek, s köztük egy újonnan előkerült tervrajz is, melyet az MNL OL Állományvédelmi Osztálya restaurált; valamint egy akvarell a szószékről. Az 1885-ös első építési terveket az MNL OL őrzi.

Az ingatlan megépítésének céljából Budapest Főváros Közgyűlése 1882. december 20–21-én tartott ülésein a 835. sz. határozatával az 1038. és 1039. helyrajzi számú telkekből 600 négyszögölt adományozott ingyen a Budapesti Unitárius Egyházközségnek. A döntést a M. Királyi Belügyminisztérium 7001/883. számú leiratával jóvá is hagyta.

Gotikus funkci.indd 153 2025. 05. 15. 15:51

1884. március 4-én a Budapesti Unitárius Egyházközség Elnöksége Székely Ferenc tanácsost bízta meg *„az illető építész* [Pecz Samu] *által készítendő tervrajznak Budapest főváros hatóságánál való bemutatására…”* Az 1885-ös terveket anyagi okokból elvetették, majd 1888-ban ismét felkérték az építészt új terv elkészítésére, melyet 1888. június 10-én teljesített is, s november 30-án a szerződés aláírására is sor került. Az építési napló bejegyzése szerint: *„A földmunkálatok reggel 1889. április 9-én 6 órakor megindultak”*, s *„1890. október 26-ára midőn a templom ünnepélyesen felszenteltetik az orgona kivételével minden elkészül a templomban.” „Az épület colladátiója, illetőleg átvétele… december 19-én tartatott meg… s ezen ténnyel az építési munkálatok Isten nevében befejeztettek.”*

A tanulmány ezt a folyamatot mutatja be a terv megszületésétől az épület megvalósulásáig táblázatok segítségével (így A tervrajzok kronológiája (1884–1890), Tervváltozatok, Az Építési naplóban feljegyzett rajzok jegyzéke, A tervmódosítások jegyzéke a Mérnöki Hivatal és az Építési napló alapján, A tervrajzok jegyzéke a Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény Levéltárában). Célunk az volt, hogy felhívjuk a figyelmet ezekre a rendkívül gazdag dokumentációkra, amelyek Pecz Samu munkásságának kutatását újabb adatokkal gazdagíthatják.

A Nagy Ignác utcai összetett funkciójú templomos ingatlan az első Magyarországon épült unitárius templom, és a második megvalósult azon protestáns templomok sorában,[1] amelyeknek tervezője, építője Pecz Samu volt.[2] A tanulmány célja, hogy felhívja a figyelmet a Magyarországi Unitárius Egyházkerület Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény Levéltárában őrzött eredeti tervrajzokra, a templomépítéssel kapcsolatos levéltári forrásokra, amelyek újabb adatokkal gazdagíthatják az ingatlan létrejöttével kapcsolatos ismereteinket.

Az épületet „Unitárius Ház”, „Templom Ház”, vagy „Templomház” névvel is illették, építésére vonatkozóan különböző dokumentumtípusokat őriz a Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Unitárius Egyházkerület Levéltára. Az egyházközség megalakulásától kezdve fennmaradtak a kéziratos közgyűlési és keblitanácsi jegyző-

könyvek,[3] az *Építési Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei,*[4] engedélyeztetési iratok, számtalan szerződés, pénzügyi kiadások feljegyzései, költségvetés, levelek százai, megbízások, az épület finanszírozását támogató templomalap létrehozásával kapcsolatos dokumentumok, a Pecz Samuval folytatott levelezés, dokumentáció az avatási ünnepség szinte minden mozzanatáról, levelezések a külföldi vendégekkel, a sajtóban megjelent korabeli tudósítások és írások stb.[5] Ezen állomány teljes bemutatására jelen tanulmány nem térhet ki részletesebben, az itt őrzött tervrajzokat tudja csak bemutatni az *Építési napló*[6] néhány fontos adatát is kiemelve. Még ha csak vázlatosan is, de törekszik egy keletkezéstörténeti kronológiát összeállítani, átfogó képet nyújtva felvázolni, hogy a tervektől a megvalósulásig hány és hányféle tervrajz, rajz stb. keletkezhetett, beleértve a tervmódosításokat is. A tanulmány röviden számba veszi a forrásokban megnevezett tervvázlatok, tervrajzok, részletrajzok valamennyi előfordulását.[7]

A tervrajzok kronológiája (1884–1890)

A Keblitanácsi és közgyűlési jegyzőkönyvek, valamint az *Építési naplóban* (ÉN) megnevezett rajzok, tervrajzok alapján összeállított kronológia a Pecz Samu-féle terminológia használatával

Tervtípusok: tervvázlat (vázlatterv), előleges tervezet, végleges tervrajz, bemutatási tervrajz, rajzlapok (részletrajz)

Dátum	Tervtípus megnevezése	Hivatkozás
1884. június 9.	vázlat és költségvetés	„… templomnak és papilaknak… felépítése. Indítványoztatott egy szakértő mérnök volna felszólítandó… a magunk tájékozása s a további teendők tekintetéből is egy *megfelelő vázlatot* és költség- vetést készítsen”
1884. október 3.	ideiglenes tervrajz, csak ideiglenesen készült tervrajz 1. sz. tervvázlat 1884	„Dr. Székely Ferencz atyafia megbízatásához képest bemutatja az általa készíttetett *templom és azzal összekapcsolt épületrészek ideiglenes tervrajzát* s részletesen ismerteti annak úgy külső mint belső beosztását…” „és egy hozzávetőleges költségtervet. …keblitanács szükségét látja mindenek előtt az *előleges tervezetnek* szakértői megbíráltatását… Felkérik Wéber kir. építészmérnök által azt felülvizsgáltatni”
1884. október 21.	előleges tervezet alapján, megbízás végleges tervre elhatároztatik	„Bemutattatik a templom és melléképületeiről készített *előleges tervezet*, mely már szakértőileg is felülvizsgálva lett… a végleges tervezet iránt… közgyűlés teljesen hozzájárul.”
1885. március 8.	végleges tervrajz	„Pecz Samu műegyetemi m. tanárnak a *végleges tervrajz* elkészítése iránti megbízás.”
1885. október 16.	1. sz. terv 1885 végleges tervrajz	„Bemutattatik a templom és melléképületéről készült *végleges tervrajz*.”

Forrás	Tervrajzok fajtái	Lelőhely
keblitanács BUE Jkv 1884 44–45/20. pont		
keblitanács BUE Jkv 1884 58–60/31. pont	alaprajz: pince, földszint, első emelet, második emelet	Eredetije: MNL OL T 6 No. 8/9–12.
keblitanács BUE Jkv 1884 69–70/36. pont; rendkívüli közgyűlés BUE Jkv 1884 71/1. pont		
évi rendes közgyűlés BUE Jkv 1885 p. 10.; Vizsgálószék Jkv püspöki vizsgálat BUE Jkv 1885 28–29. p.		
BUE Jkv 1885 56/27. pont	pince alaprajz, földszint alaprajz, első emelet alaprajz, második emelet alaprajz, templom hosszmetszete, Alkotmány utcai homlokzat, Koháry utcai homlokzat, Szalay utcai homlokzat	Eredetije: MNL OL T 6 No. 8/1–8. Kőnyomat: MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 1. sz. No. 1–6.

Dátum	Tervtípus megnevezése	Hivatkozás
1887. június 27.	engedély	„…a Budapest főváros közönsége… 530. sz. a. hozott határozatával elvben hozzájárult ahhoz, hogy az ajándékozott telken templom és bérház építtessék…. Ez alapon kéretett fel Pecz Samu műegyetemi tanár úr az építési tervek és költségvetés elkészítésére.”
1888. március 19.	tervrajzok és költségvetéseket	„Tervrajzokat és költségvetéseket mutattak be f. év márcz. 19-én Holtzspach A. és fiai és a Hegyi Majorossy építész vállalkozó cégek”
1888. április 6.	a Pecz-féle 1. sz. tervrajz említése; új vázlat 2. sz. tervvázlat 1888	„... Pecz tanár által készített *újabb tervvázlat* szerint…”; „…minthogy a *Peczféle első tervrajz* igen költségesnek mutatkozott… Nevezett műegyetemi tanár *tervvázlatát* nagyban elkészítve bemutatta,… az új vázlat szerint teljes tervezet és költségvetés készüljön”
1888. április 10.	térrajz aktualizálva	
1888. július 11.	2. sz. végleges tervrajz, 1888. július 10.	„Gondnok… felkéri Pecz Samu műegyetemi tanár urat …az általa készített *tervrajz és összeállított költségvetés* részletes bemutatására s a szükséges magyarázatok és felvilágosítások megtételére.” „A megfelelő részletes magyarázatok alapján bemutatott *végleges tervrajz* és költség előirányzat kebli tanács által a kivitel alapjául elfogadtatik …”
1888. november 30.	végleges tervrajz	végleges tervrajz elfogadása, szerződés aláírása

Forrás	Tervrajzok fajtái	Lelőhely
ÉN 3. p.		
Templomépítési Bizottsági ülés: BUE Jkv 1888 18. p./18. pont		
keblitanács BUE Jkv 1888 /29/30. ponttól; renkívüli közgyűlés BUE Jkv 1888 /37–45.	alaprajz 1. emelet	MNL OL T 6 No. 33/38. Épület
ÉN 5. p.		
keblitanács BUE Jkv 1888/101–105. 57. pont	pince alaprajz, földszint alaprajz, első emelet alaprajz, második és harmadik emelet alaprajz, templom hosszmetszete, templom keresztmetszete, Alkotmány utcai homlokzat, Koháry utcai homlokzat,	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 2–10. sz
	bemutatási tervek M 1:50	Hivatkozás: keblitanács BUE Jkv 1888 július 11. MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 2–6. sz.

Dátum	Tervtípus megnevezése	Hivatkozás
1889. március 18.	építési engedély kérvénye, Építésellenőrző Bizottság	„Budapest főváros tanácsához építkezési engedély iránti kérvény beadatott." Építésellenőrző Bizottság létrehozása
1889. április 11.	ajándékozási szerződés	„Ajándékozási szerződés módosítása"
1889. április 14.	módosított ajándékozási szerződés aláírása	„...a lepecsételt építkezési anyag-minták és az építkezési rajzok és költségvetés egy-egy példányai átvétettek…"
1889. április 14.	tervmódosítási javaslat	Mérnöki Hivatal
1889. május 4.	átdolgozott tervek	„Vállalkozónak, a mérnöki hivatal utasításai szerint átdolgozott tervek átadattak, hogy a módosításokat a saját és a pallér terveibe hová előbb bevezesse…"
1889. május 25.	földszinti tervrajz módosítása (1888. június 10-i)	„Az alaprajzot képező betontest mélységeinek kitűntetés eredeti felvétek alapján… A Szalay utczai lépcsőházra vonatkozó vázlatok…"
1889. július 24.	III. emelet tervrajz módosítás (lépcső, padlásfeljáró)	„A nevezett padlásfeljáró vázlata az építési naplóhoz mellékelve van."
1889. december 20.	belső berendezésére és felszerelésére tervrajzok	„…belső berendezésére és felszerelésére nézve készített tervrajzok…"

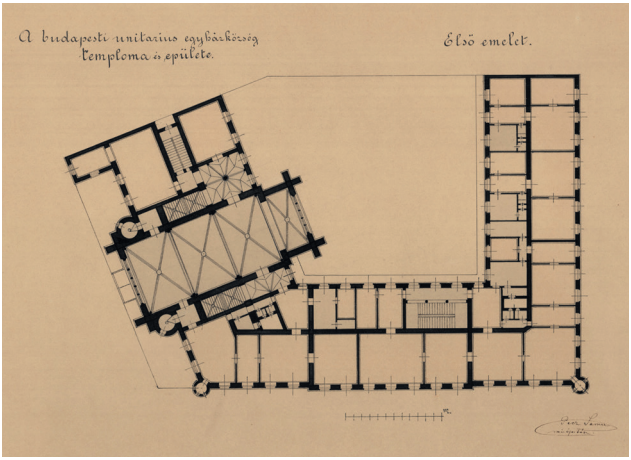
Forrás	Tervrajzok fajtái	Lelőhely
rendkívüli közgyűlés BUE Jkv 1889 18/3. pont; 26. p. 7. pont		BFL március 15.
		MUEMEL IV/A1 – 2. d. – 2. t. – No. 1/11. 11314/1889 IV-11
évi rendes közgyűlés BUE Jkv 1889 32. p.; 49/14. pont		
ÉN 5. p.		(sárga színnel jelölt pillérek) Példány nem ismert
ÉN 8. p., BUE Jkv 1889		
ÉN 12. p.		MUEMEL IV/1A – 2. doboz – 2. tétel – 4.sz. – No. 3/1. 12a
ÉN 29–30. p.		MUEMEL IV/1A – 2. doboz – 2. tétel – 4.sz. – No. 3/1. 30a
Építési Bizottság Jkv 1889 142/30. pont		

TERVVÁLTOZATOK

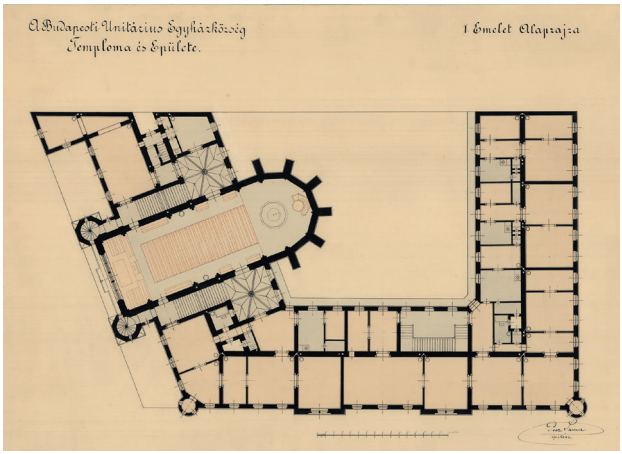
A Budapesti Unitárius Egyházközség Keblitanácsi és Közgyűlési jegyzőkönyvei, az *Építési Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei,* és az *Építési napló* alapján rekonstruálhatjuk a templomépítés szinte minden mozzanatát a tervezéstől a kivitelezésig. A teljes rekonstrukció meghaladja jelen tanulmány kereteit, a kronológia csak a legfontosabb adatokat emelte ki.

A fenti kronológia alapján összegezhetjük, hogy Pecz Samu az unitárius templom tervezése során két tervet készített. Az 1885-ben keletkezett terveket tekintette „az eredeti tervemnek",[8] de mint ismert, az 1888-ban készült 2. terv valósult meg. Mindkét tervnek (tervváltozatnak) voltak tervvázlatai (vázlatterv), előzetes tervezete, ideiglenes tervrajza.

Az 1884. október 3-án keletkezett *ideiglenes tervrajz, előleges tervezetet*[9] (1. kép; 1. tervvázlat) az október 3-i keblitanácsi ülésen, majd október 21-én a rendkívüli közgyűlésen mutatták be (lásd a kronológiát). Ezt követően Wéber Antal[10] királyi építészmérnök szakvéleményének figyelembevételével 1885. március 8-án bízták meg, kérték fel Pecz Samut *végleges tervrajz* elkészítésére, mely tervrajzokat az év október

1. kép. A Budapesti Unitárius Egyházközség temploma és épülete, I. emeleti alaprajz, vázlat, ideiglenes tervrajz, 1884. október 3. (MNL OL T 6 No. 8/11.)

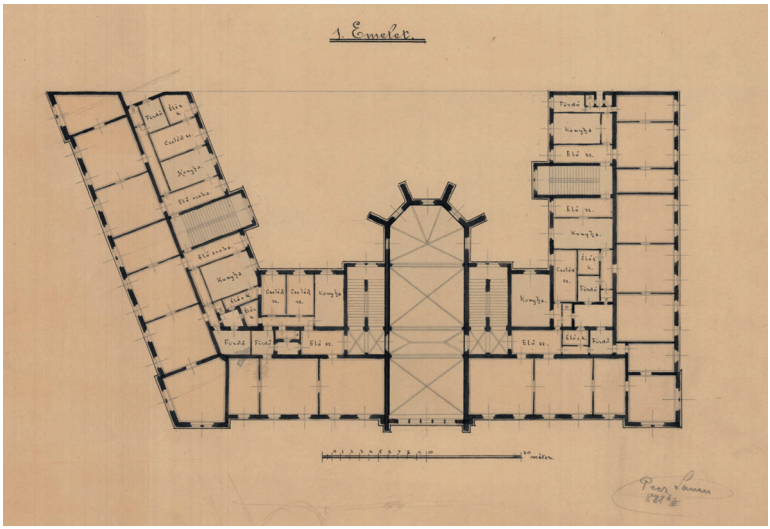

2. kép. A Budapesti Unitárius Egyházközség temploma és épülete, I. emeleti alaprajz, végleges tervrajz, 1885. augusztus 16. (MNL OL T 6 No. 8/7.)

16-án be is nyújtotta. (2. kép; 1. sz. végleges terv). Ez az ún. 1. számú terv („a Pecz-féle 1. terv" vagy a Pecz-féle 1. sz. terv) egy kétemeletes épületet ábrázol, ahol a templom az Alkotmány utcai fronton állt volna, az első emeleten, poligonális záródású, hétszögű oltárrésszel.

Az 1884-es tervvázlatokat és az 1885-ös tervváltozatot az MNL OL őrzi, ez digitálisan is hozzáférhető,[11] az utóbbiból az Unitárius Gyűjteményben csak kőnyomatokat találhatunk.

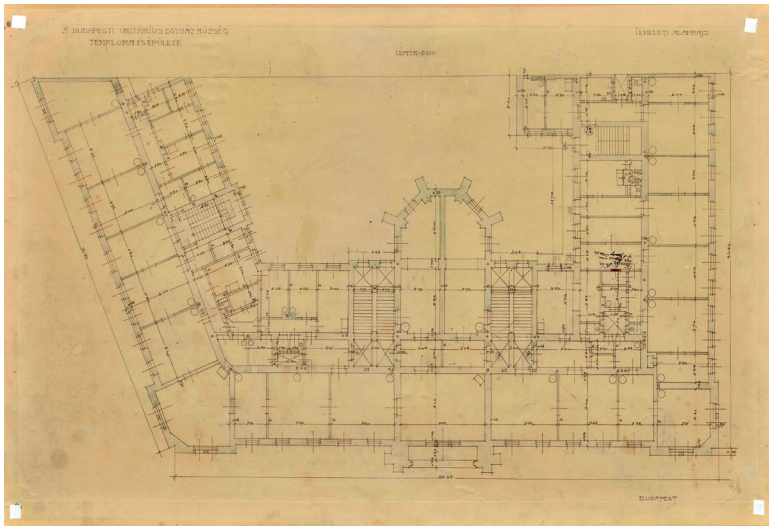
A 2. számú tervből csupán egy előzetes tervvázlatot ismerünk (3. kép; tervvázlat), ezt 1888. április 6-án tárgyalta a keblitanács, s ezen vázlat alapján határozták el, hogy *teljes tervezet és költségvetés készüljön*, de lényegi változtatásokkal: az 1888. április 6-án tartott rendkívüli közgyűlésen *„Kimondatott az is, hogy a templom az Alkotmány utczáról a Koháry utczába tehető, mivel a bérház az Alkotmány utca felől nagyobb bérjövedelmet fog hajtani…"*[12] Továbbá végül sikerült meggyőzni a fővárost arról, hogy mégis háromszintes bérház épülhessen, ami az egyház régi vágya volt. Ezt Székely Ferenc az 1888. április 30-i jegyzőkönyvben ekként magyarázta: *„…szükségesnek mutatkozott, mely munkák között a fővárosi tanács és törvényhatósági bizottság nevesebb és befolyásosabb tagjainak, s így együtt véve 140–160 egyénnek megkeresése és ez ügynek megnyerése képezte, a*

3. kép. A Budapesti Unitárius Egyházközség temploma és épülete, I. emeleti alaprajz, tervvázlat, 1888. április 6. (MNL OL T 6 No. 33/38.)

legnagyobbat és fáradságosabbat a miben egyébiránt részben más t. hitsorsosaink is részt vettek…"[13]

Ezt követően készült el a végleges tervváltozat 1888. július 10-én (lásd 4. kép; 2. sz. végleges terv), az ún. *Pecz-féle 2. számú terv* már háromemeletes bérházként, a templomot áthelyezve a Koháry utcai front 2. emeletére, ugyanúgy poligonális szentéllyel, de ötszögű oltárrésszel. 1888. július 11-én a keblitanács[14] ülésén ismertette Pecz Samu a terveket, amiről a jegyzőkönyv így számol be: „*Gondnok atia az ülést megnyitván, s mindenek előtt jelezvén, hogy ezen kebli tanácsülés egyedüli tárgya az egyházközségünk telkén emelendő templom és bérházra nézve készített tervrajz és költségvetés felett való tanácskozás és határozat hozatal: felkéri Pecz Samu műegyetemi tanár urat mint egyházunk megbizott műépitészét az általa készített tervrajz és összeállított költségvetés részletes bemutatására, s a szükséges magyarázatok és felvilágosítások megtételére.*

4. kép. A Budapesti Unitárius Egyházközség temploma és épülete, I. emeleti alaprajz, végleges tervrajz, 1888. július 10. (MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 9. sz. No. 2.)

Ennek folytán Pecz Samu műépítész úr először is bemutatja a templom és azzal kapcsolatos bérház külső jellegét feltüntető rajzokat, melyek szerint a földszint, mezanin [magasföldszint], *első és másod emeletekre osztott épület főhomlokzatának, vagyis a Koháry utcza felőli díszesebb résznek közép pontján az I. és II. emelet együttes magasságának, 8.16 méter szélességben s 26 méter hosszúságban góth stylusban van tervezve, a templom hajója utczáról és udvarról nyerendő világítással, s a földszint és mezarin magasságú díszes utczai felvezető két lépcsőzetről oldal bejárókkal, és a templom külső jellegét kiemelő megfelelő díszű és magasságú úgynevezett huszár-toronnyal. Az épület többi része pedig Koháry, Alkotmány és Szalay utczai homlokzattal – mint tulajdonképpeni bérház foglalná magában az egyes lakrészeket.*

A belső beosztás feltüntetésére pedig megfelelő magyarázat és felvilágosítások mellett bemutatja külön-külön az alaprajzokat, kezdve a csatornázás és vízvezetéket is feltüntető alapozási tervezeten, mely rajzok együttesen egy könnyen érthető képét mutatják a leendő épület beosztásának…”

Az 1888-as végleges tervváltozat egy részét az *Építő Ipar* adta közre 1889-ben.[15] A Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjteményben őrzött eddig legteljesebb és hiteles eredeti tervgyűjtemény a feledés homályába merült. E tervrajzokat teljességükben sohasem publikálták.[16]

A legismertebb és legtöbbet idézett tervrajzok az 1. sz. tervváltozat példányai, a Nagy Károly[17] tanár által letétbe helyezett Pecz Samu-féle tervgyűjteménnyel 1925-ben kerültek az Országos Levéltárba. Az itt őrzött, Róka Enikő által résztelesen ismertetett[18] tervrajzok mellett ismertek voltak még a Fővárosi Önkormányzat Műszaki Nyilvántartó és Mérnöki Irodában őrzött 24911. helyrajzi számú telek iratai, de ma ezek holléte ismeretlen.[19] A Főépítészi Iroda tervtári állományának a Fővárosi Levéltárba költözésekor sem voltak már meg.[20]

Összehasonlításképpen mutattunk be mind az 1885-ös, mind az 1888-as tervváltozat 1. emeleti tervvázlataiból és végleges tervrajzaiból egy-egy alaptípust a változtatások szemléltetéséhez (1–4. kép).[21]

A tervrajzok összessége

Hogy mindösszesen hány tervrajz (homlokzat, alaprajz, metszet, részletrajz), s hány másolat készült az építkezés folyamán, arról nincs pontos forrásunk. Azt tudjuk, hogy az *Építési szerződés*hez[22] 13 tervet mellékeltek, az *Építési napló* 80 rajzlapot és részletrajzot említ, ebből negyvenet meg is nevez. Hogy a belső berendezéshez, a templombelső díszítőelemeihez, orgonához hány rajz készült, jelen ismereteink szerint nem meghatározható. Valószínűsíthető, hogy a tervrajzok száma kétszáz fölött lehetett.

Az *Építési szerződés* és az 1888. október 21-i évi keblitanácsi jegyzőkönyv alapján benyújtott tervrajzok jegyzéke, melyet a 1888. november 12-i jegyzőkönyv pontosít:[23]

„Az építkezés a jelen szerződés kiegészítő részét képező Pecz Samu nyilvános rendes műegyetemi tanár által 1:50 léptékben készített mindkét részről megállapí-

tott és ennek jeléül aláírt tervek és költségvetés szerint és Budapest főváros fennálló építkezési szabályai értelmében, jó anyagból, szilárd módon teljesítendő. A fenn körülírt tervezett áll:

Alapzat alaprajzból	*1 db*	*alapzat alaprajza*
Pincze alaprajzból	*1 db*	*pincze alaprajz*
Földszinti alaprajzból	*1 db*	*földszint alaprajza*
Első emeleti alaprajzból	*1 db*	*I. emelet alaprajza*
Második és harmadik emeleti alaprajzból	*1 db*	*II. III. emeletek alaprajzai*
Padlás alaprajzból	*1 db*	*padlás alaprajza*
Metszetekből	*4 db*	*a templom melletti lépcsőmetszet; a templom hosszmetszete; a templom keresztmetszete; a kohóryutczai épületrész metszete*
A homlokzatokról	*3 db*	*a koháry-utczai és alkotmányutczai homlokzat; szalay-utczai homlokzat*
Összesen	*13 db*	

Aláíratlanul maradt, mint még el nem készült: az alapzat alaprajza; a padlás alaprajza; a kohóryutczai épületrész metszete és a szalay-utczai homlokzat; melyek utólag fognak aláíratni."

Ezek az ún. bemutatási tervrajzok az iratok szerint 1:50-es léptékben készültek, de a gyűjteményben fennmaradt alaprajzok között ilyen léptékű nem található, a homlokzati terveken és metszeteken sem szerepel külön megadva méretarány, csak a léptékvonalzó, melyekről az 1:50 méretarány megállapítható. A Tervtárból elveszett tervrajzok lehettek még 1:50-es léptékűek, mint ahogyan az *Építési naplóba* bekötött kicsinyített tervrajzok eredetijei is, lásd *Az Építési naplóban található tervrajzok* c. táblázatban a IV. és V. sz. alatt.

E forrásokon kívül az *Építési napló* alapján rekonstruálhatjuk még az építkezés folyamán keletkezett rajzlapokat, részletrajzokat is. 1-től 80-ig szól a felsorolás – valószínű, hogy csak a rajzok töredékét jegyez-

ték fel –, de sajnálatos módon csak a 39. számú rajzlaptól rögzítették az átadatásokat, nagyrészt megnevezve a rajzok tartalmát is.[24]

Az Építési naplóban feljegyzett rajzok jegyzéke

Dátum	Részletrajz / rajzlap sorszáma	Leírás
1889. május 4.	átdolgozott tervek	Vállalkozónak a mérnöki hivatal utasításai szerint átdolgozott tervek átadattak, hogy a módosításokat a saját és a pallér terveibe hová előbb bevezesse.
1889. május 9.	39. sz. rajzlap	Vállalkozónak a 39. sz. rajzlap, mely a Szalay utczai kerékvetők természetes nagyságú rajzát foglalja magában, azon utasítással, hogy azt a kőfaragó rendelkezésére bocsássa.
1889. május 10.	40. sz. rajzlap	Vállalkozónak a 40. sz. rajzlap, mely a Koháry utczai bejárat részleteit képezi átadott. Utasításként megjegyeztetett, hogy a fejkövet tartó két konsol rész süttői kőből készüljön.
1889. május 13.	41. sz. rajzlap	Vállalkozónak a 41. sz. rajzlap másolás végett átadatott. A rajzlap a Koháry utczai bejárat lóherelevél záradékú ablakainak részleteit ábrázolja.
1889. május 19.	42–46. sz. rajzlap	Vállalkozónak átadatott a 42–46. sz. rajzcsoport, mely a vasgerendák kiosztását tartalmazza.
1889. május 19.	47. sz. részletrajz	A 47. sz. részletrajz, mely a folyosó lemezek gyámköveit ábrázolja.

Gotikus funkci.indd 168 2025. 05. 15. 15:51

1889. május 21.	48., 49. sz. rajzlapok	Vállalkozónak a 48. és 49. számú rajzlapok kiadattak, melyek a nagy ív lábazati sarokköveit, tovább a templom támpillér oromzat kőkiosztását foglalják magukban.
1889. május 23.	50., 51. sz. rajzok	Vállalkozónak a 50. és 51. sz. számú rajzok kiadattak, melyek a Szalay utczai pincze bejáratok és a templom pillérzug, valamint az erkély gyámköveinek részleteit foglalják magukban.
1889. május 25.	vázlat	A Szalay utczai lépcsőházra vonatkozó vázlatok szóbeli magyarázat kiséretében pallérnak és vállalkozónak átadatott.
1889. június 13.	rajzok (29. sz.), és … részletrajz	A 29-el jelelt Koháry utczai lépcsőház rajza, valamint a …-el jelelt részletrajzok a Kávéház és vendéglő belsejét illetőleg vállalkozónak átadattak.
1889. június 27.	profilrajz, rajzlap	Vállalkozónak a főlépcsőház lépcsőfalainak természetes nagyságú profil rajza átadatott. Ugyancsak kiadatott az udvari támpillérek részletköveire vonatkozó adatokat tartalmazó rajzlap is.
1889. június 29. és 30.	rajzlap	Vállalkozó részére a templom belsejében lévő kőbázisok természetes nagyságú rajza kiszolgáltatott, valamint az udvari templom ablakok talpköveit ábrázoló rajzlap.
1889. július 10.	rajzlap	Vállalkozónak a Szalay utczai lépcsőt ábrázoló rajzlap átadatik.

Dátum	Részletrajz / rajzlap sorszáma	Leírás
1889. július 24.	padlásfeljáró vázlata	A művezetés és vállalkozó czég részéről ajánlott külön padlásfeljáró a harmadik emeletről a bizottság mai ülésén bemutattatván… A nevezett padlásfeljáró vázlata az építési naplóhoz mellékelve van
1889. augusztus 3.	66–78. rajzlap	14 drb rajzlap, legnagyobbrészt kőfaragó megrendelések – 66–78-ig, vállalkozónak átadattak.
1889. augusztus 26.	79. 80. sz. rajzlap	Vögerl szobrász úrnak a 79. és 80. számú a templomoszlopok, a balaszterek és kettős ablakok oszlopainak fejezetét ábrázoló rajzlap kiadatott.
1889. szeptember 21.	rajzok	A kőfaragó a mai napig minden az épület külsején előforduló kőmegrendelést természetes nagyságú rajzok kíséretében megkap.
1890. április 24.	rajz	Az udvari kerítésfal alapozása elkészült, úgy hogy a kerítésfal felépítése a tervező műépítész által kiadott rajz szerint legközelebb megkezdhető lesz.
1890. augusztus 30-tól szeptember 15-ig	rajz	A templom hajóban a terrazzó, kiadott rajz szerint – a szentély kivételével – elkészült.

A tervmódosítások jegyzéke a Mérnöki Hivatal és az Építési napló alapján

A tervrajzok számbavételéhez, típusainak, összességének feltérképezéséhez nem hagyható figyelmen kívül annak a kimutatása sem, hogy

az eredeti tervekhez képest milyen módosításokat hajtottak végre 1889. május 4-től (lásd Kronológia), egyrészt a mérnöki hivatal[25] utasításai szerint, másrészt Pecz Samu javaslatai alapján, valamint az egyházközség vezetésének kívánságai szerint:

A Mérnöki Hivatal által előírt változtatások

A telek határvonalai, a szabályozási vonal, valamint a végleges járdamagasság a mérnöki hivatal által lesznek kitűzendők, mi végett az építkezés megkezdése előtt ugyanott jelentkezni kell. A házi csatorna a mérnöki hivatal utasításai szerint lesz építendő,
Az épület ereszcsatornája pedig ott, a hol utcai csatorna van, a járda alatt elvezetve; közvetlenül az utcai közcsatornába torkolandó;
Azon lépcsők pedig amelyek a templomhoz vezetnek, szabadon függő lépcsőnek nem szabad lennie;
A lépcső karfái akként készítendők, hogy azokon a csúszkálás meg legyen akadályozva.
Az árnyékszékek vízzáros készülékekkel látandók el,
A sárga színnel jelölt pillérek a legjobb minőségű téglából portland cementhabarcs felhasználása mellett építendők.
A légudvarok, amelyekbe szoba vagy konyha nyílik, legalább 12□ méter területtel bírjanak,
Az utcai járdákra előfekvő nyílásokat létesíteni nem szabad.
Az építési vonalon túl tervezett 0,48 és 0.16 centiméternyi kiszökellések szintén engedélyeztetni javasoltatik az ekként elfoglalandó fővárosi terület 5.64 □ méter.
Az építési anyagok lerakásának az építési vonal mellöl számítva mintegy 4 méter széles hely jelöltetik ki.
A földszinti utczai szobából a lépcsőházba tervezett ajtónyílást létesíteni nem szabad, mert a középfalpillér nagyon meggyengülne,
Azon kéményekről, melyek vastartányokra vannak tervezve, és azon légudvarok falazatokról, melyek közvetlenül a földszinti boltozat mennyezetre lettek tervezve, a részletrajzok a hordképességű kiszámítással együtt, valamint a III-ik emeleti alaprajzok bemutatandók –

575. Biz. sz. Műszaki vélemény szerint, oly kéréssel, hogy a vastartányokra, tervezett kémények létesítése, biztonossági szempontból nem engedélyezhető. E kémények mikénti elhelyezésére vonatkozólag, kivitel előtt, pótlólag bemutatandók. Minthogy a metszetrajzból kitűnik az, hogy a lépcsők boltozva lesznek, a műszaki vélemény erre vonatkozó része elesik.

Az Építési naplóban feljegyzett módosítások

Időpont	A módosítás tárgya	Leírás	Építési napló
A) **1889. május 15-től május 20-ig**	fal kiszélesítés 48 centivel, előzetesen nem egyeztetve	„Az alapzatok betontestének készítése megkezdetett és folytattatott. Munkaközben, szóbeli megegyezés folytán az Alkotmány utczai lépcsőház *udvari fala 48 centiméterrel kijjebb helyeztetett*, hogy a lépcsőkarok és nyughelyek kényelmesebb elrendezést nyerhessenek.”	ÉN 10–11
B) **1889. május 22.**	betontest mélységeinek eredeti felvétele	„… betontest mélységeinek eredeti felvétele a naplóban mielőbb mellékeltetni fog.” 1889. május 25-én mellékelve. *Az alaprajzot képező betontest mélységeinek kitűntetés eredeti felvétek alapjá*n. 1889. május 25-én H. Gaál Adorján és Pecz Samu által aláírt földszinti alaprajz, eredeti tervrajz 1888. június 10.)”	ÉN 11–12
C) **1889. május 25.**	Szalay utczai lépcsőház alakváltoztatása	„A Szalay utczai lépcsőházra vonatkozó vázlatok szóbeli magyarázat kíséretében pallérnak és vállalkozónak átadatott.”	ÉN 12, 12a
D) **1889. június 5.**	Változtatás ajtó-ablak, lakásból üzletté alakítható	„… *a Szalay utczai kapu bejárótól jobbra eső lakáshoz vezető egyik ajtó elhagyatott és az eddig a lépcsőházba nyíló ablak helyébe tétetett*. E változtatást a lépcsőház alakváltoztatása involválta… az ekként átváltoztatott lakóhelység, bármikor – ha a szükség úgy kívánná –, bolthelyiséggé alakítható át.”	ÉN 15–16
E) **1889. június 7**.	a főbejárat szegélyköveinek formai megváltoztatása	„…a főbejárat szegélykövei… az eredeti tervtől eltérőleg, aesthetikai okoknál fogva segment alak helyett, csúcsíves kiképzést nyert.”	ÉN 16

F) **1889. június 9.**	márvány kandeláber piedeszták elhelyezése a Koháry utcai főlépcső pihenőire	„…vállalkozó úr szíves beleegyezésével a Koháry utczai főlépcsőházak utolsó emeleti pihenőire egy *márványból faragott kandelláber piedesztát vétettett fel*, mely a *kiviteli tervbe* már be is rajzoltatott. Ez úgy construktiv mint aesthetikai tekintetben határozottan előnyére válik a két lépcsőnek.”	ÉN 17–18
G) **1889. július 24.**	külön padlásfeljáró a harmadik emeletről	„A művezetés és vállalkozó czég részéről ajánlott *külön padlásfeljáró a harmadik emeletről* a bizottság mai ülésén bemutattatván… A nevezett padlásfeljáró vázlata az építési naplóhoz mellékelve van” (eredeti tervrajz 1888. június 10.)”	ÉN 29, 30a

A Budapesti Unitárius Egyházközség temploma és épülete

A tervrajzok jegyzéke a Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény Levéltárában[26]

Sorszám	**1. sz. No. 1.**
Cím / leírás:	**A Budapesti Unitárius Egyházközség Temploma és Épülete. Alkotmányútczai Homlokzat**
Dátum	16/VIII. 1885 [1885. augusztus 16.]
Dokumentum típusa:	Kőnyomatos kicsinyített másolat az első tervváltozatból, homlokzat
Méret	26 x 35,5 cm
Lépték	[kb. 1:200]
Tervező aláírása	Pecz Samu építész
Dokumentum anyaga	gépi papír
Íróanyag, technika	litográfia

Állapot	restaurált
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 1. sz. No. 1. (tervrajztároló)
Eredetije	Pecz Samu hagyatéka MNL OL T 6 No. 8/3., [eredeti léptéke: 1:50]

Sorszám	**1. sz. No. 2.**
Cím / leírás:	**A Budapesti Unitárius Egyházközség Temploma és Épülete. Koháryútczai Homlokzat**
Dátum	16/VIII. 1885 [1885. augusztus 16.]
Dokumentum típusa:	Kőnyomatos kicsinyített másolat az első tervváltozatból, homlokzat
Méret	26 x 35,5 cm
Lépték	[kb. 1:200]
Tervező aláírása	Pecz Samu építész
Dokumentum anyaga	gépi papír
Íróanyag, technika	litográfia
Állapot	restaurált
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 1. sz. No. 2. (tervrajztároló)
Eredetije	Pecz Samu hagyatéka MNL OL T 6 No. 8/1., [eredeti léptéke: 1:50]

Sorszám	**1. sz. No. 3.**
Cím / leírás:	**A Budapesti Unitárius Egyházközség Temploma és Épülete. Hosszmetszet**
Dátum	16/VIII. 1885 [1885. augusztus 16.]
Dokumentum típusa:	Kőnyomatos kicsinyített másolat az első tervváltozatból, hosszmetszet
Méret	26 x 35,5 cm
Lépték	[kb. 1:200]

Gotikus funkci.indd 174 2025. 05. 15. 15:51

Tervező aláírása	Pecz Samu építész
Dokumentum anyaga	gépi papír
Íróanyag, technika	litográfia
Állapot	restaurált
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 1. sz. No. 3. (tervrajztároló)
Eredetije	Pecz Samu hagyatéka MNL OL T 6 No. 8/4., [eredeti léptéke: 1:50]

Sorszám	**1. sz. No. 4.**
Cím / leírás:	**A Budapesti Unitárius Egyházközség Temploma és Épülete. A Földszint Alaprajza**
Dátum	16/VIII. 1885 [1885. augusztus 16.]
Dokumentum típusa:	Kőnyomatos kicsinyített másolat az első tervváltozatból, alaprajz
Méret	26 x 35,5 cm
Lépték	[kb. 1:250]
Tervező aláírása	Pecz Samu építész
Dokumentum anyaga	gépi papír
Íróanyag, technika	litográfia
Állapot	restaurált
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 1. sz. No. 4. (tervrajztároló)
Eredetije	Pecz Samu hagyatéka MNL OL T 6 No. 8/6., [eredeti léptéke: 1:100]

Sorszám	**1. sz. No. 5.**
Cím / leírás:	**A Budapesti Unitárius Egyházközség Temploma és Épülete. I. Emelet Alaprajza**
Dátum	[1885. augusztus 16.]

Dokumentum típusa:	Kőnyomatos kicsinyített másolat az első tervváltozatból, alaprajz
Méret	26 x 35,5 cm
Lépték	[kb. 1:250]
Tervező aláírása	Pecz Samu építész
Dokumentum anyaga	gépi papír
Íróanyag, technika	litográfia
Állapot	restaurált
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 1. sz. No. 5. (tervrajztároló)
Eredetije	Pecz Samu hagyatéka MNL OL T 6 No. 8/7., [eredeti léptéke: 1:100]

Sorszám	**1. sz. No. 6.**
Cím / leírás:	**A Budapesti Unitárius Egyházközség Temploma és Épülete. II. Emelet Alaprajza**
Dátum	16/VIII. 1885 [1885. augusztus 16.]
Dokumentum típusa:	Kőnyomatos kicsinyített másolat az első tervváltozatból, alaprajz
Méret	26 x 35,5 cm
Lépték	[kb. 1:250]
Tervező aláírása	Pecz Samu építész
Dokumentum anyaga	gépi papír
Íróanyag, technika	litográfia
Állapot	restaurált
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 1. sz. No. 6. (tervrajztároló)
Eredetije	Pecz Samu hagyatéka MNL OL T 6 No. 8/8., [eredeti léptéke: 1:100]

Sorszám	**1. sz. No. 7.**
Cím / leírás:	**A Budapesti Unitárius Egyházközség Temploma és Épülete**. Fénynyomat Klösz Gy. Budapest
Dátum	1890
Dokumentum típusa:	fénykép, épület
Méret	22,5 x 29 cm
Szerző	Klösz György
Dokumentum anyaga	gépi papír
Íróanyag, technika	fénynyomat
Állapot	restaurált
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 1. sz. No. 7. (tervrajztároló)
Eredetije	Pecz Samu hagyatéka MNL OL T 6 No. 8/13.

Sorszám	**2. sz.**
Cím / leírás:	**A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TEMPLOMA ÉS ÉPÜLETE. KOHÁRY UTCZAI HOMLOKZAT**
Dátum	1888. július 10.
Dokumentum típusa:	eredeti tervrajz, homlokzat
Méret	108,5 x 118 cm
Lépték:	[kb. 1:50]
Tervező aláírása	leszakadt
Dokumentum anyaga	facsiszolat tartamú, vastag karton
Íróanyag, technika	tus tinta, barna és szürke vízfesték
Állapot	hiányos, restaurált
Egyéb	4 sajátkezű aláírás, 1 db kis méretű piros-fekete nyomda-festékkel díszített bélyeg, 4 Ft értékben

5. kép. A Budapesti Unitárius Egyházközség temploma és épülete, Koháry utczai homlokzat, 1888. július 10. (MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 2. sz.)

Hitelesítés	Ezen terv, mely a budapesti unitárius egyház község és Holtzspach A. fiai czég között Budapesten 1888 évi October hó 30ik napján létrejött építési szerződés kiegészítő részét képezi, szerződő felek által elfogadtatott, jóváhagyatott 's annak jeléül aláíratott. Kelt Budapesten 1888 évi October hó 30ik napján. *Aláírók:* 1. Hajós János mp a' budapesti Unitárius egyházközség gondnoka és meghatalmazottja 2. Derzsi Károly mp a bpesti unit. egyh.-község lelkésze és meghatalmazottja 3. Holtzspach A. fiai 4. tervezte Pecz Samu műegyetemi tanár
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 2. sz. (tervrajztároló)

Sorszám	**3. sz.**
Cím / leírás:	**A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TEMPLOMA ÉS ÉPÜLETE. KOHÁRY UTCZAI HOMLOKZAT**
Dátum	1888. július 10.
Dokumentum típusa:	eredeti tervrajz, homlokzat
Méret	108 x 118 cm
Lépték:	[kb. 1:50]
Tervező aláírása	[Pecz Samu] kezdőbetűk, levágva
Dokumentum anyaga	facsiszolat tartamú, vastag karton
Íróanyag, technika	tus tinta, barna és szürke vízfesték
Állapot	restaurált
Egyéb	4 saját kezű aláírás, hátoldalán 2 db illetékbélyeg (kis méretű piros-fekete nyomdafestékkel díszített bélyeg, 1 Ft 50 kr értékben); Iktatóhivatal
Hitelesítés	Ezen terv, mely a budapesti unitárius egyház község és Holtzspach A. fiai czég között Budapesten 1888 évi October hó 30-ik napján létrejött építési szerződés kiegészítő részét képezi, szerződő felek által elfogadtatott, jóváhagyatott, 's annak jeléül aláíratott. Kelt Budapesten 1888 évi Deczember hó 1-ső napján. *Aláírók:* 1. Hajós János mp a' budapesti Unitárius egyház község gondnoka és meghatalmazottja 2. Derzsi Károly mp a bpesti unitárius egyházközség lelkésze és meghatalmazottja 3. Holtzspach A. fiai 4. tervezte Pecz Samu műegyetemi tanár
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 3. sz. (tervrajztároló)

Sorszám	**4. sz.**
Cím / leírás:	**A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TEMPLOMA ÉS ÉPÜLETE. ALKOTMÁNY UTCZAI HOMLOKZAT**
Dátum	Budapest, 1888. július 10.
Dokumentum típusa:	eredeti tervrajz, homlokzat
Méret	82 x 91cm
Lépték:	[kb. 1:50]
Tervező aláírása	Pecz Samu m. p. műegyet. tanár
Dokumentum anyaga	facsiszolat tartamú, vastag karton
Íróanyag, technika	tus tinta, barna és szürke vízfesték
Állapot	restaurált
Egyéb	4 saját kezű aláírás, hátoldalán 1 db illetékbélyeg (kis méretű piros-fekete nyomdafestékkel díszített bélyeg, 4 Ft értékben)
Hitelesítés	Ezen terv, mely a budapesti unitárius egyházközség és Holtzspach A. fiai czég között Budapesten 1888. évi October hó 30ik napján létrejött építési szerződés kiegészítő részét képezi, szerződő felek által elfogadtatott és annak jeléül aláíratott. Kelt Budapesten 1888. évi December hó 1ső napján. *Aláírók:* 1. Hajós János mp a' budapesti Unitárius egyházközség gondnoka és meghatalmazottja 2. Derzsi Károly mp a bpesti unitárius egyház-község lelkésze és meghatalmazottja 3. Holtzspach A. Fiai 4. tervezte Pecz Samu műegyetemi tanár
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 4. sz. (tervrajztároló)

Sorszám	**5. sz.**
Cím / leírás:	**TEMPLOM-METSZETEK [keresztmetszet]**
Dátum	1888. [július 10.]
Dokumentum típusa:	eredeti tervrajz, metszet
Méret	79,5 x 57 cm
Lépték:	[kb. 1:50]
Tervező aláírása	Pecz Samu m.p. műegyet. tanár
Dokumentum anyaga	gépi rajzpapír
Íróanyag, technika	tus tinta, piros és szürke vízfesték
Állapot	restaurált
Egyéb	4 saját kezű aláírás, 2 db illetékbélyeg (kis méretű piros-fekete, barna-fekete nyomdafestékkel díszített bélyeg, 1 Ft 50 kr. értékben)
Hitelesítés	Ezen terv, mely a budapesti unitárius egyházközség és Holtzspach A. fiai czég között Budapesten 1888 évi October hó 30ik napján létrejött építési szerződés kiegészítő részét képezi, szerződő felek által elfogadtatott, jóváhagyatott, 's annak jeléül aláíratott. Kelt Budapesten 1888 évi October hó 30ik napján. *Aláírók:* 1. Hajós János mp a' budapesti Unitárius egyház község gondnoka és meghatalmazottja 2. Derzsi Károly mp a bpesti unit. egyhközség lelkésze és meghatalmazottja 3. Holtzspach A. fiai 4. tervezte Pecz Samu műegyetemi tanár
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 5. sz. (tervrajz-tároló)

Sorszám	**6. sz.**
Cím / leírás:	**A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TEMPLOMA ÉS ÉPÜLETE [hosszmetszet]**
Dátum	Budapest, 1888. július 10.
Dokumentum típusa:	eredeti tervrajz, metszet
Méret	79 x 59 cm
Lépték:	[kb. 1:50]
Tervező aláírása	levágva
Dokumentum anyaga	gépi rajzpapír
Íróanyag, technika	tus tinta, piros és szürke vízfesték
Állapot	restaurált
Egyéb	4 saját kezű aláírás, 2 db illetékbélyeg (kis méretű piros-fekete, barna-fekete nyomdafestékkel díszített bélyeg, 1 Ft 50 kr. értékben)
Hitelesítés	Ezen terv, mely a budapesti unitárius egyházközség és Holtzspach A. fiai czég között Budapesten 1888 évi October hó 31ik napján létrejött építési szerződés kiegészítő részét képezi, szerződő felek által elfogadtatott, jóváhagyatott, 's annak jeléül aláíratott. Kelt Budapesten 1888 évi October hó 30ik napján. *Aláírók:* 1. Hajós János mp a' budapesti Unitárius egyház-község gondnoka és meghatalmazottja 2. Derzsi Károly mp a bpesti unit. egyh. község lelkésze és meghatalmazottja 3. Holtzspach A. fiai 4. tervezte Pecz Samu műegyetemi tanár
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 6. sz. (tervrajz-tároló)

Gotikus funkci.indd 182 2025. 05. 15. 15:51

Sorszám	**7. sz.**
Cím / leírás:	**A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TEMPLOMA ÉS ÉPÜLETE. TEMPLOM-METSZETEK**
Dátum	1888. július 10.
Dokumentum típusa:	Kőnyomatos kicsinyített másolat, metszetek
Méret	38 x 54,5 cm
Lépték	[kb. 1:133]
Tervező aláírása	Pecz Samu m. p. műegyet. tanár
Dokumentum anyaga	gépi papír
Íróanyag, technika	litográfia
Állapot	restaurált
Egyéb	A 5. és 6. számú metszet kőnyomata
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 7. sz. (tervrajztároló)

Sorszám	**8. sz.**
Cím / leírás:	**A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG ÉPÜLETE. II. és III. em. alaprajza** [Alkotmány utca – Koháry utca sarok (templomig)]
Dátum	ca. 1888.
Dokumentum típusa:	eredeti tervrajz, részletrajz
Méret	72,5 x 99,5 cm
Lépték:	[kb. 1:50]
Dokumentum anyaga	pausz
Íróanyag, technika	grafitceruzával készült terv
Állapot	hiányos, restaurált
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 8. sz. (tervrajztároló)

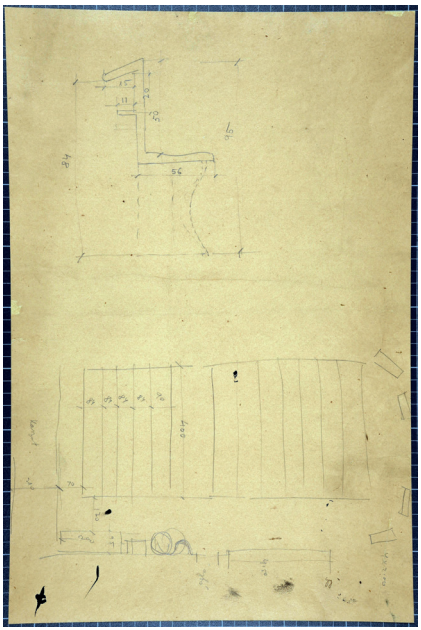
Sorszám	**9. sz. No. 1.**
Cím / leírás:	**A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TEMPLOMA ÉS ÉPÜLETE. PINCZE ALAPRAJZ**
Dátum	Budapest, ca. 1888
Dokumentum típusa:	eredeti tervrajz, alaprajz
Méret	47,5 x 75,5 cm
Lépték:	1:100
Dokumentum anyaga	gépi papír, kartonra kasírozott
Íróanyag, technika	ceruzával, vastartalmú tintával, akvarellel készült tervrajz
Állapot	restaurált
Egyéb	mind a négy sarka nittelt
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 9. sz. No. 1. (tervrajztároló)

Sorszám	**9. sz. No. 2.**
Cím / leírás:	**A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TEMPLOMA ÉS ÉPÜLETE. FÖLDSZINTI ALAPRAJZ**
Dátum	Budapest, ca. 1888
Dokumentum típusa:	eredeti tervrajz, alaprajz
Méret	47,5 x 75,5 cm
Lépték:	1:100
Dokumentum anyaga	gépi papír, kartonra kasírozott
Íróanyag, technika	ceruzával, vastartalmú tintával, akvarellel készült tervrajz
Állapot	restaurált
Egyéb	mind a négy sarka nittelt
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 9. sz. No. 2. (tervrajztároló)

Sorszám	**9. sz. No. 3.**
Cím / leírás:	**A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TEMPLOMA ÉS ÉPÜLETE. I. EMELETI ALAPRAJZ**
Dátum	Budapest, ca. 1888
Dokumentum típusa:	eredeti tervrajz, alaprajz
Méret	47,5 x 76 cm
Lépték:	1:100
Dokumentum anyaga	gépi papír, kartonra kasírozott
Íróanyag, technika	ceruzával, vastartalmú tintával, akvarellel készült tervrajz
Állapot	restaurált
Egyéb	mind a négy sarka nittelt
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 9. sz. No. 3. (tervrajztároló)

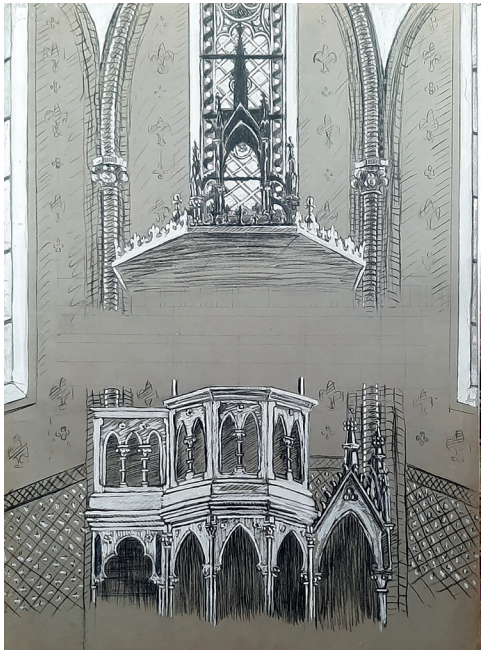
Sorszám	**9. sz. No. 4.**
Cím / leírás:	**A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TEMPLOMA ÉS ÉPÜLETE. II. EMELETI ALAPRAJZ**
Dátum	Budapest, ca. 1888
Dokumentum típusa:	eredeti tervrajz, alaprajz
Méret	47,5 x 75,5 cm
Lépték:	1:100
Dokumentum anyaga	gépi papír, kartonra kasírozott
Íróanyag, technika	ceruzával, vastartalmú tintával, akvarellel készült tervrajz
Állapot	restaurált
Egyéb	mind a négy sarka nittelt
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 9. sz. No. 4. (tervrajztároló)

Sorszám	**10. sz.**
Cím / leírás:	**[A Budapesti Unitárius Egyházközség Temploma és Épülete. Padsorok alaprajza és pad oldalnézetből]**
Dátum	é.n. [cca. 1889. december 20.]
Dokumentum típusa:	belső berendezés vázlat
Méret	49,5 x 32,5 cm
Dokumentum anyaga	papír, japánpapírral restaurálva
Íróanyag, technika	ceruzarajz
Állapot	restaurált
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 10. sz. (tervrajztároló)

6. kép. A Budapesti Unitárius Egyházközség temploma, karzat. Padsorok alaprajza és pad oldalnézetből, templomberendezés.
é.n. [cca. 1889. december 20.].
(MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 10. sz.)

Sorszám	**11. sz.**[27]
Cím / leírás:	**[A Budapesti Unitárius Egyházközség Temploma és Épülete. Szószék, akvarell.]**
Dátum	é.n.
Dokumentum típusa:	akvarell, belső berendezés, eredeti, részletrajz
Méret	70 x 49 cm
Dokumentum anyaga	gépi szürkés karton
Íróanyag, technika	vegyes technika, ceruza, szén. tempera, fedőfehér
Állapot	nem restaurált, enyhén megsárgult
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 11. sz. (tervrajz-tároló)

7. kép. A Budapesti Unitárius Egyházközség temploma, szószék, akvarell. é.n. (MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 11. sz.)

Az Építési naplóban[28] található tervrajzok: térrajz, helyszínrajz, tervmódosítások

Sorszám	**II. sz.**
Cím / leírás:	**Budapest főváros V. ker. az Alkotmány utczában 1031–1039/9. hrsz. alatt fekvő telek térrajza.** 79. m. h. 129/47. VI. t. sz. hoz. 1889.
Dátum	Budapest, 1889. január hó 8.
Dokumentum típusa:	térrajz
Méret	24,5 x 31 cm
Lépték:	[kb. 1:1440]
Dokumentum anyaga	pausz
Íróanyag, technika	fekete tinta
Állapot	nem restaurált
Egyéb	külön lapon; 2 autográf aláírás, A főváros mérnöki hivatala: pl. Lukács Ignác főv. oszt. főmérnök
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 2. doboz – 2. tétel – 4. sz. No. 3/1. II.

Sorszám	**III. sz.**
Cím / leírás:	**Budapest főváros V ker. 1031–1039/9. hrsz. telek térrajza ad 19/1888 sz.hoz**
Dátum	Budapest, 1888. április hó 10.
Dokumentum típusa:	helyszínrajz
Méret	22 x 35,5 cm
Lépték:	[kb. 1:720]
Dokumentum anyaga	pausz
Íróanyag, technika	fekete tinta

Gotikus funkci.indd 188 2025. 05. 15. 15:51

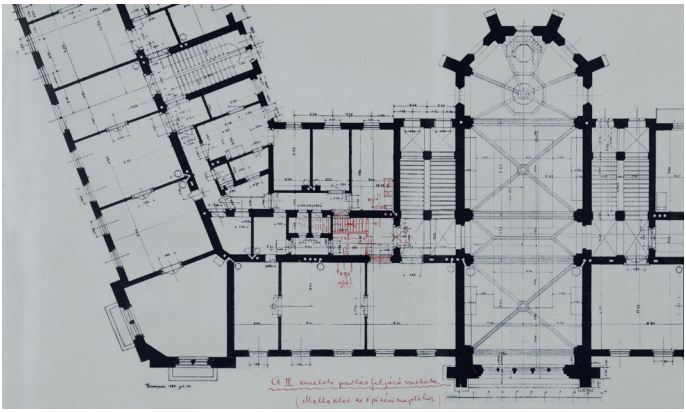
Állapot	nem restaurált
Egyéb	Bélyegző: Budapest Főváros Mérnöki Hivatala, Fővárosi Központi Pénztár 2–2 autográf aláírás Bevételeztetett: Négy Frt. I[i] napló 1299. tétele alatt Budapest, 1888. április 10-én. Fővárosi Központi Pénztár
Hitelesítés	1031–1039/9. h.r.sz. telekkönyv és felmérés szerint … 600.00□ Ezen térrajz az eredetivel megegyezik. Budapest 1888. april hó 10. A főváros mérnöki hivatala: Lukács Ignác főv. oszt. főmérnök
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 2. doboz – 2. tétel – 4. sz. No. 3/1. p. 6a

Sorszám	**IV. sz.**
Cím / leírás:	**A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TEMPLOMA és ÉPÜLETE. FÖLDSZINTI ALAPRAJZ. Az alapzatot képező betontest mélységeinek kitűntetése eredeti felvétek alapján**
Dátum	Budapest, 1888. július hó 10.
Dátum, módosítás	Budapest, 1889. május 25.
Dokumentum típusa:	módosított tervrajz, földszinti kicsinyített alaprajz
Méret	37,8 x 53,5 cm
Lépték:	[kb. 1:150]
Tervező aláírása	Pecz Samu m. p. műegyet. tanár, H. Gaál Adorján mp. 1889 V/25.

Dokumentum anyaga	karton
Íróanyag, technika	nyomtatással sokszorosított tervrajz, piros toll bejegyzésekkel
Állapot	nem restaurált
Egyéb	Megjegyzés: A méretek a földszinti talaj alatt 16 centimétertől mint 0 ponttól számíttattak.
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 2. doboz – 2. tétel – 4. sz. No. 3/1. p. 12a

Sorszám	**V. sz.**
Cím / leírás:	**[A Budapesti Unitárius Egyházközség Temploma és Épülete. III. emeleti padlásfeljáró vázlata]**
Dátum	Budapest, 1888. július 10.
Dátum, módosítás	Budapest, 1889. május 24.
Dokumentum típusa:	módosított tervrajz, kicsinyített, III. emelet tervrészlet
Méret	18 x 27,5 cm
Lépték:	[kb. 1:167]
Tervező aláírása	Pecz Samu m. p. műegyet. tanár, H. Gaál Adorján
Dokumentum anyaga	karton
Íróanyag, technika	nyomtatással sokszorosított tervrajz, piros toll bejegyzésekkel
Állapot	nem restaurált
Egyéb	Megjegyzés: (Melléklet az építési naplóhoz.)
Jelzet	MUEMEL IV/1A – 2. doboz – 2. tétel – 4. sz. No. 3/1. p. 30a

Gotikus funkci.indd 190 2025. 05. 15. 15:51

8. kép. A Budapesti Unitárius Egyházközség temploma és épülete, a III. emeleti padlásfeljáró vázlata, melléklet az építési naplóhoz. 1888. július 10. Módosított tervrajz, tervrészlet, 1889. május 24. (MUEMEL IV/1A – 2. doboz – 2. tétel – 4. sz. No. 3/1. p. 30a)

Úgy véljük, hogy Pecz Samu egyedülálló épülete, a Nagy Ignác (Koháry) utcai unitárius templomos ingatlan, „Unitárius Ház", „Templom Ház" a Budapesti Unitárius Egyházközség első temploma már csak a templom egyedi elhelyezkedése miatt is megérdemelne egy önálló monográfiát, amelyhez több tudományág, szakterület kutatóinak összefogására lenne szükség. Az Unitárius Gyűjtemény Levéltárának forrásaira épülve, közkinccsé tehetné az eredeti és megvalósult 1888-as tervrajzokat, a legfontosabb templomépítési iratokkal (másolt és/vagy átírt változatban) egyetemben, a templomépítésre vonatkozó iratok, dokumentumok bibliográfiájával, illetve az eddig megjelent szakirodalom jegyzékével együtt.

E tanulmány célja tehát az volt, hogy felhívja a figyelmet a Budapesti Unitárius Egyházközség templomépítési forrásaira – különös tekintettel az 1888-ban keletkezett tervrajzokra, mely dokumentumokat csak a *Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény* – Levéltára (korábbi nevén *Magyarországi Unitárius Egyház Levéltára*) őrzi.[29]

JEGYZETEK

[1] Az első a Debrecenben épült Kossuth utcai református templom, 1885–1888.

[2] Pecz Samuról, illetve a Koháry utcai templomos ingatlanról, valamint a budapesti unitárius egyházközségről számos tanulmány, cikk, értekezés stb. jelent meg, s szinte valamennyi korabeli nevesebb napilap, folyóirat beszámolt az avatásról. Ezek közül csak néhányat említenék meg, így pl. Kovács 1880. 226–229.; Kaplayné Schey 1990. 2.; Szaniszló 2010. 2–3. fejezet, 30–81., melyben a szerző az egyházközség történetét a jegyzőkönyvekből rekonstruálja, röviden ismertetve és összefoglalva minden egyes történést, határozatot, rendelkezést, az ezekben idézett ügyiratokat, levelezést, megbeszéléseket. Hasznos segédkönyv:; Retkes 2019. 62–70. Az unitárius templom építésére vonatkozó leginformatívabb tanulmányhoz lásd Róka 2000. 92–97., valamint Gy. Balogh–Róka 2022, ez utóbbiban bibliográfia 215–222. és Róka 2022. 53–60.; Pecz 1920; Pecz 1888; Reisz 2022.

[3] A Budapesti Unitárius Egyházközség keblitanácsi és közgyűlési jegyzőkönyvei 1874-től. MUEMEL IV/1A – 35–36. d. 18. t. 1–11. k. (a továbbiakban BUE Jkv) Digitális elérhetőségük: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/UNITARIUS_SzentIvanyi_Leveltar_2_Jkv_6_Egyhazkozsegek_1_Budapest1/

[4] MUEMEL IV/1A – 36.d. – 18. t. – 9. k. 125–176., 1889. május 6. – 1890. december 19.

[5] Az iratok nagyrészt a IV/1A Budapesti Egyházközség 1. doboz 1. tétel, és. 2. doboz 2. tételszám, valamint a 92. téka 26. tételszám alatt (1– 12. szám) találhatóak. Lásd https://unitariuskultura.hu/leveltar/fondjegyzek/ 181–186., 197. Az irategyüttes darabszintű újrafeldolgozását, digitalizáláshoz való előkészítését Jancsó Évával és Künstler Ferenccel végeztük, nekik külön köszönettel tartozom a többéves kollegiális támogatásért.

[6] MUEMEL IV/1A – 2. doboz – 2. tétel – 4. sz. No. 3/1. „Az egy Isten nevében és tiszteletére". Építési napló 1882-től (a továbbiakban ÉN).

[7] Ezek összehasonlító elemzése, a mai építészeti terminológiákkal való megfeleltetése, minősítése nem a szerző kompetenciája. A tanulmány a kéziratos források alapján és a tervező által is a két tervváltozat (végleges tervváltozat: 1885 és 1888) terminust használja, mert a tervrajzok keletkezéstörténetét kívánja bemutatni a dokumentumok alapján. Bár a mai építészeti megközelítés szerint a tervvázlatok is tervváltozatnak minősülnek, jelen esetben így legalább négy tervváltozatról kellene beszélnünk. Ennek eldöntése további kutatás tárgya.

[8] Pecz 1920. 3.

[9] MNL OL T 6 No. 8/9–12. Datálatlan tervek, keletkezési idejüket a jegyzőkönyv alapján határozhattuk meg. BUE Jkv 1884, p. 60.

Gotikus funkci.indd 192 2025. 05. 15. 15:51

[10] Wéber Antal (1823–1889), magyar műépítész, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium építészeti osztályának vezetője.

[11] MNL OL T 6 No. 8/1–12.

[12] BUE Jkv 1888, MUEMEL IV/1A – 35. d. – 18. t. – 8. k. p. 38–39.

[13] BUE Jkv 1888, MUEMEL IV/1A – 35. d. – 18. t. – 8. k. p. 51.

[14] BUE Jkv 1888, MUEMEL IV/1A – 35. d. – 18. t. – 8. k. p. 101–104. 57. pont

[15] Az *Építő Ipar* 1889. március 3-i 9–635. számához mellékletként csatolt tervrajzok. A Koháry utcai homlokzat eredeti kiviteli terve nem maradt fenn, ez az egyetlen ismert kép róla. Pecz 1889.

[16] Egy válogatás a digitalizált képekből elérhető az Unitárius Gyűjtemény honlapján, de bibliográfiai adatok nélkül: https://unitariuskultura.hu/leveltar-tematikus-valogatasok/pecz-samu-tervrajzok/. A tervek őrzési helyére Budai 2019 ismertetése hívja még fel a figyelmet.

[17] MNL OL Általános iratok 1944-ig, Iktatott iratok (Y 1), 1925/704. (980/1925.), Nagy Károly: *Kimutatás néhai Pecz Samu műegyetemi tanár terveiről.* (1–6, itt p. 2. 8. szám alatt: *Unitárius Egyházközség. Lásd* Reisz 2022. Köszönöm Reisz T. Csabának, hogy e jegyzékre külön is fölhívta a figyelmemet.

[18] T 6 No. 8/1–12. Lásd Róka 1998. és Róka 2022.

[19] A Nagy Ignác utcai épület felújítása során keletkezett *Az 1998/99. évi helyreállítás dokumentációi I. és II., 1998–1999.* című iratok között Róka Enikő *Magyarországi Unitárius Egyház templom és székház… tudományos dokumentáció* c. tanulmánya is olvasható. Ehhez mellékelte a szerző a 24911. helyrajzi számú telek iratait másolatban. Innen tudjuk, hogy ez a téka 10 különféle alaprajzot, metszetet, telekkönyvi rajzot tartalmazott: MUEMEL IV/A – 26. tétel – 94. és 94/a doboz. 3. sz. 1–53, itt 27. (A továbbiakban Róka 1998.) Köszönöm Róka Enikőnek, hogy a tudományos dokumentáció írott változatát a rendelkezésemre bocsájtotta.

[20] A Budapesti Unitárius Egyházközség templomának és épületének Helyrajza iratai (1000/1889. sz.), melyet a Mérnöki Iroda a 24911. helyrajzi számú telek iratai alatt tartott nyilván, már nem kerültek át a Fővárosi Levéltárba. Az adatközlésért köszönet illeti Jancsó Évát és Homok Zsoltot.

[21] 1.) Előzetes tervvázlat 1. emeleti alaprajz: MNL OL T 6 No. 8/2. Az első tervváltozat 1. emeleti alaprajza (Pecz-féle 1. sz. terv): Kőnyomat MUEMEL; MNL OL T 6 No. 8/3.) Előzetes tervvázlat 1. emeleti alaprajz (2. sz. tervvázlat), 1888. április 6. MNL OL T 6 No. 33/38. A második és végleges tervváltozat (Pecz-féle 2. sz. terv) 1. emeleti alaprajza, 1888. július 10.: MUEMEL IV/1A – 92. téka – 26. tétel – 9. sz. No. 2.

[22] *Építési szerződés,* MUEMEL IV/1A 2. doboz 2. tétel 4. sz. No. 3/2, 1–2. S ahogyan ezt Pecz Samu 1888. április 6-án kelt levelében ígérte: „*Elkészítem az összes rajzokat*

és költségvetéseket, és pedig a bemutatási tervrajzokat és, a költségelőirányzatot 1888 évi június végéig, s a többieket az építkezés előrehaladásához képest a kellő időben úgy, hogy az építkezés fennakadást ne szenvedjen." MUEMEL IV/1A – 2. doboz – 2. tétel – 4. sz. – No. 2/3., p. 3.

[23] BUE Jkv 1888. X. 21., 143–144. és XI. 12., 181–182.

[24] Építési napló, MUEMEL IV/1A – 2. doboz – 2. tétel – 4. sz. No. 3/1. I–II, 1–100. p.

[25] A változtatási javaslatok elfogadása volt a feltétele az építési engedély megadásának. BFL 1889. 9349/1326. sz. és 11314/1889. sz. Budapesten 1889. évi március 24-én. Helyszíni szemle tartatott: 1889. évi március 23. n., Tárgyaltatott a középítési albizottmány 1889. évi 26. n.; Lásd még Róka 1998. 37.

[26] A kőnyomatokat és a tervrajzokat (1., 3–9., 11–12. sz.) 2021-ben az OSzK Állományvédelmi és Restauráló Osztálya restaurálta az NKA Közgyűjtemények Kollégiuma pályázat keretében elnyert támogatás keretében (Sz.: 204111/04338). Az építészeti terveket Novotny Ágnes restaurálta, míg a pauszra készült tervrajzot Baranyai Emőke és Fodor Eszter. Az előkészítő munkálatokban közreműködött Bartha Éva és Koppán Orsolya. Lásd Érdi 2021. A 2. és 10. sz. tervrajzok raktárrendezés során kerültek elő 2021-ben. A Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete támogatásával Elekes Botond főgondnok megbízásából restaurálta az MNL Állományvédelmi Osztálya, Kálnoki-Kis Edit és Nemes L. Ágnes (Nemes L. Ágnes *Restaurálási dokumentációja,* ü. sz.: MNL/ÁO/28014-1/2021. Budapest, 2021. december 1.). A tervrajzok leírásában felhasználtuk e két dokumentációt. A kőnyomatos másolatoknál az MNL OL-ban őrzött eredeti tervrajzok méretanyát megadtuk, Reisz T. Csabának köszönhetően. A 2–6. sz. méretarányának megadása a léptékvonalzó alapján. A MUEMEL-ben lévő tervrajzleírások pontosításáért a szerkesztőket, Gy. Balogh Ágnest és Róka Enikőt illeti köszönet.

[27] A 12. sz. alatt Tus és ceruzarajzok a Budapesti Unitárius Templomról. 3 db. 20. sz. eleje. Zsakó István (1882–1966. erdélyi magyar ideggyógyász, pszichiáter, orvosi szakíró) rajzai, nem a Pecz Samu-hagyaték része.

[28] „Az egy Isten nevében és tiszteletére" / építési napló 1882-től. MUEMEL IV/1A – 2. doboz – 2. tétel – 4. sz. No. 3/1.

[29] Köszönettel tartozom mindazoknak, akik segítségükkel, tanácsaikkal, adat közléssel hozzájárultak a tanulmány megírásához, mint Bartha Levente, Győrffy Szabolcs, Font Zsuzsanna, Karasz Lajos, Kászoni József, Molnár Lehel, Nemes L. Ágnes, Mészáros Tamás és Béres-Muszka Ibolya; de külön köszönet illeti Dávid Gyulát, Gyetvainé Balogh Ágnest, Jancsó Évát, Kériné Csaba Ildikót, Koppán Orsolyát, Künstler Ferencet, Nagy Erzsébetet, Reisz T. Csabát, Róka Enikőt és Peller Tamást.

Gotikus funkci.indd 194 2025. 05. 15. 15:51

The church and building of the Unitarian Congregation of Budapest on Nagy Ignác (formerly Koháry) Street, 1890

Archival sources in the Dr. Szent-Iványi Sándor Unitarian Collection, with special reference to the plans of Samu Pecz

The study presents the plans of Samu Pecz, preserved in the Archives of the Unitarian Church of Hungary, enriching the previously known circumstances of the creation of the complex-functioning church property – "Unitarian House" – with new data based on the handwritten sources (e.g., minutes of the General Assembly, the Board of Trustees, and the Building Control Committee), the construction log, correspondence, decisions, contracts, construction documents, financial statements and other documents. The most valuable are the final approved plans of Pecz No. 2, dated 1888, which are only found in this collection, including a newly found plan restored by the MNL OL Department of Heritage Protec- tion, and a watercolour painting of the pulpit. The first architectural plans from 1885 are preserved in the MNL OL.

For the construction of the property, the General Assembly of the Capital of Budapest, at its meetings held on 20–21 December 1882, donated 600 square fathoms of plot from land parcels 1038 and 1039 to the Unitarian Congregation of Budapest free of charge by Resolution No. 835. The decision was approved by the Hungarian Royal Ministry of the Interior by Royal Decree No 7001/883. On 4 March 1884, the Presidency of the Unitarian Congregation of Budapest entrusted Ferenc Székely, a councillor, *"to present the plans to be prepared by the architect* [Samu Pecz] *to the authorities of the capital of Budapest..."*.

The plans of 1885 were rejected for financial reasons, but in 1888 the architect was again asked to prepare a new plan, which he completed on 10 June 1888, and the contract was signed on 30 November. According to the construction diary: *"The earthworks started at 6 o'clock in the morning of 9 April 1889"* and *"by 26 October 1890, when the church was solemnly consecrated, everything was completed except the organ". "The colladation and reception of the building ... took place on 19 December ... and with this fact the building work was completed in the name of God."*

The study shows this process from the birth of the plan to the realization of the building with the help of tables (such as Chronology of Drawings (1884–1890), Plan Versions, List of Drawings Recorded in the Construction Log, List of Plan Modifications based on the Engineering Office and the Construction Log, List of Drawings in the Archives of the Dr, Szent-Iványi Sándor Unitarian Collection). Our aim was to draw attention to these extremely valuable documents, which could enrich the research of Samu Pecz's work with new data.

Ifj. Szakál Ferenc

A Szilágyi Dezső téri református templom
felújítás, korszerűsítés, új igények és lehetőségek műemléki térben

Pecz Samu szakrális építészetének egyik fő alkotása a Szilágyi Dezső téri református templom, melynek tervezési megbízását pályázat útján nyerte el. Korábban tudományos-teoretikus publikációkban foglalkozott a protestáns templomok liturgikus tereinek optimális kialakításával. Ez az elméleti megalapozottság a Szilágyi Dezső téri egymást követő templomterveken és a megvalósított épületen is nyomon követhető.

A templom kivitelezése 1893-ban kezdődött, felszentelésére 1896 virágvasárnapján került sor. A megvalósítás Pecz szoros tervezői felügyelete mellett történt, aminek bizonyítéka a fennmaradt – kordokumentumként is értelmezhető – építési napló. A neogótikus stílusú templom szabályos ötszög alaprajzú, kupolás-tamburos tér köré szervezett négyapszisos és egyhajós térrendszerként írható le, melynek főbejárati tengelyében helyezkedik el a szószék, a középpontban pedig az Úr asztala. Az így megvalósult liturgikus térben az istentiszteleten részt vevő hívek körbeülik az Úr asztalát, az igehirdetés helye teljesen a centrumban van.

A 127 éves műemlék sok szempontból felújításra szorult, részben a második világháború utáni renoválások hiányosságai, részben a folyamatosan változó igények miatt. A külső felújítás 2014-es befejezése után lehetőség nyílt teljes körű belső rekonstrukció előkészítésére is, melyet tervezőként és egyben gyülekezeti tagként szervezhettünk.

Hosszú programalkotó folyamat indult szakértők, moderátorok támogatásával, a presbitérium bevonásával a gyülekezet nyilvánossága

előtt, beszélgetésekkel, tervváltozatokkal kísérve. Az előkészítő folyamat fő célja a gyülekezeti élet újrafogalmazása, önazonosságának meghatározása volt, melyek egyben a műemléki tér használatára és megjelenésére is kivetültek. A tervezési programban közösen rögzítettük a tervezés fő irányait és a gyülekezet igényeit, melyek szerint fontos volt az eredeti állapot megközelítése, a gyülekezeti élet mai igényeinek biztosítása, az egyház kulturális eseményeinek befogadása, a különleges tér kihasználtságának növelése, az Úr asztala körüli tér variálható használata, az eseményekhez igazodó korszerű háttér-infrastruktúra és komfortnövelés. E programpontok meghatározták a teljes tervezési folyamatot, így az elkészült végeredményt is. Következő ütemben kisléptékű bővítményt terveztünk, mely teljessé teszi az akadálymentes használatot, a kisgyermekek számára szükséges funkciókat, valamint kis létszámú közösségi események befogadására is szolgálhat.

A Duna partján álló, városképet meghatározó Szilágyi Dezső téri református templom az első református templom Budán, egyben Pecz Samu egyik legjelentősebb megvalósult egyházi épülete. Az 1885-ben megalakult gyülekezetben az alapítás után felmerült a templom építése iránti igény, melyet a hívek gyűjtéssel alapoztak meg. A Főváros a gyülekezet rendelkezésére bocsátotta az akkor még Fazekas térnek nevezett teret, majd az egyháztanács kihirdette a nyílt tervpályázatot, amelyben előírták a historizáló stílusú Duna-parton építészeti hangsúly képzését, valamint a 600 fős befogadóképességet viszonylag szűkös beépítési paraméterek mellett. A négy beérkezett pályázat közül a Schulek Frigyes vezette zsűri Pecz Samu tervét fogadta el. A módosított tervek 1893-ra készültek el, az építkezést Majorossy Géza fővállalkozó vezette, majd 1896 virágvasárnapján megtörtént a templom felszentelése (1. kép).[1]

Mielőtt a belső felújítás részletei bemutatásra kerülnek,[2] érdemes több szempontból megismerni az épület történetét és szellemi hátterét.

A templom tervezésének háttere

Talán kijelenthető, hogy az egyházi építészet hűen tükrözi a magunkról és Istenről alkotott képünket. A valláshoz köthető épületek igen változatosak, mivel az aktuális korszellemet tükrözik. Minden korban fontos kérdés, hogy milyen az ideális liturgikus tér, így egy egyházi épület megalkotása minden építész számára különleges kihívást jelent.

A református templomépítészet számára lényegi centrális elrendezés gyökerét a katolikus egyház kritikáját megfogalmazó reformáció eszmeiségében kell keresni, melynek alapja a visszatérés szándéka a legkorábbi keresztény közösségek eredeti tisztaságához, ahol a mindenki számára elérhető és megismerhető Szentíráson és a prédikációkon van a hangsúly.[3] Ebből ered a protestáns templomok alapvető

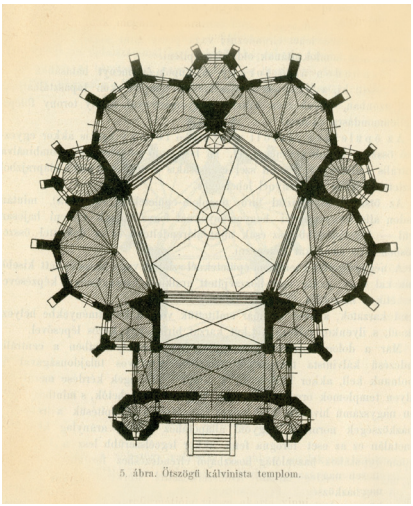

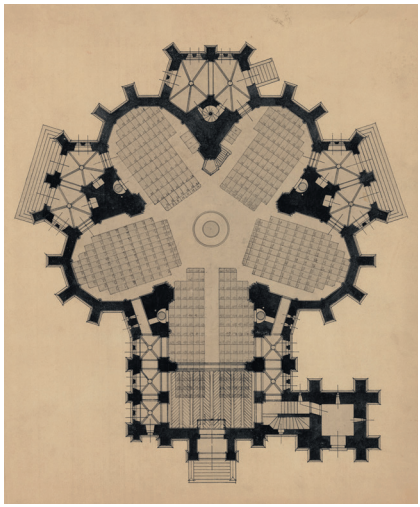
1. kép. A templom délkeleti látványa 1900 körül (FSZEK 010533)

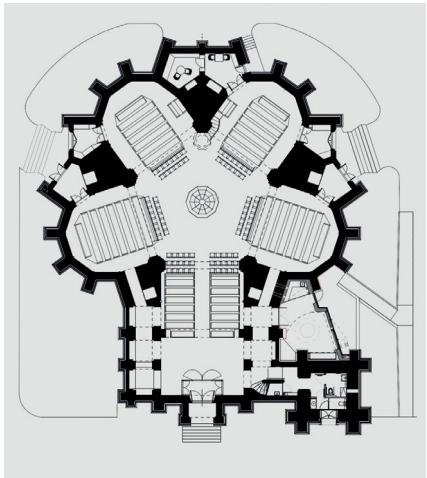
jellemzője. A katolikus egyházra jellemzőbb hierarchikus elrendezéssel szemben a protestáns templomterekben cél, hogy az Úr asztala és szószék együttese köré szerveződő liturgia minden hívő számára látható, hallható és átélhető legyen, erősítve ezzel a közösség összetartását, illetve a közösség és liturgia közötti kapcsolatot.

A reformáció-ellenreformáció viharos és versengő légkörében, majd az azt követő békésebb századokban a protestáns közösségekben időről időre megjelent a katolikus egyházi építészettől történő megkülönböztethetőség igénye. Számos radikális – ám a hitújítás szellemében véghez vitt – templomátalakítás mellett az újonnan épített templomok esetében is megfigyelhető, hogy az építészek a hagyományosabb hosszházas terekben rejlő lehetőségeken túl gyakran részesítették előnyben a centrális elrendezést.[4] A Pecz Samut érő hatások közül indokolt megemlíteni Friedrich Schmidt munkásságát, az Eisenachi regulatívát (1861), valamint az ehhez kapcsolódó modern szemléletű, szellemi szempontokra fókuszáló Wiesbadeni program (1891) alapján megvalósult újító terveket (pl. Johannes Otzen munkáit), továbbá mesterének, Schulek Frigyesnek az építészeti munkásságát.[5]

E hatások összegződnek Pecz Samu 1888-ban megfogalmazott tanulmányában, mely egyrészt a hosszházas, de négyzetre szerkesztett központi térrel rendelkező, debreceni Kossuth utcai református templomot ismerteti, másrészt – Schulek korábbi tanulmányára reflektálva külföldi példákon keresztül – a protestáns templomépítészet funkcionális és egyben hiteles megjelenését vizsgálja, meghatározva a kálvinista és lutheránus egyház templomainak fő jellemzőit.[6] A tanulmány kicsúcsosodása a gótikus stílusban tervezett ötszögű ideálterv, amely a Szilágyi Dezső téri templom előképe (2. kép). Az ideálterv lényegét egy központi tér képezi, centrumában a körbejárható Úr asztalával. Az ötszögű tér felett tízszögű tambur és kupolatér látható, az ötszöghöz négy oldalról sokszögben záródó karéjok, egy oldalról pedig keresztboltozatos hajó csatlakozik. A szószék a főbejárattal és az Úr asztalával van egyvonalban. Mindez azonban nem öncélú formakeresés, a koncepció a liturgiai szempontoknak

2. kép. Alaprajzok: a) Pecz ötszögű ideálterve (*MMÉEK* 1888. 202.); b) Pecz Samu pályaterve a Szilágyi Dezső téri református templomra, földszinti alaprajz, 1891 (MNL OL); a belső felújítás és bővítés sematikus alaprajza, 2022 (Szakál Építész Iroda)

megfelelő funkcionalitáson alapul, a gótikus stílus pedig jól illeszthető a bonyolult szerkesztéshez.[7]

A Szilágyi Dezső téri templom pályázatára Pecz ezt az ideáltervet adaptálta, és kisebb módosítással a tanulmányban felvetett gondolatok megvalósultak. Az ideáltervhez képest az elkészült templom esetében az *Úr asztala – szószék – főbejárat* tengelyre szerkesztett főhajó hosszabb, ezáltal a templomtér egyszerre hagyományosabb szerkesztésű hosszházas és a liturgiára fókuszáló, újítóbb szemléletű tér lett. Az épület főtengelye a Dunára merőleges, a folyó

felől nézve a templom főhomlokzata és a szinte különálló karcsú torony uralja a teret. Az építészeti hangsúly keresése érezhetően foglalkoztatta a bírálóbizottságot és a tervezőt is. A pályaművön a torony alacsonyabb volt, a kupola és tetőszerkezete viszont nagyobb és díszesebb, a megvalósult állapotban azonban már a torony jelenti a vertikális hangsúlyt, míg a kupola tömege egyszerűsödött, a díszítettség mértéke pedig csökkent.[8]

A templomtérbe belépve még átélhetőbb az épület külső formájában is megmutatkozó monumentalitása. A hajók nagy belmagasságát fokozza a középpont köré szervezett, különleges térbeli szituációkat előidéző alaprajzi elrendezés, az Úr asztala fölött magasodó kupolatér, valamint a kirajzolódó tartószerkezet látványa. A tér alsó síkját az egyenletesen szétterülő tömegként megjelenő, faragott tölgyfa padsorok határozzák meg. A térben a fókuszpont a szószéken, az Úr asztalán, a karzaton és az orgonán van. A faragott kő oszlopokon álló szószék és a felette magasodó, faragott fa hangvető díszes templomtornyot imitál, de szinte külön épületrészként jelenik meg az orgona is. Különleges, de nem hivalkodó réteget képviselnek a sötét színű fém csillárok és falikarok, az Úr asztala feletti főcsillár nagy átmérőjű abroncsa pusztán a függesztésének módja miatt is középre tereli a figyelmet.

Pecz Samu pályája során magas szinten tervezett gótikus stílusban, melyet előremutató épületszerkezeti megoldásokkal ötvözött.[9] A szigorú szerkesztési elvek rutinszerű alkalmazása mellett, akár a szerkezetben, akár a terek megkomponálásában Pecz képes volt a stíluson belül egyedi és új megoldásokat alkalmazni. A Szilágyi Dezső téri református templom a hazai és regionális templomépítészet egyik különleges alkotása, mivel tekintélyes, egyben emberközpontú tereiben a hagyományok és újszerű gondolatok egyensúlyát figyelhetjük meg.

A templom felújítás előtti állapota

A templom 127 éves, fordulatokban gazdag története tükröződött a belső felújítást megelőző állapotán. Az első jelentős beavatkozás az 1930-as években, a városi gáz elterjedésekor történt, amikor a falfülkékben elhelyezett légbefúvós vaskályhákat lecserélve, historizáló gázkonvektorokat telepítettek a padok melletti szűkös terekbe, ami néhol a padsorok csonkításával járt. A második világháború jelentős sérüléseket okozott, főleg a déli homlokzaton és a kupolán. Átfogó felújítás az 1980-as évek elején történt korlátozott lehetőségek között, nem törekedve az eredeti állapot helyreállítására. Ebben a periódusban készült a ma is látható Zsolnay mázas cserépfedés, vörösréz kiegészítő részletekkel. Ekkor alakították ki az ablakok – eredeti megjelenésére csak részben utaló – egyszerűsített ólomüveg mintázatát, valamint az eredeti állapothoz képest egyszerűbb belső falfestést. A mintázat nélküli terrazzo (öntött műkő) padló is vélhetően ekkor valósult meg az aljzat rétegeinek megerősítése nélkül. 2000 és 2014 között a tervezői közreműködésünkkel a műemléki előírásoknak megfelelő szisztematikus homlokzatfelújítás történt. Ezt követően felvetődött az igény a templom belső tereinek átfogó, műemlékvédelmi követelményeknek megfelelő rekonstrukciójára.

A belső tér összképe az eltelt több mint 120 év ellenére szinte egységes állapotban maradt fenn, ami hazánkban sajnos ritka esetnek számít (3. kép). Az érintetlennek tűnő összkép mellett a teret számos hiányosság jellemezte: a nem megfelelő módon kialakított padló sok helyen megsüllyedt, a sárgás fényű ólomüveg ablakok mezői több helyen eltörtek, a stílusidegen megjelenésű körablakok megrogytak. A belső falfestést a gázkonvektorok rendszeresen bekormozták, a gépészeti és elektromos rendszerek elavultak, az üzemeltetés pedig nehézkessé vált. A korábbi évtizedek során számos újabb elem jelent meg a térben. A kiépített hangosítás egységei, a különböző helyekről érkezett mobil bútorok, a helyenként felbukkanó falragaszok zavaró réteget képeztek a látványban. Az épület emellett nem rendelkezett

3. kép. A belső tér felújítás előtti látványa a főbejárat felől nézve (Szakál Ferenc felvétele, 2018)

a mai kor igényeinek megfelelő kiszolgáló és átmeneti terekkel, vagyis hiányoztak a tároló- és a liturgiához szükséges előkészítő helyiségek. A kisgyermekek és szüleik fogadására szolgáló helyiség sem volt megfelelő kialakítású, a karzatra vezető lépcső alatt utólag létesített egyetlen WC is kevésnek bizonyult.

Együttműködés, programalkotás a gyülekezettel

A templom és a felújítás céljainak bemutatásakor fontos kitérni a teret használó gyülekezetre is. A Budai Református Gyülekezet a városrész elsőként megalapított református közössége. Az elhelyezkedésből és a kiterjedt vonzáskörzetből eredően ma is nagy létszámú és életerős. Az egyházközségben az általános hitéleti eseményeken túl intenzív,

minden korosztály számára vonzó közösségi élet zajlik. Jellemző, hogy a gyermek- és ifjúsági csoportok idővel összetartó felnőtt csoportokká alakulnak, biztosítva a gyülekezet fennmaradását. A templom kulturális befogadó térként is működik, emellett fontos kiemelni a közösség karitatív tevékenységét is.

A belső felújítást hosszú egyeztetési folyamat előzte meg a tervezők, szakértők és a gyülekezetet képviselő presbitérium részvételével. Bár így sok esetben egy-egy kérdés megválaszolása nagyobb erőfeszítést igényelt, örülünk annak, hogy a megfogalmazott elképzelések mögött a teljes gyülekezet egyetértése kirajzolódik. Már a programalkotás elején mindenki számára világossá vált, hogy ezt a lehetőséget fel kell használni arra is, hogy a gyülekezeti élet és a gyülekezet identitása is újrafogalmazódhasson, hogy a közösség hitélete a 21. század kihívásaira válaszokat adva újulhasson meg.

A programalkotás végén az alábbi fő gondolatok fogalmazódtak meg:

- a református vallású közösség számára az elsődleges istendicsőítő helyszín a templom;
- kiemelt cél a templomtér nagyobb kihasználtsága;
- ehhez szükséges a magasabb komfort;
- ki kell tárni a kapukat, befogadó gyülekezeti légkörre van szükség;
- több, hagyományos istentiszteleti renden kívüli eseményt kell szervezni.

Tervezői koncepció

Az építészek közül többen úgy gondolják, hogy jobb kijelölt keretek között tervezni, mintsem mindentől függetlenül alkotni. Így vagyunk ezzel mi is. A tervezési folyamatban számunkra az egyik legizgalmasabb fázis, amikor a tervezés elején összegyűjtjük a kiemelt szempontokat, és felállítjuk azt a keretrendszert, melyen belül a koncepció

4. kép. A felújított belső tér látványa a karzatról nézve (Dömölky Dániel felvétele, 2023)

kirajzolódik. E templom esetében az egyik „keretelem" maga a műemléki tér, és benne Pecz Samu megvalósult elképzelései. A másik jelentős elem a gyülekezettel közösen összeállított tervezési program, a további sarokpontok már ezekből következnek (4. kép). A külső tényezőkből eredő keretek rögzítése után kialakul egy belső tervezői szabályrendszer, melyen keresztül meg tudjuk vizsgálni egy-egy felvetés koncepcióhoz igazodását. A templom esetében kialakított belső szabály lényege: ami eredeti, azt szakszerűen felújítjuk (pl. az eredeti fabútorzatot). Ami csak részben, vagy egyáltalán nem eredeti – de

Gotikus funkci.indd 206 2025. 05. 15. 15:51

rendelkezésre állnak információk az eredeti állapotról –, annak esetében visszaállítjuk a közel eredeti állapotot (pl. a kutatások alapján rekonstruált díszítő falfestést), vagy az elérhető új technológiák alkalmazása révén az eredeti állapot megjelenítésére, újraértelmezésére törekszünk (pl. új ablakoknál). Ami előzmény nélküli, új elem a térben, azt az eredetitől jól megkülönböztethetően jelenítjük meg (pl. új mobil székeket). Mindez evidensnek tűnhet, azonban látható a hazai építészetben is, hogy műemlékek felújítása során a részt vevő felek a korok rétegződéseiről sok esetben eltérően gondolkoznak. Előfordul, hogy évszázados, de a rekonstruálni kívánt kor szempontjából idegen elemeket eltávolítanak a felújítandó térből, máskor az előzmény nélküli, új elemek is a felidézni kívánt korra jellemző megjelenést kapnak. Esetünkben a tervezői szabadság izgalmas játéka abban a kérdésben tetőzött, hogy a régi és új között milyen viszony alakuljon ki, hol van az az egyensúlyi állapot, amely a tér összképének szempontjából harmóniát sugall, de a térbe érkezők számára átláthatóvá válik a hely rétegzettsége és Pecz Samu elképzelése.

Tervezési koncepciónk egyik lényeges eleme maga a műemléki rekonstrukció. Ennek részeként helyreállítottuk a leromlott állapotú, hiányzó részleteket, elvégeztük a szükséges állagmegóvási feladatokat, megtisztítottuk a teret az idők során beáramlott zavaró tárgyaktól. A koncepció másik alapvető eleme, hogy az új funkciókat, változatosabb felhasználást lehetővé tevő technológiákat integráljuk a meglévő térbe. E részletek kapcsán az volt a szándékunk, hogy az új eszközök ne nehezedjenek rá a térre, ahol viszont szükséges, ott vállaljuk fel az újdonságot. A harmadik fontos elem a gyülekezet hitéleti megújulásához köthető, ennek részeként az Úr asztala körüli szabadon használható teret megnöveltük a fixen rögzített padsorok kismértékű hátrahúzásával. A felszabaduló térbe mobil székeket helyeztünk, melyek rendjét a különböző alkalmakhoz szabadon lehet igazítani. A negyedik alkotóelem a hiányzó funkciók pótlása, ami jelentősen hozzájárul a tér megfelelő használatához és áttételesen az eredeti tér megtisztulásához. Ennek jegyében alakítottuk ki a nagyobb kapacitású és akadály-

Gotikus funkci.indd 207 2025. 05. 15. 15:51

5. kép. A kupolatér és a csatlakozó boltozatok látványa (Dömölky Dániel felvétele, 2023)

mentesített WC-csoportot, az iratterjesztő és kiállító sarkot, az imaszobát, az úrvacsora-előkészítőt és a tárolókat. Koncepciónk ötödik elemének a részletek összehangolását tartjuk, aminek eredménye a korábbinál világosabb, átláthatóbb, a gyülekezet jelenlegi attitűdjéhez igazodó tér, melyben az új részletek helyenként bátran, máshol mértéktartóan háttérbe húzódva jelennek meg (5. kép).

A felújítás fontosabb részletei és eredményei

A belső felújítás során a legjelentősebb épületszerkezeti beavatkozást az új padló kialakítása jelentette. Mivel a korábbi padló nem képezte szerves részét az eredeti térnek, és mert helyenként már 3-4 cm-t is megsüllyedt, lehetőségünk volt arra, hogy a teljes szerkezeti kialakítást újragondoljuk. Az új szerkezetet úgy terveztük meg, hogy a Duna vízszintingadozásával összefüggő (!) kismértékű talajmozgásnak ellenálljon. Ebből a célból a meglévő burkolat és földfeltölés 1 méter mélységig történő felbontását, majd a szükséges kavicsfeltöltés és talajpára kiszellőző rendszer elkészítését követően egy vasbeton lemez épült, amely középen mikrocölöp alapozáshoz, a széleken pedig a templom alapfalaihoz csatlakozik. Az új szerkezet ideális lehetőséget teremtett arra, hogy a megemelt komforthoz és rugalmas térhasználathoz szükséges összes új gépészeti és egyéb rendszert a padlósík alatt helyezhessük el, ami azt jelentette, hogy a templombelső alsó felülete sokfunkciós platformmá alakult. Ezt a jelleget a padló megjelenésével is igyekeztünk erősíteni. Az eredeti állapotról az értékvédelmi kutatásokban nem találtunk információt, így az új padló látványát a templomtérhez igazodva, de inkább a mai kor lenyomataként képzeltük el. A 19. század végi épületek padlóin jellemző volt a többszínű és mintás terrazzo burkolat. Ez a tény és a tagolt alaprajz abba az irányba terelt minket, hogy itt is hasonló anyagot alkalmazzunk, amit a felhasználói igények miatt padlófűtéssel egészítettünk ki. A padló a mészkő lábazatokhoz igazodó világos színt kapott, vöröses falszegélyekkel és réz dilatációs csíkokkal tagolva. A szegélyek és réz csíkok rendje a tekintetet az Úr asztala felé vezeti. A homogén, de helyenként részletgazdag padló meghatározó új vizuális elem a térben, egyben a liturgia és a rugalmasabb térhasználat fizikai alapját is képezi (6. kép).

A gótikus templomok belső tereinek alapvető „építőanyaga” az ablakok színes üvegein keresztül beszűrődő természetes fény. Ennek megfelelően a Szilágyi Dezső téri templom esetében is kiemelt jelen-

6. kép. A központi tér látványa (Dömölky Dániel felvétele, 2023)

tőségűek az üvegfelületek. Mivel a felújítás előtti, leromlott állapotú ablakok későbbi korban, egyszerűsített formában készültek, felújításukkal nem számoltunk. A tervezés során elsőként archív fotókat kutattunk fel, melyek alapján a csúcsíves ablakok eredeti mintázatát meg lehetett határozni, a körablakok esetében azonban – kellően részletes információk hiányában – az újraértelmezés útját választottuk. A templomban az ablakok 200 m^2 felületet tesznek ki, ezért felmerült a hő- és hangszigetelő képességük javítása. Ez utóbbi igények, a korlátozott mértékű anyagi források, valamint a teljes csere lehetősége nyomán egy különleges gyártástechnológiát vettünk igénybe, melynek lényege, hogy az üvegfelületre szilikát anyagú festéket printelnek, amit magas hőfokon ráégetnek, így tartós, homogén és variálható

átlátszóságú végeredményt létrehozva. A megfelelő látvány eléréséhez számos mintadarabot kellett készítenünk, mivel a printelt üvegfelületen beáramló fény másként színezi meg a környezetét. Végül az a döntés született, hogy egy-egy színes mezőt többféle átlátszóságú sávból állítunk elő, ezzel elérve, hogy az üvegen beáramló fény megfesse a környezetét, „élővé" tegye a teret. A végleges mintázatot többrétegű hőszigetelt üvegezésre készítették el, a táblákat pedig tartós acélszerkezetekbe építették. Az új ablakok a gyártástechnológiából és a világosabb megjelenésből adódóan új felületet képviselnek a térben, mintázatuk révén mégis kapcsolódnak az eredeti megjelenéshez. A merevebb szerkezetű ablakok lehetővé tették a külső védőrácsok eltávolítását, ami észrevehető változást okozott a külső homlokzatokon is (7. kép).

7. kép. Az új ablakok és a falfestés részletei (Dömölky Dániel felvétele, 2023)

A falfestés eredeti mintázatának helyreállításához is a felkutatott archív fotókat hívtuk segítségül, kiegészítve a festőrestaurátor által elvégzett, szondázó falkép- és színkutatás eredményeivel. A falfestés gazdag díszítettsége és az élénk színek alkalmazása jellemző volt Pecz Samu építészetére, ennek ellenére a felújítás előtti állapotban a színek nem domináltak, a fehér falakat csupán az agyagszínű préselt idomtéglából készült pillérkötegek és bordák mellett futó levélmintás motívumok és a bibliai idézetek díszítették. A kutatások alapján fény derült arra, hogy az eredeti levélmintás sor bonyolultabb volt, az idomtéglával keretezett nyílásokat élénkkék, a falbordákat bordó és kék sávok kísérték, a karzat alatti falmezőn mozgalmas szőlőinda-

motívum futott, az ablakok és feliratok közötti mezőkben pedig hengerelt növényi minta volt látható. E részleteket újra megjelenítettük a színek enyhe mérséklése és módosítása mellett, mivel a túl harsány színezés nem igazodik a gyülekezet jelenlegi szellemiségéhez.

A térben elhelyezett bútorokat alapvetően három csoportra lehet osztani. A legjelentősebb egységet az eredeti, sötét árnyalatú, faragott tölgyfa bútorok együttese alkotja, ezeken a szükséges javításokat elvégeztük, felületüket megújítottuk. A padsorok alá új dobogókat terveztünk, melyekbe hűtő-fűtő egységek is kerültek. A főhajó padsorai elemekre bonthatók, így a hajó berendezése átalakítható. Az Úr asztala körüli mellvédről és a szószék hangvetőjéről több réteg utólag elhelyezett textíliát távolítottunk el, így az eddig eltakart faragott részletek láthatóvá váltak. A következő csoportba az új beépített bútorok tartoznak, melyek közül a szélfogó melletti, könyvárusító funkciót betöltő és egy kisebb tárlat bemutatására szolgáló bútor, valamint a lelkészi sekrestyéből leválasztott imaszoba beépített bútorzata a legjelentősebb. Ezeken a bútorokon jellemzően sík, összefüggő felületeket alkalmaztunk, így elkülönítve őket a meglévő bútorzattól, ugyanakkor anyaghasználatuk és felületkezelésük kapcsolatot teremt a régi és az új között. A harmadik csoportba a központi térben megjelenő mobil székek tartoznak, melyek szerepe kiemelten fontos a tér rugalmas használatában (8. kép). A szék kiválasztása során a kényelmes, könnyed, rakásolható, faanyagú, modern formavilágú termékeket preferáltuk. A presbitériummal közösen kiválasztott típus előnye, hogy az ülőlap alatti káva rejtve van, emiatt megjelenése légiesebb, világos színének köszönhetően pedig kapcsolódik az új terrazzo padló színvilágához.

8. kép. Az új székek (Dömölky Dániel felvétele, 2023)

9. kép. A felújított belső tér látványa világítással a karzatról nézve (Dömölky Dániel felvétele, 2023)

A tervezési programban felmerült a világítás korszerűsítésének szüksége is. E célból a meglévő csillárok és falikarok kiegészítéseként új lámpatesteket helyeztünk el a felújított csillárok abroncsainak belső felületein és a díszítőpárkányok felső élén (9. kép). A teljes rendszer rugalmasan szabályozható, így a különböző eseményekhez eltérő világítás érhető el. A lámpák elhelyezése során arra törekedtünk, hogy az újak kevésbé legyenek láthatók, illetve hogy ne alakulhasson ki túlzóan kontrasztos világítási kép a falfelületeken.

Összefoglaló, befejező lépések

Bár a felújítás néhány részletének megvalósítása még folyamatban van, tervezőként úgy látjuk, hogy a megújult térben Pecz Samu elképzelései jobban érvényesülnek, mint a felújítás előtt, az új elemeket pedig sikerült úgy integrálnunk, hogy az összkép egységes maradt (10. kép). Fontos kiemelnünk, hogy a – helyenként speciális részletekkel bíró – felújítás magas színvonalon, a visszafogott költségkereten belül, a kitűzött határidőre megvalósult, amiben nagy szerepe volt annak, hogy a kivitelezés szervezését – folyamatos jelenlét mellett – a tervező csapat látta el.

A tervezési program a templomhoz kapcsolódó, több feladatot ellátó, 30 m^2 alapterületű bővítmény megvalósítása után válhat teljessé. A torony mögötti öbölben megbújó, új épületrész lenne a templom akadálymentesített bejárata, de emellett kisgyermekek és szüleik fogadására is szolgáló közösségi térként funkcionálna. Az új rész for-

10. kép. Az orgona és karzat látványa a szószék felől (Dömölky Dániel felvétele, 2023)

málása során a belső tér tervezésekor alkalmazott szabályrendszert vettük alapul, tehát a tervezett épületrész háttérbe húzódó tömege és arányrendszere, kortárs hangvételű, vörösréz homlokzatburkolata és részleteinek kidolgozottsága a meglévő épülethez kapcsolódik.

A felújítással és az új bővítménnyel kapcsolatban egyaránt az a meglátás alakult ki bennünk, hogy az épített környezet alapvető tulajdonsága a folyamatos változás, amit a használók igényeinek, szokásainak alakulása generál. Még a változtatásoktól látszólag megkímélt épületek is változnak, hiszen az ezeket körülvevő szellemi környezet is alakul. Egy épület nemcsak művészeti alkotás, hanem használati tér is, mely tükrözi a használó – esetünkben a gyülekezet – világnézetét. Véleményünk szerint ebből eredően az építészet alapvető feladata a folyamatos változás vizsgálata és az ahhoz igazodó körültekintő reagálás.

JEGYZETEK

[1] Gy. Balogh–Róka 2022. 61–70.

[2] A belső felújításban résztvevő építész, belsőépítész tervezők: Szakál Ferenc építészmérnök, vezető tervező, ifj. Szakál Ferenc – építész tervezőművész, Szijjártó Csongor – építész tervezőművész, Csorba Réka Júlia – építész tervezőművész.

[3] *Sola Scriptura* – a reformáció öt alapvető hittétele közül az első, jelentése: *Egyedül a Szentírás*.

[4] Vukoszávlyev et al. 2017.

[5] Gy. Balogh–Róka 2022. 43.

[6] Pecz 1888.

[7] Gy. Balogh–Róka 2022. 43.

[8] Uo. 61.

[9] Pecz 1888-tól haláláig tanszékvezető professzora volt az I. számú Középítéstani Tanszéknek a M. Kir. József Műegyetemen, ahol épületszerkezettant oktatott. Tanári pályája, publikációi révén jelentős hatást gyakorolt az építészek és építőmérnökök következő generációjára. Gy. Balogh–Róka 2022. 32.

The Calvinist Church on Szilágyi Dezső Square

Renovation, modernisation, new demands and opportunities in a historical space

One of the main works of Samu Pecz's sacral architecture is the Calvinist Church on Szilágyi Dezső Square, for which he won the design commission through a competition. In his previous scientific and theoretical publications he dealt with the optimal design of liturgical spaces of Protestant churches. This theoretical grounding can be traced in the successive church designs and the realisation of the building on Szilágyi Dezső Square.

The construction of the church began in 1893, and its consecration took place on Palm Sunday 1896, under the close supervision of Pecz, as evidenced by the surviving construction diary, which can be interpreted as a document of the era. The neo-Gothic style church is a regular pentagonal plan with four apses and a single nave, organised around a domed-tambour space, with the pulpit in the centre and the altar in the main entrance axis. In this liturgical space, the worshippers surround the altar and the place of the preaching is entirely in the centre. In this liturgical space, the worshippers surround the altar and the place of the preaching is entirely in the centre.

The 127-year-old monument was in need of renovation in many ways, partly because of the deficiencies of the post-World War II renovations and partly because of the ever-changing demands. Following the completion of the external renovation in 2014, it was possible to prepare a full internal reconstruction, which we were able to organise as designers and as members of the congregation.

A long programme-making process was launched with the support of experts and moderators, with the involvement of the presbytery, in public, accompanied by discussions and versions of plans. The main aim of the preparatory process was to redefine the life of the congregation, to define its identity, which also had an impact on the use and appearance of the historic space. In the design programme, we jointly set out the main design directions and the needs of the congregation, which were to approach the original condition, to meet the needs of congregational life today, to accommodate the cultural events of the church, to increase the use of this special space, to provide for the variable use of the space around the communion table, to provide modern back-up infrastructure and to increase comfort in the events. These programme points determined the whole design process, including the final result. The next stage was to design a small-scale extension that would complete the accessibility, provide the necessary functions for young children and accommodate small-scale community events.

Gotikus funkci.indd 216 2025. 05. 15. 15:51

Id. Gálos Miklós

Pecz Samu örökségének őrzése a Budapest-Fasori Evangélikus Egyház-községben és templomában[1]

A Budapest-Fasori Evangélikus Gyülekezet Pecz Samutól örökül kapta a csodálatosan impozáns, a hitéletet mindenben támogató és kiszolgáló épületegyüttes templomát. A templom az építését elfogadó presbiteri határozat szerint a gimnázium tanulói és Budapest rohamosan fejlődő, ebben a térségében élő evangélikus lakossága számára is lelki otthont kellett teremtsen. Pecz Samu az épületegyüttes mellett annak berendezési tárgyait is megtervezte, sőt az építés felügyeletét is – mind szakmai, mind pénzügyi szempontból – elvállalta. Bizonyítják ezt az állítást a hagyatékában ránk maradt dokumentumok, tervlapok, vázlatok, rajzok, a pirossal javított és jóváhagyott számlák.

Pecz Samu örökségének őrzése összetett feladat mind az épületegyüttes külső megjelenésének és állapotának, mind pedig a belső berendezésnek korhű, de a mai kor követelményeit is kielégítő fenntartásában.

Abban az esetben, ha az 1900-as években az *Evangélikus Élet* magazin megjelent volna, úgy a *„Láthatóan evangélikus”* rovatban Pecz Samuról valószínűleg kiemelten jelenhettek volna meg méltatások. Pecz Samu id. Pecz Ármin (1820–1896) kertész és Meyer Terézia (1828–1896) elsőszülött gyermekeként 1854. március 1-jén született, 1854. március 19-én keresztelték meg a Deák téri evangélikus templomban. 1865-ben konfirmált és lett felnőtt tagja a német ajkú gyülekezetnek. 1864. szeptember 1-jétől a Sütő utcai evangélikus gimnázium tanulója lett,

Gotikus funkci.indd 217 2025. 05. 15. 15:51

1. kép. A Budapest-Fasori evangélikus templom látképe délnyugati irányból (Maján György felvétele, 2005)

majd felnőttként az egyházközség választott presbitere volt. Kötődése az evangélikus egyházhoz egész életében töretlen volt, 1922. szeptember 1-jén hunyt el, temetése nagy részvét mellett 1922. szeptember 3-án Kaczián János fasori espereslelkész szolgálatával a Fiumei úti sírkert családi sírhelyén, evangélikus szertartás szerint történt.

A Budapest-Fasori evangélikus templom jellegzetesen téglából épült falvázas szerkezetű. Forrásvízi mészkőből készült a falak lábazati része, a nyílászárók keretezése, a párkányok és a támpillérek külső burkolata, valamint a kerámiabetétekkel sávosan díszített, 54 méter magas, nagyszilárdságú sajtolt téglából falazott, karcsú tornyon a záró rózsakereszt. Az oromfalak és a támpillérek lezárása forrásvízi mészkő tömbökkel van megoldva. A lábazatok gránitlapokkal burkoltak, a homlokzati mezők vakoltak. A főkapu előtt gránittömbökkel szegélyezett lépcső vezet a templomba (1. kép).

2. kép. A templom belső tere a felszentelés utáni időben (ismeretlen fényképész korabeli felvétele, a fotó a Budapest-Fasori Evangélikus Egyházközség tulajdona)

A templom 1905-ös felszentelése után is maradtak további tennivalók. Még közel két évig tartottak az elszámolási és garanciális munkák. Pecz Samu vezető építész és az építési bizottság lelkiismeretes munkáját mutatják a korabeli számlák, melyeken az ellenőrzés utáni javítások és jóváhagyások is jól követhetőek. Gondoskodó mecénások – Glück Frigyes (1858–1931) és dr. Elischer Gyula (1846–1909) anyagi támogatásával készült el 1913-ban Benczúr Gyula (1844–1920) oltárképe, és újult meg a szentély a szószékre felvezető kőlépcsővel, valamint az oltárteret keretező kőkorláttal és a térdeplővel (2. kép).

Mind az első, mind a második világháború eseményei károkat okoztak a templomban, melyek anyagi és lelki feldolgozása feladatot jelentett a gyülekezetnek és a Magyarországi Evangélikus Egyháznak. A templomtorony harangkamrájában hányatott sorsú harangok függnek. A templom felszentelésekor a Seltenhofer Frigyes soproni

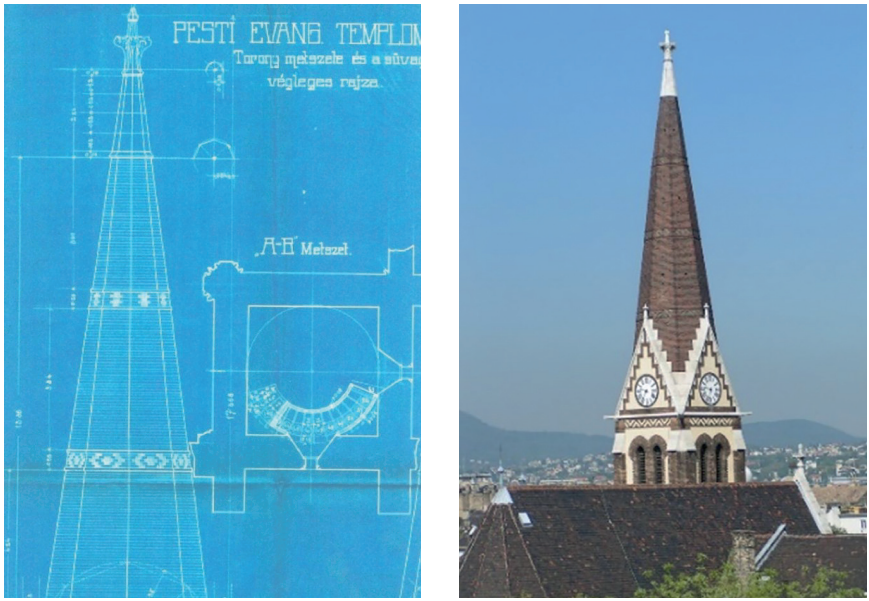

3. kép. A nagyharang Gombos Lajos öntőműhelyében és a harangházban (Szabó István felvételei, 1999)

haranggöntő cége által készített harangok szóltak, Pecz Samu elszenvedője volt, amikor ezeket 1917-ben, az első világháború idején háborús célra elvitték. A rekvirált harangokat 1924-ben újakkal pótolták, melyeket Walser Ferenc öntött Budapesten. A másodikként készült nagyharangot a második világháborúban ismét elvitték. Ki tudja, mi lett a sorsa. A 717 kg súlyú, „F" hangon zengő harangot dr. Kéry Lajos egyházmegyei felügyelőnek, a gyülekezet másodfelügyelőjének nagylelkű adományaként 1999-ben pótoltuk. A nagyharang *Gombos Lajos* őrbottyáni műhelyében készült. Azóta ismét három harang lakik a toronyban (3. kép).

A torony keresztrózsa csúcseleme is eltűnt a háborús események során. A fasori gimnázium volt növendékeinek adományából 1995-ben készült el a toronyóra rekonstrukciója, és helyére került a műkőből készített keresztrózsa csúcsdísz, valamint megtörtént a torony villámhárító rendszerének felújítása is (4. kép).

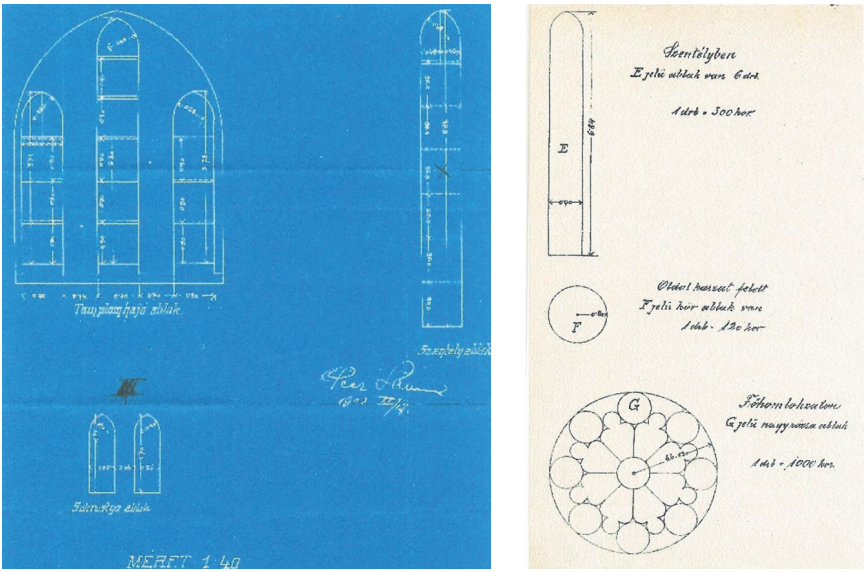
A második világháború utáni újjáépítés során, majd az 1960-as és 1970-es évek politikai helyzetében nem volt könnyű feladat Pecz Samu örökségének őrzése. A templom homlokzati szakaszain időszakonként felújítási munkákat kellett végezni. Mind az időjárási, mind pedig a külső hatások – a világháború, az 1956-os forradalom utcai harcai – szükségessé tettek beavatkozásokat. Pecz feljegyzései szerint a falak talajnedvesség elleni szigetelésére bitumen- és betonréteg került be-

4. kép. A templomtorony Pecz Samu tervén (részlet, EOL Pesti Evang. templom tervcsomag) és mai állapota a visszahelyezett csúcselemmel (Maján György felvétele, 2005)

építésre. A kor műszaki ismeretei szerint a betont vízzárónak tekintették, és így a talajnedvesség elleni szigetelést megnyugtató megoldásként alkalmazták. A korabeli gondosság nem volt elegendő a falak felnedvesedésének megakadályozására. A felvizesedés megszüntetésére 2002-ben utólagos falszigetelés készült falátvágásos HIO-TECHNOLÓGIA® módszerrel.

A templom szentélyében karcsú csúcsíves ablakok vannak, a nyugati homlokzaton és a karzaton háromosztatú nagy méretű ablakok, a földszinten az oldalkarzat alatt pedig kis méretű csúcsíves ablakok. Az 1944. júliusi bombatámadásban, majd az 1956-os forradalom utcai harcai során az üvegablakok kitörtek. Csak 1958-ra sikerült

5. kép. A templom ablakai és a rózsaablak Pecz Samu tervein (részlet, EOL Pesti Evang. templom tervcsomag)

a befalazott ablakok kibontása és egyszerű drótbetétes beüvegezése, majd színes-geometrikus mintázatú üvegcserére került sor (5. kép).

A szentély festett üvegablakait a gyülekezeti levéltárban őrzött, eredeti Róth Miksa-kartonok alapján Kiss Miklós üvegművész készítette magyarpolányi műtermében 1997 és 2002 között. A szentély három ablakában – az oltárral szemben állva baloldalt, fentről lefelé – Máté és Márk, a jobb oldalon János és Lukács evangélistákat láthatjuk, egyik kezükben írótollal, másik kezükben a Szentírással. A templom hossztengelyében levő ablakban – valamivel nagyobb méretben – bíborvörös palástban Krisztus áldó alakja néz a gyülekezetre. Mindhárom ablak legalsó mezőjében egy-egy szárnyas kerub látható. A szentély többi festett üvegablaka is Kiss Miklós tervei alapján készült, ornamentális díszítéssel.

A Kiss Miklóssal kialakított jó kapcsolat eredményezte az oldalhajó üvegablakainak cseréjét is. Itt a festett üvegablakokon a négy evangélista szimbólumai jelennek meg. A háborúban kitört üvegablakok törmelékeit sokáig a toronyban őriztük, és a Róth család kérésére egy üvegmozaik-kép ajándékért visszaadtuk nekik. Ezt a kétrétegű üvegképet – *„Íme, az Isten báránya, aki hordozza a világ bűnét”* – Kiss Miklós restaurálta, és ma az oldalhajó körablakát díszíti (6. kép).

A kismértékben sérült rózsaablak restaurálását 2002-ben Csontos Katalin és Molnár Gabriella szilikátrestaurátorok végezték. A külső rész tisztítása és a sérült, festett üvegek ragasztása, illetve cseréje után a rózsaablak eredeti szépségében tündököl.

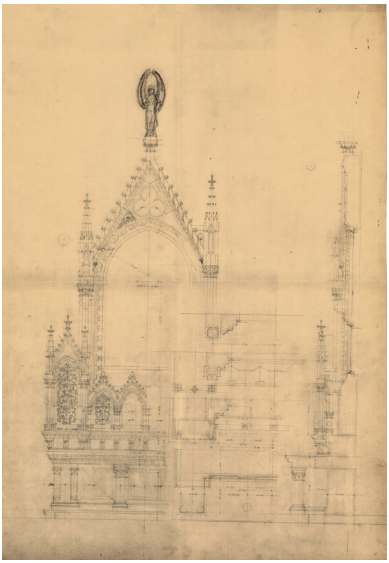
A főkapu feletti lunettában levő, szimbolikus jelentőségű, sérült Róth Miksa mozaikkép – *„Engedjétek hozzám jönni a kisgyermekeket, és ne akadályozzátok őket, mert ilyeneké az Isten országa”* – Kürtösi Brigitta Mária DLA restaurátor, gyülekezeti tagunk műtermében készült. A restaurálást megelőzően meg kellett szüntetni a sérülés okát, azaz a háttér átvizesedését, valamint a főkapu feletti, áttört kiváltó, forrásvízi mészkő gerenda megerősítését. Ez utóbbit Kósa Barnabás (Geo 96 Kft.) acélspirál be-

6. kép. Róth Miksa üvegképe az oldalhajó délkeleti ablakában (Maján György felvétele, 2005)

7. kép. A felújított főkapu a Róth Miksa mozaikkal (a szerző felvétele, 2022)

8. kép. Az oltár Pecz Samu rajzán (MNL OL T 6 No. 33/27.), a templom oltárépítménye (Maján György felvétele, 2005)

fűzésével oldotta meg. A kőgerenda Brutt Saver nagyszilárdságú, 316-os korrózióálló, ausztenites spirál betéttel történő javításának terveit, a szükséges statikai számításokat dr. Gálos Miklós egyetemi tanár készítette (7. kép).

A főhomlokzat tatarozása a 2010-es évektől hosszas előkészítő munka után, több lépcsőben készült el a gyülekezet feladataként. A munka a BME Építőanyagok és Magasépítés Tanszék által készített szakvélemény alapján 2015-ben indult meg, amelyet dr. Gálos Miklós egyetemi tanár kövekkel, dr. Fenyvesi Olivér egyetemi adjunktus és dr. Józsa Zsuzsa c. egyetemi tanár téglákkal foglalkozó szakértők állítottak össze. A szakértői vélemény alapján az engedélyezési és kiviteli tervek a Grafitiműterem Kft.-ben, Varga Piroska DLA építészmérnök irányításával készültek el.

A főhomlokzat felújítása a homlokzat vizes lemosásával kezdődött, majd a sérült téglák cseréjével és a fugázás szakszerű javításával fejeződött be. A kiviteli munkákat a Lőrinci Építő és Fővállalkozó Kft. szakemberei Stibli László ügyvezető felügyeletével és bevont alvállalkozókkal végezték el.

A templombelső berendezései – az oltár, a keresztelőmedence, a szószék, az orgonaház, a padok, a karzatok mellvédjei – mind-mind Pecz Samu tervei alapján készültek. Bizonyságul ezek fényképfelvételein egymás mellett mutatjuk a terveket és a megvalósult állapotot.

A szentélyben a neogótikus körüljárható oltár felújítása és állagmegóvási műveletei – tisztítás, a sérült részek kiegészítése stb. – a centenáriumi ünnepségre való felkészülés jegyében történtek meg. Az oltáron álló keresztet és a gyertyatartókat Pecz tervezte és Langer Ignác szobrász mintázta. A bronzmunkák Kulcsár Sándor öntőműhelyében készültek (8. kép).

9. kép. Az oltárkép (Maján György felvétele, 2005) és Benczúr Gyula a készülő oltárkép előtt (ismeretlen fényképész korabeli felvétele, a fotó a Budapest-Fasori Evangélikus Egyházközség tulajdona)

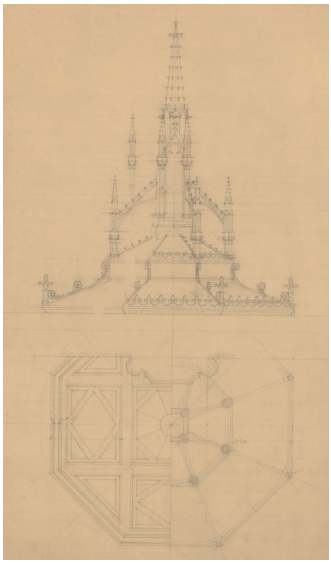
10. kép. A keresztelőmedence Pecz Samu rajzán (MNL OL T 6 No. 33/42.), a keresztelőmedence fedéllel (Maján György felvétele, 2005)

A templom oltárképét a hazai akadémikus festészet legnagyobb mestere, Benczúr Gyula felkérésre festette, csak 1913-ban készült el. Az oltárról a *Credo* evangélikus folyóiratban ifj. Gálos Miklós tollából jelent meg tanulmány (9. kép).

Az oltártérben a keresztelőmedencét jól csiszolható, júra-alsó-kréta-korból származó tömött mészkőből Kauser J. és társa kőfaragómesterek készítették. Fedele Jancsurák Gusztáv rézműves ajándékaként került a templomba. A vörösréz anyagú, szőlőmotívumokkal díszített munka 1906-ban a párizsi világkiállításon díjat nyert (10. kép).

A szószék kosarán az evangélisták szimbólumai láthatók. A faszerkezetű hangvető gótikus toronycsúcsa támívekkel megtámasztott, valószínűleg a Sopron környéki utakon látható lámpástartó útjelző kőoszlopok mintájára készült (11. kép).

11. kép. A szószék az evangélisták szimbólumaival (Maján György felvétele, 2005), a hangvető Pecz Samu tervén (MNL OL T 6 No. 33/12.)

A templom orgonájával kapcsolatosan a tervező Pecz Samu az Angster József és Fia orgonaépítő céggel folyamatos levélváltásban volt. A cég 480. opusa, a kétmanuálos, pedálos orgona az 1905-ös templomszenteléskor már megszólalt. Az orgonaház Pecz Samu terveinek megfelelően biztosította az orgona átalakításának, bővítésének, és hangzásvilága a kor elvárásait kielégítő intonálásának a lehetőségét. Az orgona azóta többször felújításra került. A jubileumi emlékkönyvben tanulmány jelent meg róla ifj. Gálos Miklós tollából *Egy hangszer születése* címmel (12. kép).

Az épület belső famunkái, a padok, a karzatok mellvédjei Pecz Samu tervei szerint Csepreghy János és Fia asztalosműhelyében készültek. A templom belső képét meghatározza a karzatokat lezáró korlátok vonala. A gyönyörű kialakítású, kazettás famunka szlavón tölgyfából készült (13. kép).

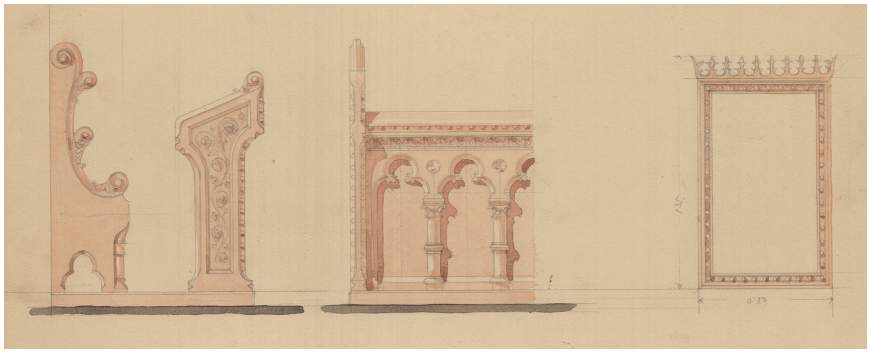

12. kép. Az orgonaház Pecz Samu tervén (MNL OL T 6 No. 33/43.), az orgona a templom orgonakarzatán (Maján György felvétele, 2005)

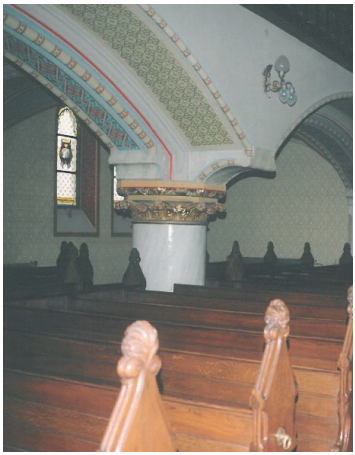
A templom belső tere a neogót elveknek megfelelően festett, ami szépen emeli ki az építészeti motívumokat. A korabeli fényképen látható kváderkő mintázatú falfestést 1973–1974-ben Kovács Géza templomfestő mester átfestette, de a boltöveken, az oszlopfejezeteken az eredeti mintázat felújítva megmaradt. A belső tér szépségét fokozza a szentélyben Kéry Lajos dr. egyházkerületi felügyelő adományból 2002-ben elkészült, ruszkicai márvány anyagú kőlapburkolat.

Kedves Samu – utólagos engedelmeddel a bizalmas megszólításért, mely két szempontból találkozhat egyetértéseddel. Jómagam, mint a BME Építőanyagok és Magasépítés Tanszék nyugalmazott egyetemi tanára, így késői professzortársad a Műegyetemen, abban az anyagvizsgáló laboratóriumban tevékenykedhetek, melyet Te terveztél. A másik szempont: 1987-től huszonöt éven keresztül voltam a Fasori Evangélikus Egyházközség felügyelője. Szirmai Zoltán esperes, majd Aradi György parókus lelkész és én, mint a gyülekezet felügyelője, a presbitérium támogatásával híven őriztük a ránk bízott örökséget. A gyülekezet folyamatosan gondoskodott a templom épületének és berendezési tárgyainak karbantartásáról, a szükséges fejlesztésekről, a kornak megfelelő modernizálásokról.

13. kép. Padok és a kazettás mellvéd Pecz Samu rajzán (MNL OL T 6 No. 33/41.), a padok a templomtérben (Maján György felvétele, 2005)

A rendszerváltás utáni kedvező helyzet tette lehetővé, hogy a templom felszentelésének centenáriumát méltóan megünnepelhessük. Az alkalomra megjelent az *Uram, a Te Szemeid e házra nézzenek. 100 éves a Budapest Fasori Evangélikus Templom* című emlékkönyv, melyben dokumentáltuk a templom építésével és berendezési tárgyaival kapcsolatos ismereteinket.

Pecz Samu örökségének őrzése folyamatosan feladatokat ad a Fasori Evangélikus Egyházközség lelkészeinek, presbitériumának és a gyülekezet minden tagjának. Az épületegyüttes – a gimnázium és a templom – szoros egységet alkotva hirdeti, hogy Pecz Samu örökségét méltó módon, nem átalakítás, nem újjáépítés, hanem az ő elképzelése szerint, műemléki szemléletű gondoskodással őrizzük.

Kikívánkozik belőlem egy személyes vélemény: a Budapest-Fasori Evangélikus Egyházközség levelezéseinek fejlécén, úgy, mint a Műegyetem vagy a Magyar Tudományos Akadémia levelezésein, az intézményt ábrázoló homlokzati rajz szerepel. A 2000-es évek elejéig Pecz Samu főhomlokzati tervének képét használtuk mi is logóként, ezzel is őrizve a nehéz időkben az építész emlékét. Megértem az idők szavát, hogy a ma használt logónkban az evangélikus hit jelképei jelennek meg, de nehéz szívvel, Pecz Samu munkásságára gondolva, hiányérzettel fogadtam el.

JEGYZETEK

[1] A cikk a következő források alapján készült: Gálos 2006.; Gálos 2015.; Sisa 2000.; Szirmai 2002.; Zászkaliczky 2019.

Preserving the heritage of Samu Pecz in the Evangelical Parish and Church of Budapest-Fasor

The Evangelical Community of Budapest-Fasor inherited from Pecz Samu the church of the wonderfully imposing building complex, which supports and serves the life of faith in every way. According to the decision of the presbytery that approved its construction, the church was to provide a spiritual home for the students of the high school and the rapidly growing evangelical population of Budapest living in this area. In addition to designing the building complex, Samu Pecz also designed its furnishings and supervised its construction, both professionally and financially. The documents, plans, sketches, drawings and invoices, corrected in red and approved, which have been left to us in his legacy, prove this statement.

Preserving the heritage of Samu Pecz is a complex task, both in terms of maintaining the external appearance and condition of the building complex and in maintaining the interior furnishings in a contemporary but modern way.

Nagy Gergely

BUDAPEST KÖZPONTI VÁSÁRCSARNOKÁBAN IS PECZ SAMU ÉPÍTÉSZETÉVEL TALÁLKOZUNK

A budapesti vásárcsarnokok létesítésének 19. század végi programja a még ma is szolgáló hat vásárcsarnok felépítésénél lényegesen többet jelentett. A század elején egyre nagyobb kihívássá vált a nagyvárosok egészséges élelmiszerrel való ellátása. A francia hadsereg biztonságos élelmiszer-utánpótlása kapcsán jött létre az a hálózat és rendszer, amely megszervezte az élelmiszerek beszerzésétől, szállításukon, ellenőrzésükön át a terjesztésükig terjedő folyamatot. Nem véletlen, hogy Franciaország volt az első és a meghatározó, ahol a teljes rendszert kidolgozták, és ezt a tapasztalatot a városok ellátására felállítandó vásárcsarnok-rendszerhez igazították. Európában szinte minden országban épültek vásárcsarnokok. Az ehhez értő, vagy magukról ezt hirdető francia szakemberek jó üzletet látva a lehetőségben, több országban megpróbálták eladni szaktudásukat, vagy kecsegtető hitelajánlattal vállalták hasonló intézmények építését az üzemeltetés lehetősége érdekében. Budapesten végül több alaposan kidolgozott szakvélemény alapján a város maga döntött a program megvalósítása mellett.

A Központi Vásárcsarnok az ország teljes élelmiszer-ellátását szolgálta, ahol a nagybani áruelosztás történt, lehetővé téve a központosított helyszínen az áruk szabályos fogadását, ellenőrzését és elosztását. A rendszerhez további kerületi csarnokok is épültek.

A Központi Vásárcsarnok tervezésére nemzetközi tervpályázatot írtak ki, amelyet egy második fordulóban Pecz Samu ismételten megnyert. A vásárcsarnok olyan középület, amelyben Európa-szerte a csarnoképítészet előnyeit használták, s ezzel új épülettípus született. Pecz Samu már a tervpályázat idején német tanulmányutat szervezett, hogy

Gotikus funkci.indd 231 2025. 05. 15. 15:51

megfelelő tapasztalatokat gyűjtsön a feladathoz. Talán egyedi szerkezeti megoldásainak, különös architektúrájának köszönhető, hogy 1896-ban Európa egyik legnagyszerűbb vásárcsarnokát adhatta át Ferenc József. A Központi Vásárcsarnok és a kapcsolódó kerületi csarnokok megnyitásával a korábbi 44 ellenőrizhetetlen köztéri piacot felszámolták, megteremtve a lehetőséget a közterületek fejlesztésére, fővároshoz méltó kialakításukra.

Pecz Samu templomépítészetéhez hasonlóan jelentős részét képezik munkásságának közösségi épületei. Egyedi tér- és formavilágát meghatározta az épületszerkezetekben, a statikában, a történeti építészetben való jártassága, ami ösztönző hatással segítette egyedi gondolkodását. Közintézményei közül a legjelentősebb a budapesti Központi Vásárcsarnok.[1] Nem véletlen, hogy ez egyben a legismertebb épülete is.

Építésének története nemcsak egy épület létrehozásának története, hanem az iparosodással együtt járó nagyvárosiasodás korában, a 19. század végén egy intézményrendszer felállítását is jelentette, ami lehetővé tette az egész ország ellenőrzött, egészséges élelmiszerrel való ellátását. Ennek legfontosabb eleme volt a Központi Vásárcsarnok, korának új létesítménye.

A VÁSÁRCSARNOK-ÉPÍTÉS ELŐZMÉNYEI

A 19. század végén Budapest lélekszáma több mint félmillió fő volt. Ekkor már 44 piaca volt a fővárosnak, ahol 4500–8000 különféle árus működött. E köztéri piacokon uralkodó ősállapotokat jellemzi, hogy nem volt vízellátás, lesújtó volt a közbiztonság. A teljes települést behálózták a piacok.

Az el nem adott áru az ott felállított bódékban várta a következő piaci napot. A legelemibb higiéniai követelményeket sem lehetett

betartatni, ellenőrizhetetlen minőségű élelmiszereket árusítottak. Az ácsolt bódékból, ponyvasátrakból kialakult piachelyek a város koszfészkei, rágcsálótelepei lettek.

Már az 1860-as években felmerült, hogy vásárcsarnokok építésével járuljon hozzá a főváros a lakosság egészséges és színvonalas élelmiszer-ellátásához. Ehhez nemcsak a kiskereskedelmi hálózat kialakítását kellett megszervezni, hanem a nagybani árusítást is szabályozni kívánták. 1868-tól többen láttak vállalkozási lehetőséget vásárcsarnokok építésében a piacokkal túlzsúfolt, rohamosan fejlődő nagyvárosban. A kérdés tárgyalása során született a jelentős közgyűlési döntés, hogy árucsarnok építéséről kezdődjék egyeztető tárgyalás a Fővárosi Közmunkák Tanácsával.

Európában két alapvetően eltérő vásárcsarnokrendszer alakult ki. Angliában árufajtánként épültek a vásárcsarnokok, így külön volt húscsarnok, halpiac, virágpiac stb. Németországban – és később ez lett az elterjedtebb minta – központi és kerületi vásárcsarnokokat építettek.

A Közélelmezési Bizottság vezetője, Kamermayer Károly feladata lett, hogy foglalkozzon a vásárcsarnokok kérdésével. A felállításukra létrehozott előkészítő bizottság 1883-ra dolgozta ki javaslatát. A központi vásárcsarnokot a Fővám téren, a Sóház telken látták a legkedvezőbben megvalósíthatónak, a kerületi csarnokok céljára a Döbrentei teret, a Fazekas teret, a Hunyadi teret, az István teret, a Rákóczi teret és a Ferenc teret javasolták. A Sóház telek ekkor még az államkincstár tulajdona volt, az előzetes megállapodás szerint a „királyi kormány a főváros részére átengedi".

1889. július 3-án döntött végleg úgy a főváros, hogy központi és kerületi csarnokhálózatot kell kialakítani a főváros élelmiszer-ellátásának megszervezésére. Központi vásárcsarnok céljára – most már véglegesen – a Sóház utcai telket javasolták. A hely előnye volt, hogy szabadon álló épületet lehetett építeni, alagúton át dunai kapcsolat is létesíthető volt. Az akkor még csak tervezett Ferencz József híd a budaiak számára is kedvezővé tette a helyet. A kerületi csarnokokat a Honvéd utca – Kálmán utca sarkára, a Hunyadi térre, a Károly

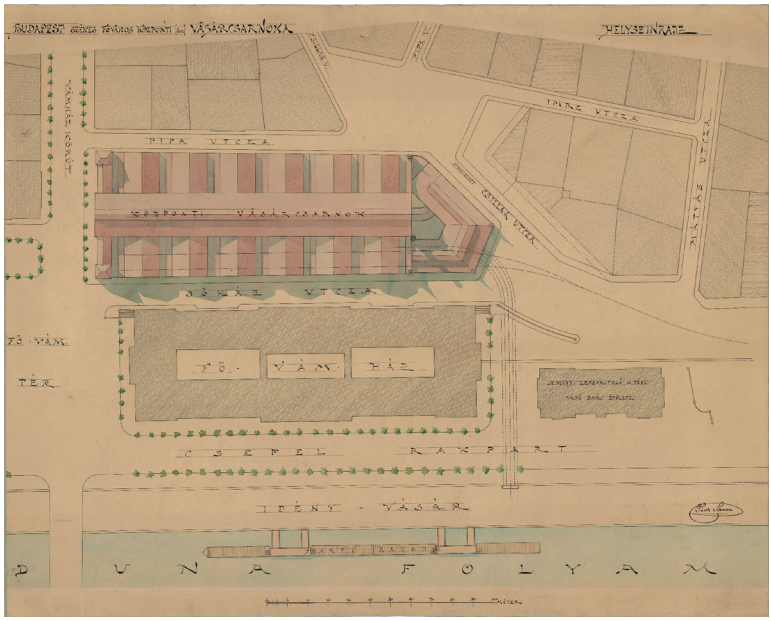
körútra, a Rákóczi térre, a Mester utcába, a Döbrentei térre, a Bomba térre és a Széna térre gondolták telepíteni.

Czigler Győző, a kor kiváló építésze Matuska Alajos tanácsnok felkérésére a középítészeti igazgatóságtól független javaslatot dolgozott ki az új fővárosi piaci kereskedelmi hálózat kialakítására.[2] Vázlatokkal is alátámasztotta munkáját, javaslatait a berlini vásárcsarnok tapasztalataira alapozta. Jelentését 1890. október 15-i iratában foglalta össze, de nyilvánvaló, hogy a korábbi fővárosi indítványt készítő Lechner Lajos jelentésének több részlete összecseng Czigler tanulmányával.[3]

Az új épületeket telkekre gondolták építeni, ezzel utak, terek szabadultak fel, ami a városi úthálózat fejlesztését segítette. Jellemzően a régi piacok közelében jelölték ki a kerületi csarnokok helyét. A kerületi csarnokok közül hat felépítéséről döntöttek: a Rákóczi, az István (ma Klauzál tér), a Hunyadi, a Széchenyi (ma Hold utca), a Bomba és a Döbrentei téren terveztek kerületi csarnokokat létrehozni.

A központi vásárcsarnok épületét a programon belül is kiemelten kezelték. Kamermayer Károly 1893. június 1-jén előterjesztést nyújtott be a fő- és székesváros tanácsához, a „központi vásárcsarnok részére szükséges állami kedvezmények kieszközlése ügyében" – annak érdekében, hogy segítsék a központi vásárcsarnokba címzett áru felhozatalát, Budapest központtal pedig áruszállítási zónadíjszabást alakítsanak ki. Az áruszállítási kedvezményen túl kérvényezték, hogy szállítási díj nélkül vegyék fel az árut, az állatkísérő ingyen utazhasson a vonaton. Az azonnali árukiadás érdekében vasúti rakodót kellett építeni a csarnok mellett. Fogyasztási adókedvezményt is szorgalmaztak.[4]

Méreteire, bonyolultságára való tekintettel az I. számú (központi) csarnok megvalósítására tervpályázatot hirdettek. Hosszas vita után született a döntés, hogy a feladat jelentőségére való tekintettel nemcsak belföldi építészeket vonnak be a munkába, hanem külhoni szakembereknek is lehetőséget adnak. A pályázati felhívást 1892-ben ezért osztrák, francia és német szaklapokban is közzétették. A kiírásban megerősítették, hogy a legeredményesebb pályázót kérik fel a további tervezési munkára.

1. kép. A Központi Vásárcsarnok helyszínrajza a dunai, a vasúti és a közúti kapcsolattal, é. n. (Pecz Samu, BTM Kiscelli Múzeum É. Gy. 62.352.4. l. sz.)

A Sóház telek korábban elkészített szabályozási tervét tették közzé, jól megközelíthető, szabadon álló épületet kértek a tervezőktől. A környező utcák közül a Pipa utca változatlan szélességgel maradt, a nyugatról határos Sóház utcát a kiírás szerint szélesíteni kellett. A szomszédos Vámház már meglévő vágányáról volt leágaztatható a két vasúti sínpár, amelyeket be kellett vezetni a vásárcsarnok épületébe.

A teljes épületet alá kellett pincézni. Követelmény volt a pinceszint csatornázása, jó megvilágítása, megfelelő szellőzése. A dunai rakparthoz alagúttal kellet kapcsolódni, ahol két keskeny vágánynak kellett helyet adni, hogy a Dunán érkező árut kis kocsival lehessen a pincébe szállítani (1. kép).

Öt-hatszáz 4 m^2-es alapterületű áruhely kialakítása volt a feladat. Csak a húsárudák számára kellett teljesen zárt pavilonokat tervezni. A galériára csak kosárárut, virágot javasoltak telepíteni. A fölsőbb szinteken követelmény volt a minél jobb természetes megvilágítás. Már a kiírásban meghatározták, hogy az épület gazdaságossági és kivitelezési okok miatt vasszerkezetű legyen, a külső homlokzatot tartósabb anyaggal, téglaszerkezettel kellett megformálni.

1892. december 5-re, a pályázat beadási határidejére 9 pályamű érkezett. 2000 Ft-os első díjban részesült (15-14-12 szavazattal) P. Escande és J. Gourmez (Párizs); Pecz Samu (Budapest); valamint A. Anger, P. Högner és P. Preil (Lipcse) terve.[5]

A párizsi P. Escande és J. Gourmez terve öthajós épületet mutatott, amelyhez két alacsonyabb épületszárny is kapcsolódott. A kétoldali vasúti pálya fogta közre a piaci részt. Két, egymásra merőleges szélesebb kocsiút osztotta négy egységre a területet. Ez jelölte ki az épület hossz- és kereszttengelyét. Négy monumentális bejáratot terveztek. A nagybani piac kikiáltóhelyei az épület hátsó részében kaptak helyet. A padlót a tervezők teljesen vízszintesen alakították ki, a bejáratoknál lévő különböző hosszúságú rámpákkal oldották meg az eltérő utcai szintekhez való csatlakozást. A terv egyik legnagyobb hibájának tartották, hogy a Vámház alatt javasolta a Dunához vezető alagút megépítését, amit a zsűri megoldhatatlannak tartott.

Pecz Samu tervében a Vámház körúti oldalon helyezte el a kezelő- és a vendéglői, a déli oldalon a vasúti szolgálati és a fogyasztásiadó-helyiségeket. 1,10 méteres lejtéssel alakította ki az épület padozatát, hogy szintkülönbség nélkül csatlakozzon az épület a környező utcákhoz. Teljesen csak az egyik vágányt építette ki a Sóház utcai főfal mentén, a másikat csak bevezette az épület hátsó egységébe. A nagybani piac a vágány mentén hosszirányban húzódott végig. A középső kocsiút választotta el a nagybani és a kicsinybeni piacterületet egymástól. Pontosan ezen elrendezés miatt kellett a Sóház utca felől kialakított lépcsőket az épület tömegéből kihúzni, hiszen a vasút egyenes, tagolatlan rakodószakaszokat követelt meg.

Gotikus funkci.indd 236 2025. 05. 15. 15:51

Hauszmann Alajos javaslatára a zsűri újabb szavazást tartott, hogy a három első díjas terv közül melyiket javasolják megvalósítani. 11-en szavaztak Pecz Samu munkájára, míg négyen a francia építészek tervét tartották jobbnak, így a központi vásárcsarnok terveinek elkészítésével Pecz Samut bízták meg.

A központi vásárcsarnok tervezése

Pecz már a megbízás után szervezett tanulmányutat az akkor átadott lipcsei vásárcsarnok tanulmányozására. Magával vitte Sándy Gyulát, ifjú építészkollégáját, aki több munkájában részt vett. Sándy visszaemlékezései szerint Pecz nem a nagyhírű és múltú Les Halles-t tartotta fontosnak megismerni, hanem a frissen átadott, és méreteiben is a budapestihez hasonló nagyságrendet képviselő lipcsei és drezdai vásárcsarnokok tanulmányozására szervezett utat. A belső anyagok használatának módja, a vasszerkezetek, a vasrácsok ornamentikája, a deszkázatok alkalmazása külön felkeltette Pecz Samu érdeklődését. A nagykereskedelemhez tartozó forgataggal Berlinben szembesültek. Itt látták az árufajták különválasztásának a szükséges módját, tapasztalhatták, hogy a különféle áruféleségek közül melyek kezelhetők együtt, melyek szétválasztására kell különös figyelemmel lenni minőségük megőrzése érdekében.[6]

Pecz Samu 1893. február 3-án mutatta be a központi vásárcsarnok terveit, költsége a tervhez készült becslés szerint 2 200 000 forint volt. 1893 novemberében már majdnem megszületett a végső megállapodás, amikor a szintén nyertes francia építészek ajánlattal keresték meg a fővárost. Ha nem kell módosítaniuk pályázati tervüket, vállalták, hogy 3 306 813 forint 49 krajcárért (kb. 1 650 000 forint) 18 hónap alatt felépítik és berendezik a teljes épületet.

Az ajánlatra válaszul a Belügyminisztérium elrendelte, hogy a főváros 1894. január végéig tárgyaljon a francia tervezőkkel, Pecz Samu tervét pedig emiatt átmenetileg felfüggesztették. A lehetőségek a korlátokat is megszabták, a belügyminiszter 1893. december 6-i rendeletében

Gotikus funkci.indd 237 2025. 05. 15. 15:51

előírta, hogy az épület költsége nem lehet több 1 464 355 forintnál, ezért a külföldi építőkkel megszakadtak a további tárgyalások.

Bizottsági ülésen vetették fel, hogy Pecz Samut és az Escande és Gourmez céget kérjék fel újabb tervpályázatra, hogy kiválaszthassák a legkedvezőbb és leggazdaságosabb építészeti megoldást. Ekkor még Pecz terve is költségesebbnek mutatkozott a megengedettnél. Mindkét partnert felkérték, hogy „az építmény szolid és tartós kivitelének szem előtt tartásával" csökkentsék a költségeket. A külföldiek halasztási kérelme miatt a végső döntés csak január végén születhetett meg. A franciák a költségterven nem módosítottak.

Pecz Samu a megváltozott követelményeknek megfelelően gondosan továbbfejlesztette tervét, amit olyan alapos munkának tartottak, hogy ez alapján a kivitelezést is azonnal el lehetett volna kezdeni – vélekedtek a bizottság tagjai. Minden szempontból előnyösebbnek mutatkozott a versenytársakénál, így a közgyűlés 1894. február 21-i ülésén javasolta megépíteni, a belügyminiszter a tervezett költségeket is elfogadta.

A kivitelezés lebonyolítására Matuska Alajos elnökletével építési bizottságot hoztak létre. A terület előkészítése már korábban megkezdődött, hogy külön vállalkozásban bontsák le a Sóház telken álló épületeket. A csarnok építésére 1894. június 11-én hirdettek versenyfelhívást. Még abban az évben elkészült a pincei falazat, a tél folyamán befejezték a pincei vasszerkezeti munkát, előkészítették a kőfaragó feladatokat. 1895 tavaszán készült a pincei födém, elhelyezték a kőlábazatot. 1895. április 26-án kőfaragósztrájk lassította az építkezést. Cseh és olasz kőfaragók árasztották el a vidéket, rontva a hazai szakemberek lehetőségeit. A sztrájk eredménye az lett, hogy magasabb bérért és 9 órai munkaidő mellett folytatták a munkát.[7] Nyáron már a felmenő falakat készítették, készült a karzat és a tető vasszerkezete. Szeptemberre az egész csarnok vázszerkezetét befejezték. Sándy Gyula emlékirata jegyzi, hogy az eredeti tervek szerint megépült főhomlokzaton Pecz saját költségén megemeltette a tető hajlásszögét, mert a jelentős középület alacsonyabbnak látszott, mint az időközben a szomszédos telken megépült Vámház körúti lakóépület![8]

Gotikus funkci.indd 238 2025. 05. 15. 15:51

1896. június 30-án már csak tíz nap választotta el az épületet az átadástól, amikor nem várt esemény zavarta meg az építkezést. A már majdnem elkészült csarnokban tűz keletkezett, amely szörnyű pusztítást végzett. A bádogtetőn ütött ki a bádogosok forrasztóedényeinek a helyén, amikor az elkészült héjazaton már csak a javítási munkákat végezték. Az oltást nehezítette, hogy a tűz nagy magasságban égett, csak alulról lehetett oltani. A csarnok főhajójának tetőzete 60 méter hosszon leégett, az épület vasszerkezete több helyen teljesen átizzott, egyes tartók meggörbültek.[9] Az építési vállalkozók szerencséje, hogy a tűz előtt nyolc nappal – június 22-én – biztosítást kötöttek az épületre. Ennek köszönhető, hogy a felmérések szerint a 47 919 forint 58 krajcárt kitevő tűzkár végül is megtérült.

Pecz Samu októberre vállalta a keletkezett károk helyreállítását. A tűz igazi késedelmet valójában nem jelentett, mert az alagút és a vasút építése az elhúzódó fővárosi döntés miatt is késésben volt. Az alagút építése egészen az év végéig tartott. A csarnok használatbavételi engedélyét 1896. augusztus 1-jén adták ki, műszaki átadására a kiegészítő létesítmények elkészülte után, 1896. december 10-én került sor.

Az igazán impozáns csarnoképület kivitelezői között megtaláljuk a kor híres iparosait (2. kép). Közülük kiemelve említhetjük a Schlick-féle vasöntödét, ahol az épület acélszerkezeteit gyártották. Zsolnay Vilmos európai hírű kerámiagyárában készültek a színes épületkerámia-elemek, a cserepesmunkára is az ő cége vállalkozott. A Drasche-féle Kőszénbánya és Téglagyár Rt. gyártotta a nagyszámú idomtéglát, amelyek a homlokzati felületek díszítését, az egyedi nyíláskeretezéseket tették lehetővé. A lakatosmunkákat Svadló Ferenc és Jungfer Gyula készítette.[10] Az alagutat, a parti kikötőberendezést, a gőzgépet is beleszámítva az épület végül 1 900 000 forintba került. A vállalkozás nagyságát jellemzi, hogy az építési költség majdnem ugyanakkora volt, mint a vele egy időben épült másik négy kerületi vásárcsarnok együttes beruházási összege.[11]

Az épület minden helyiségében villanyvilágítás volt. A hűtőkamrákat három csoportra osztották, az „A” osztályú kamrákban +4/+5 °C-ot, a „B” kamrákban -1/+1 °C-ot, a „C” kamrában fagypont alatti hő-

2. kép. A Központi Vásárcsarnok környezete 1916-ban (képeslap a szerző gyűjteményéből)

mérsékletet biztosítottak. Három 500 kg-os és öt 1000 kg-os elektromos liftet, sőt még nyilvános telefonállomást is telepítettek az épületbe. A Dunán érkező áruk fogadására parti berendezéseket építettek. A dunai alagút tengelyében alakították ki a vízi fogadóállomást.

AZ ÉPÜLET ELRENDEZÉSE

Az épület jellegzetes tartószerkezete a tömegfelépítését is meghatározta. A csarnok előnyösebb megvilágítása érdekében a kiemelkedő főhajóhoz két oldalról merőlegesen 6-6 oldalhajó csatlakozik, amelyeket

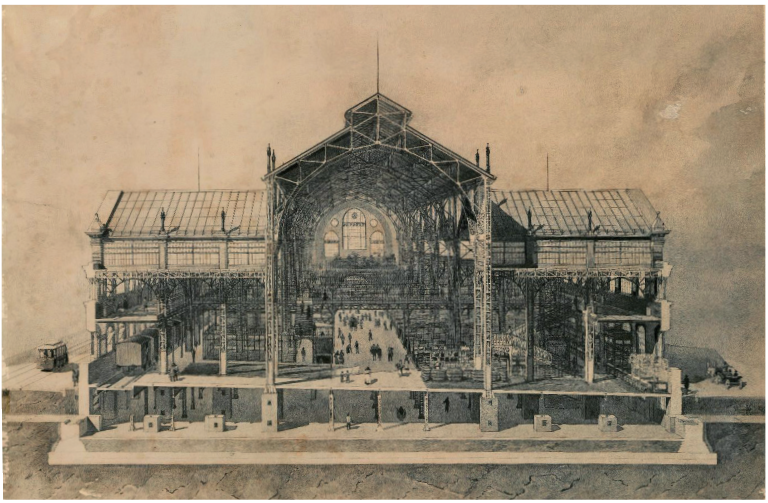

3. kép. A Központi Vásárcsarnok mozgalmas tetőidoma a belső tér természetes megvilágítottságát szolgálta (a szerző felvétele, 2022)

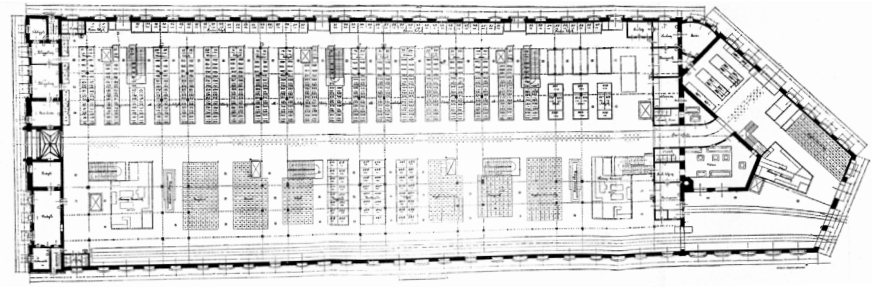
6 méter szélességű nyaktagok kapcsolnak össze. A bazilikális oldalfalakon elhelyezett ablakok a hatalmas csarnok teljes alapterületét bevilágítják (3. kép).

Már a pályázati kiírás követelményei között is szerepelt, hogy a környező utcák közötti szintkülönbséget ki kell egyenlíteni. Pecz Samu a határos közterületek lejtéséhez alkalmazkodó pince fölötti födémet épített, ami a végső tervben 1,585 métert lejt az épület átlója mentén, hogy lépcső ne akadályozza az áruszállítást. A galéria és a pincepadló vízszintes, ezért nincs az épületben két egyforma magasságú oszlop, két egyforma szintkülönbséget áthidaló lépcső. A telek torzulását két változó fesztávolságú pillérsorral egyenlítették ki mindkét irányba. Ez az óriási méretek miatt a belsőben nem érzékelhető (4. kép).

A belső teret kocsiút osztotta két részre. Középtől keletre a kerületi csarnok kiskereskedőinek volt a helye, a nyugati oldalra a nagy-

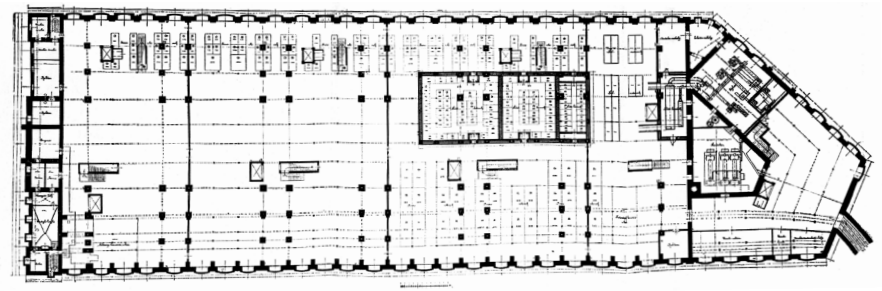
4. kép. A Központi Vásárcsarnok perspektivikus keresztmetszete, 1896 körül (BTM Kiscelli Múzeum É. Gy. 24390. l. sz.)

5. kép. A Központi Vásárcsarnok földszinti alaprajza a Pipa utcai oldalon az árusító pavilonokkal, a Sóház utcai oldalon a nagybani értékesítés területével (Pecz Samu terve, közli: *Budapest Székes Főváros vásárcsarnokai.* Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1897. 31–33.)

kereskedők standjait telepítették. A húsosok a Pipa utcai fal melletti zárt pavilonokban árusíthattak. A középső kocsiútig voltak a zöldség-, gyümölcs-, sajt- és vajárusok. A tölgyfa tartályokból árusító halasok zárták a sort a kiskereskedői oldal legvégén (5. kép).

A nyugati oldali hosszfőfal mentén érkezett a vonat az épületbe. E mentén, a kocsiútig terjedő területen volt a nagybani piac. A csarnok elején és végén egy-egy közvetítői rekesz volt. Az árverezés céljára ezek előtt 7 méter széles területet hagytak szabadon, ahol a kikiáltó pódiumát is felállították. A földszinten a főfelügyelő hivatali helyiségei, az utcai bejáratos vendéglő, a vásárrendőrség, az őrszoba és az egészségügyi helyiségek voltak. Hátulról a földszintes baromficsarnok zárta le az épületet. Itt volt az élőállatok vására, hogy a szagosabb funkció elhatárolódjék a piac többi részétől. A galériára és a hozzá kapcsolódó két kereszthídra 768 két négyzetméteres kiskereskedői árudát telepítettek. A pincében helyezték el a raktárakat, a hűtőblokkot, az elektromos ellátó központot és a kazánházat (6. kép).[12]

6. kép. A Központi Vásárcsarnok pinceszinti alaprajza (Pecz Samu terve, közli: *Budapest Székes Főváros vásárcsarnokai.* Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1897. 31–33.)

A nyitóünnepély

A kereskedők már 1897. február 1-jétől árusíthattak az épületben, bérleti díjat a megnyitásig nem kellett fizetniük. Február 7-én vasárnap csarnokbemutatót tartottak a meghívott közönségnek. A hivatalos megnyitásra 1897. február 15-én este 8 órakor került sor. Az ünnepség nemcsak a központi vásárcsarnokot köszöntötte, hanem a négy – Rákóczi tér, István (ma Klauzál) tér, Hunyadi tér, Hold utca – egyszerre megnyíló, új kerületi vásárcsarnokot is, az avatóbeszédet báró Bánffy Dezső miniszterelnök tartotta. Több ezren voltak jelen, s láthatták, amint az első tehervonat ünnepélyesen begördült az épületbe. 1897. május 25-én Ferenc József császár és király budapesti látogatásakor nem mulasztotta el, hogy fel ne keresse az épületet. Látogatását ezzel fejezte be: *„Nagyon örülök, hogy e szép intézményt megtekinthettem és székes fővárosom nagyszerű előrehaladásáról meggyőződhettem.”*[13]

Az új rend

A vásárcsarnokok megnyitásakor rendelet határozott a környező köztéri piacok megszüntetéséről. Egyedül a Vámház előtti alsó és felső rakparton engedélyezték, hogy július 1-jétől november 30-ig a csarnokhoz kapcsolódóan árusítás történjen. Hajók csak a vásárcsarnok rakpartjánál köthettek ki.

A bérleti rend meghatározásakor elsődleges cél volt, hogy a csarnok belső funkcionális rendjét fenntartsák, biztosítsák a tisztességes piaci feltételeket. Külön szabályozták a „járva-kelve árusítás" rendjét, szabályozták a hordárok tarifáját is. Még az árusok viselkedését is szabályozni kellett.[14] Látványos helyen függesztették ki a feliratot, amely megtiltotta, hogy az árusok a vevőkre rákiabáljanak.

A külföldről érkezett árut is itt fogadták, minden termék egyenlő eséllyel vehetett részt az árverezésen. Az új rend alkalmas volt az élelmiszerek ellenőrzésére is, mert a romlott vagy nem megfelelő minőségű árut visszaküldték a feladónak.[15] Ziegler Nándor a vásárcsarnok igazgatója szorgalmazta, hogy minden megyei gazdasági egyesületnél legyen gyűjtőraktár, ahol a vásárcsarnokba szállítandó árut előminősítik, osztályozzák – ha kell, csomagolják.

A csarnokok ellátására vidéken vágóhidak, konzervgyárak épültek. A budapesti konzervgyár felvállalta a vásárcsarnokban feleslegessé vált, vagy gyorsan romló, megmaradt áru feldolgozását. Azzal, hogy megszervezték a maradék élelmiszer konzervipari feldolgozását, a termelők kockázata is jelentősen csökkent, sőt hazai termékkel volt helyettesíthető a külföldről behozott 25 000 mázsa konzerv.

Hamar szűknek bizonyult az épület

A nagybani piac kötöttségei, valamint a vasúti, vízi és közúti szállítás óriási területet követelt. Pecz Samu 1897. december 17-i keltezésű kéziratában számolt be a csarnok bővítési lehetőségéről. A Közraktárak

alapjait felhasználva javasolt új nagybani piacot építeni – úgy, hogy a régiek helyén emelt új épületek közötti utat vasszerkezettel fedte volna le. Kérték a közeli Illés utca 3. számú telken álló épület lebontását is, hogy a helyén felszabaduló területen idénypiac legyen. Lehetőségként újra felvetették, hogy árufajtánként szakosodjanak a csarnokok. 1900-ban a megnövekedett forgalom miatt a nagybani piac kiszolgálására a vasút bővítése is előtérbe került. Az eredeti elgondolás szerint már most elhatározták, hogy bővítik a peront és kiépítik a második sínpárt, erre azonban már nem került sor. 1908-ban új koncepcionális gondolatok is születtek az épület funkcionális átalakítására.[16]

A csarnokban a második világháború alatt komoly károk keletkeztek. Erősen megrongálódott a baromficsarnok és a Pipa utca felőli utolsó kereszthajó. A háború utáni helyreállításkor felhasználták az építés óta a pincében tárolt tartalék anyag (kerámiaelemek, idomtéglák) legtöbbjét. Ekkor természetesen a gyorsaság fontosabb szempont volt, mint az igényesség.

A kereskedelem technológiai változása, az új közegészségügyi és élelmiszer-higiéniai előírások zárt pavilonok építését követelték meg, valóságos bódévárost alkotva a szép csarnoktérben. Az áruszállítás segítésére borzalmas lifttömböket építettek. A lenyűgöző belső tér teljesen elvesztette hatását. 1968-ban homlokzatjavítási munkák folytak, a Fővám tér felől a földszintet félig

7. kép. A korrodálódott szerkezetek miatt komoly szerkezetmegerősítési munkákra volt szükség 1993-ban (a szerző felvétele, 1993)

árkádosították. Az épület szerkezetei a majdnem száz év alatt tönkrementek. Korrodálódtak a pince feletti födémszerkezet poroszsüveg-födémének gerendái, az ezeket kiváltó tartók, a tető vasszerkezetének egyes elemei. A befogott vasoszlopok talplemezeinek korróziója miatt a pince téglapilléreinek legtöbbje hosszában elrepedt. A poroszsüveg-boltozatos födém hatalmas területen teljesen tönkrement. Az életveszélyessé vált csarnokot 1991. március 2-án bezárták. A gazdátlanság itt is felgyorsította a pusztulást (7. kép).

Az épület megújulása

Hosszú vita után a főváros meghozta a legjobb döntést, hogy az eredeti funkció szerint, de a legkorszerűbb követelményeknek megfelelően újuljon meg az épület. Rendezési terv készült a vásárcsarnok kiszolgálási lehetőségének meghatározására. Összeköttetést kellett létesíteni a dél-budai metróval (akkori elképzelés szerint) együtt megvalósuló Fővám téri aluljáróval és a Csarnok térre képzelt, hátulról csatlakozó mélygarázzsal.

Az árufeltöltést a Sóház utcában a térszín alá tervezték. Pontosan ez volt az épület felújításának egyik legnagyobb műszaki kérdése, még a kivitelezés idejére sem lehetett az itt lévő csónakkal járható szennyvízcsatornát a főváros életéből kiiktatni. Ezért a csatorna és az épület közé kellett a lehajtórámpát illeszteni, a rakodótér pedig az épület pinceszintjére kellett kerüljön.

A szigorú élelmiszer-higiéniai követelmények szerint árufajtánként a rakodótértől az árudákig elkülönített útvonalakat kellett kijelölni. Az épületben a zöldséget és gyümölcsöt, a húst, a baromfit, a halat, a tejet, a pékárut, a felvágottat egymással párhuzamos útvonalakon szállítják. A szemétkezelés is teljesen elkülönítetten történik.

A pince Pipa utca felőli oldalán is üzletutca alakult ki, megteremtve az akkori rendezési tervben előírt kapcsolatokat. A földszinten a hagyományoknak megfelelően a hosszanti oldalfalak mentén

8. kép. A megújult Központi Vásárcsarnok belső képe – a szigetpavilonok közepére rejtetten érkezik a pinceszinti kiszolgálóterületekről a lift (a szerző felvétele, 2022)

épült két sor pavilon, középen pedig szigetpavilon-szerűen 12 elárusító blokk. Ezek központjában egy-egy rakodótér található, ahova a pincéből érkezik a megfelelő árufeltöltési útvonalra fűzött felvonó. Így az áru belső mozgása teljesen rejtett maradt, az üzletek belülről tölthetők fel (8. kép).

A külső és a belső felületek helyreállításának egyik legnagyobb gondját az egyedi idomtéglák pótlása jelentette. Az új elemek is csak kézi hidraulikus sajtolással készülhettek. Látszólag egyszerűbb volt a sérült és a hiányzó kerámiaelemek újragyártása, mert az eredeti gyártó, a Zsolnay gyár vállalkozott erre a feladatra. A kövek is erősen megrongálódtak, a hiányzó elemeket az eredeti rajzok és felvételek

9. kép. A Fővám tér a helyreállítás után (a szerző felvétele, 2022)

alapján lehetett helyreállítani. Valamennyi külső ablakot is ki kellett cserélni, hiszen szerkezetük teljesen korrodálódott (9. kép).

A homlokzat valamennyi hiányzó kovácsoltvas elemét a fellelhető minták alapján még pótolni lehetett. Az épület külső homlokzatán egy véletlenül megmaradt öntöttvas közműtábla, a fejépület galériáján az ajtóvasalatok, a fővárosi címerrel díszített zárcímek mind mintául szolgáltak a helyreállításkor.

A Pipa utcai szélső, eredeti öntöttvas pavilonsor (a régi húsosüzletek részei) nagyon rossz állapotban maradt meg. Az elemek legtöbbje eltörött, az eredeti drótfonatokat farostlemezzel pótolták. A padló erős lejtése és a szakhatósági követelmények miatt ezeket eredeti helyükön nem lehetett bemutatni, a galériai kiállítósornál kaptak helyet a megmenthető elemek.[17]

A felújítás része volt a Duna alsó rakpartjára vezető alagút helyreállítása. Ez a második világháborúban hosszan beomlott, szerencsére vörösfenyő alapokon álló alaplemeze sértetlenül megmaradt. A helyreállításkor ezen az alapon épült újjá az alagút, amely most a szemét elszállítására szolgál. Az épület teljes korszerűsítésének terveit a Budapesti Városépítési Tervező Iroda Rt. készítette, Tokár György, Hidasi Györgyi és Nagy Gergely vezető építész-tervezők irányításával.[18]

A nagycsarnok megújulás utáni továbbélése

Európa több nagyvárosában a városfejlesztés áldozatává lettek a vásárcsarnokok. Budapesten szerencsésen megőrizhették hangulatukat, építészeti értékeiket, sőt szinte napjainkig változatlanul a főváros alapvető élelmiszer-ellátó intézményei.[19] A helyreállított Központi Vásárcsarnok bizonyítja, hogy műemlék épületben is sikeresen lehet működtetni egy hatalmas piacot úgy, hogy közben a vásári hangulat csodája is megmarad.[20] Ezért nyerhette el az épület 2013-ban a CNN Travel által adományozott „Európa legnagyszerűbb piaca" elismerést.

Pecz Samu a Központi Vásárcsarnok épületével lépi túl legjobban – konkrét és elvont értelemben is – korának építészeti határait. A Központi Vásárcsarnok a dinamikusan fejlődő főváros egyik legfontosabb közintézménye, méreteinél fogva önmagában is lenyűgöző alkotás. A hatalmas tér, Pecz Samu térszervezésének és az építészeti teret látványosan szolgáló épületszerkezeteinek konstruktív és mégis festői látványa világviszonylatban is különösen egyedi élménnyé vált. Historizáló építészetünkben a funkcionalitás és a szerkezet építészetté válása Pecz Samu vásárcsarnokában meghatározó módon jelenik meg, és mutat a következő korokat meghatározó, racionális gondolkodású, letisztuló építészeti világ felé. Már korábban is elismerték a tudós professzort. Nem véletlen, hogy a csarnok erkélykonzolján aranyozott betűkkel örökítették meg az épület tervezőjének nevét (10. kép).

10. kép. Pecz Samu építész neve újra aranyozva (a szerző felvétele, 2022)

JEGYZETEK

[1] Az épület megújulása után jelent meg az épületről: NAGY– SZELÉNYI 1997.

[2] CZIGLER 1890.

[3] Bp. Főváros tekintetes tanácsához jelentése Matuska Alajos tanácsnoknak a vásárcsarnokok építése, szervezete és kezelése ügyében. 1891. április 4. (FSZEK Budapest Gyűjtemény BQ 386/9.)

[4] Kamermayer Károly előterjesztése Hieronymi Károly m. kir. belügyminiszter úrhoz – a Bp-i törvény hatósági bizottság felterjesztése Budapest szék és főváros közönségének a központi Vásárcsarnok részére szükséges állami kedvezmények megadása ügyében 1893. (FSZEK Budapest Gyűjtemény BQ 386/119.)

[5] *Budapest fő-, és székesfőváros Központi Vásárcsarnokának tervpályázatra alkalmával a három első díjat nyert pályaterv*. Budapest, 1892.

[6] SÁNDY 2005. 72–73.

[7] A kőfaragómester sztrájkja véget ért. *Népszava* (1895. ápr. 26.) 3.

[8] SÁNDY 2005. 152.

[9] Sándy visszaemlékezése szerint az 50 m szélességben a tönkrement acéltartók teljes cseréje vált szükségessé. SÁNDY 2005. 146. Ugyanerről tudósít: *Pesti Hír-*

lap, *Budapesti Hírlap* (1896. július 30.); A Központi Vásárcsarnok égése. *FL* 33 (1896) 209. sz. 3–5. o.

[10] Vadas 1983.

[11] Pecz 1898.

[12] Az átadáskori kialakítást részletesen ismerteti a *Vasárnapi újság*: Markó 1896.

[13] A vásárcsarnokról. *VU* 44 (1897. június 6.) 23. sz. 369.

[14] Uo.

[15] Budapest Székesfőváros Vásárcsarnokainak életbeléptetésére, üzemére, vásári és házirendjére vonatkozó szabályok. Budapest, 1987.

[16] Ziegler 1908.

[17] Nagy 1994a.

[18] Nagy 1994b.

[19] Ez alól ma egyedül a Hold utcai csarnok jelent kivételt.

[20] A korszerűsített Nagycsarnok 1999-ben elnyerte a közösségi épületek kategóriájának FIABCI nagydíját.

11. kép. A Központi Vásárcsarnok belső tere (Erdélyi Mór felvétele, 1896, Szelényi Károly reprodukciója)

In the Central Market Hall of Budapest we will also meet Samu Pecz's architecture

The late 19th century programme for the construction of Budapest's market halls meant much more than the construction of the six market halls that are still in function today. At the beginning of the century, the challenge of supplying large cities with healthy foodstuffs became increasingly challenging. It was in the context of the French army's need for a secure food supply that the network and system was set up to organise the process from food procurement, transport and control to distribution. It is no surprise that France was the first and the pioneer to develop the whole system and to adapt this experience to the system of market halls to be set up to supply the cities. In almost every country in Europe, market halls have been built. French professionals, who knew how to do this, or who claimed to know how to do it, saw the opportunity as a good business opportunity and tried to sell their expertise in several countries, or offered to build similar facilities with a lucrative loan to enable them to operate. In Budapest, the city itself decided to implement the programme on the basis of a number of carefully prepared expert opinions.

The Central Market Hall served the entire food supply of the country, where wholesale distribution of goods took place, allowing for the orderly reception, control and distribution of goods at a centralised location. Further district halls were built for the system.

An international design competition was launched for the design of the Central Market Hall, which was again won in a second round by Samu Pecz. It is a public building that has taken advantage of the hall architecture from all over Europe, thus creating a new type of building. Samu Pecz had already organised a study trip to Germany at the time of the design competition to gain the necessary experience. It was perhaps thanks to his unique structural solutions and peculiar architecture that in 1896 King Franz Joseph was able to open one of Europe's greatest market halls. With the opening of the Central Market Hall and the related district halls, the 44 uncontrolled public markets of the past were abolished, creating the opportunity to develop public spaces and design them in a manner worthy of the capital.

Gotikus funkci.indd 252 2025. 05. 15. 15:51

Reisz T. Csaba

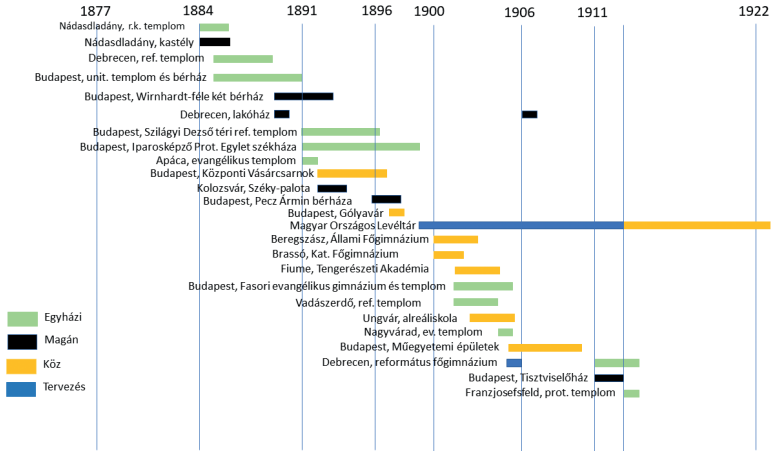
„BE VAN FEJEZVE A NAGY MŰ…” PECZ SAMU UTOLSÓ NAGY ALKOTÁSA, AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR ÉPÜLETE

Az 1874-től tudományos intézményként működő Országos Levéltár több évtizeden keresztül a Belügyminisztérium épületében, majd egy további bérelt raktárépületben őrizte iratanyagát. A politikai akarat hiánya miatt az önálló levéltári épületre vonatkozó elvárások nem teljesülhettek.

1899-ben a levéltár vezetője, Pauler Gyula felkérhette Pecz Samu építészt a levéltár épületének megtervezésére. Pecz európai tanulmányúton vett részt, hogy a kortárs eredményeket hasznosítani tudja munkájában. Az alkalmas telek keresése közel másfél évtizedig tartott, a különféle helyszínekre Pecz Samu elkészítette a lehetséges épületterveket. Áldozatos munkájáért a levéltár tervezésével versenyen kívül bízták meg.

1911-ben a Bécsi kapu téri Bosnyák laktanyát és a szomszédos telkeket jelölték ki a levéltár helyéül. Pecz 1912–1913 folyamán számos alkalommal tervezte újra az épületet az építési (szak)bizottság észrevételei alapján. Nemcsak a terveket készítette el, az építkezést is ő irányíthatta. Összesen 24 éven át foglalkozott az Országos Levéltár palotájával, de nem érte meg az épület teljes befejezését, berendezését és belső díszítését.

„A legutolsó építkezésem a Magyar Királyi Országos Levéltár épülete, amely sajnos még most sincs befejezve” – írta 1920-ban Pecz Samu építész, egyetemi tanár.[1] Végigtekintve az általa 1884 és 1922 között tervezett (és kivitelezett), elkészült magán-, egyházi és világi (állami) középületek során, jól látszik, hogy a leghosszabb időt – az első tervektől a teljes befejezésig, élete végéig –, 24 évet a levéltár épületének megvalósításával

1. kép. Pecz Samu megvalósult épületeinek tervezési és kivitelezési időszakai (GY. BALOGH–RÓKA 2022 nyomán)

töltötte el. Ez volt az utolsó – és talán a legnagyobb – műve, amely még akkor is betetőzője az életműnek, ha a háborús viszonyok miatt menet közben számos kompromisszumot kellett kötnie, és nem érhette meg, hogy az intézmény beköltözzék első palotájába (1. kép).[2]

A LEVÉLTÁRÉPÍTÉS FORRÁSAI

Pecz Samu az 1920-ban írt – kőnyomatos sokszorosítással fennmaradt – életrajzában hosszan foglalkozott az Országos Levéltár (OL) megépítésével.[3] Ebben rosszul emlékezett megbízatásának kezdetére (1898, báró Bánffy miniszterelnök), és abban is tévedett, hogy több tanulmányutat tett 1898 és 1905 között. Pecz a történeti áttekintésében a korábbi helyszínekre készített terveit is felsorolta, majd a végül megvalósult épület műszaki paramétereit ismertette, külön is megjegyezve, hogy *„a legnagyobb súlyt az épület lehető legnagyobb tűzbiztonságára fektettem”*, és emiatt a látott európai levéltári példák egyes szerkezeti

megoldásait elvetette, és azoknál biztonságosabbat készített. Rövid és szabatos összefoglalása a levéltár koncepcionális tervezésének alapvető forrása.

Az épületet a Belügyminisztérium – mint a levéltár felügyeleti hatósága – építtette, az „Elnöki iratok” hiányos és különösebben nem rendezett, korábban 10 csomónyi, átrakás után doboznyi iratanyaga az építéstörténet legjelentősebb forrása.[4] Különösen kiemelendők az építési (szak)bizottságok üléseinek – nem teljes számban fennmaradt – jegyzőkönyvei és az építési bizottság iktatott iratai, az egyes munkanemek költségvetése, a benyújtott árajánlatok és a megkötött szerződések, valamint a kivitelezés ügyiratai.[5] Pecz mindkét bizottság munkájában részt vett – állandó meghívottként –, és a tervezés időszakában (költségvetések), majd az ajánlatok értékelésénél, végül a vállalkozókkal és a fenntartóval, vagy az őt képviselő építési bizottsággal folyamatosan kapcsolatban állt, és erről sok esetben írásos anyagok (javaslat, felterjesztés, jelentés, vélemény, szerződéstervezet stb.) is megmaradtak az ügyiratok között.

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) OL saját levéltárában (Y szekció) az iktatott iratok (Y 1-a) között kevés ügyirat található, mert az épület elkészítésében az intézmény nem, csak annak vezetője és pár munkatársa vett tevékenyen részt. 1896 és 1911 között a levéltári helyiségekre, majd az új épületre vonatkozó 50 iktatott irat egyetlen ügyiratban (Y 1-a-1896-I-267.) volt, amely ma teljes terjedelmében hiányzik. Az iktatókönyvi bejegyzések szerint ezek a helyiségátadás, helyiségbővítés (1896–1898), a külföldi tanulmányutak (1899, 1905), Pecz Samu jelentése (1905), az első építési bizottság (1905–1906), Pecz Samu épületterve és költségvetése (1907), az építési szakbizottság és az átköltözés előkészülete (1911) tárgyában keletkeztek, hiányuk az építéstörténet számára súlyos veszteség, bár egy részük megmaradt a Belügyminisztériumi Levéltár említett anyagában (K 148. 1922. 14. tétel). Néhány ügyirat maradt csak fenn ebben a sorozatban, így Nagy Károly építésvezetési megbízatása az elhunyt Pecz helyett (Y 1-a-1922-770.), Pecz Samu korábbi előterjesztése az Országos Levéltár

épülete víztartályának befejezésére (Y 1-a-1923-55.), illetve Pecz terveinek letétbe helyezése (Y 1-a-1925-704.).

A nem iktatott, külön kezelt iratanyagban (Y 1-b) ugyanakkor igen jelentős „Az Országos Levéltár Bécsi kapu téri palotájának építésére vonatkozó iratok” című alsorozat (Y 1-b-3.), benne Pecz Samu munkanemenként összeállított költségvetése, az építési (szak)bizottságok ülésjegyzőkönyvei, időszaki költségvetések, levelek, jelentések, felterjesztések fogalmazványai, tervek jegyzékei stb. Ezek az iratok hiánypótló és elsőrendű forrásai az építéstörténetnek és Pecz Samu tevékenységének is.

Ugyancsak az MNL OL állományában találhatók Pecz Samu levéltártervei, közöttük a végül megépített Bécsi kapu téri épület fejlődéstörténetét dokumentáló tervlapok. Ezeket a terveket egyrészt a Pecz-hagyatékban (T 6), másrészt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) anyagából kiemelt tervek (T 13) között őrzik. Egyes tervlapokat csak Budapest Főváros Levéltárában (BFL) lehet ma megtalálni.

Az épület elkészítésében szerepet játszó más intézmények (Pénzügy-, Kereskedelemügyi, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumok, Fővárosi Közmunkák Tanácsa) iratanyaga jórészt megsemmisült, így azokból csak csekély, kiegészítő információk nyerhetők, feltéve, ha azok nyomára jutunk.

Pecz Samu tevékenységéhez és a levéltár építéséhez is adalékul szolgálnak Csánki Dezső országos főlevéltárnok levelei barátjához, Thallóczy Lajoshoz. Thallóczy a közös Pénzügyminisztérium levéltárának vezetője, 1913-tól a Magyar Történelmi Társulat (MTT) elnöke is volt, informális befolyása és szerepe a magyar levéltárügyben igen jelentősnek mondható. A levéltár összes építési bizottságában tag volt (1905, 1911–1916), – gyakori – távolléte esetén Csánki tájékoztatta az építés ügyeiről.[6] Ugyancsak fennmaradt Pecz Samu – az új épülethez kapcsolódó – öt levele Thallóczy Lajoshoz.[7]

A levéltár új épülete

Az 1723. évi XLV. törvénycikkel elhatározott, 1765-ben ténylegesen felállított Archivum Regni átszervezésével 1874-ben létrehozott új Országos Levéltár – immár a tudományos kutatás forrásőrző helyeként – hosszú évtizedeken keresztül csak maradékelvűen működött ott, ahol éppen helyet tudtak számára biztosítani. Bár felállításának kezdetétől volt szakmai és tudományos igény az önálló levéltári épületre, a politikai akarat – elsősorban a pénzügyi fedezet hiánya miatt – ingadozott e törekvés valóra váltásában. A belügyminiszter újra meg újra felvetette az épület szükségességét, a miniszterelnök pártolta a megfelelő és méltó új székház emelését, a pénzügyminiszter pedig forráshiányra és más, fontosabb építkezésekre hivatkozva utasította el az anyagiak biztosítását. A leendő új levéltári épület először 1897 és 1901 között kapott komoly esélyt arra, hogy hozzákezdjenek a megépítéséhez. Bár ez a kísérlet nem volt sikeres, ekkor kérték fel a tervek elkészítésére Pecz Samu építészt, aki haláláig töretlen elhivatottsággal dolgozott az épület megtervezésén, majd kivitelezésén.[8]

Pauler Gyula országos főlevéltárnok, az intézmény vezetője a mostoha elhelyezési viszonyok miatt 1898. január 27-én korábbi javaslatát megismételve szorgalmazta a belügyminiszternél egy új épület megépítését. Bő egy év múlva, 1899. február 15-én kelt véleményes jelentésében azt kérte: *„tisztelettel újból esedezem, hogy a külön országos levéltári épület emelését, melyben p. o. az oláhok is Bukarestben már megelőznek minket, s mely annak, ki véghez viszi, maradandó emléket biztosít culturánk történetében, nem elodázni, hanem mielőbb megvalósítani méltóztassék”.*

A miniszterelnök támogatta az ügyet, végül a pénzügyminiszter is beadta a derekát, és hozzájárult ahhoz, hogy *„az előmunkálatok, illetve a telekszerzésre és az építkezésre vonatkozó tanulmányok megtétessenek”.* 1899. április 10-én Pauler európai tanulmányútra indult, és kéthetes kiküldetése alkalmával alaposan szemügyre vette Bécs, Boroszló, Drezda, Lipcse, Weimar, Straßburg modern levéltári és könyvtári épületeit. Április 29-én nemcsak az úti beszámolót, hanem a levéltári

Gotikus funkci.indd 257 2025. 05. 15. 15:51

épülettel szemben támasztott – később Pauler levéltári programjaként emlegetett – elvárásokat is tartalmazó jelentését azzal zárta, hogy *„ezeket a legáltalánosabb vonásokban mozgó eszméket bővebben is ki lehetne fejteni, de még abban az esetben sem volna elkerülhető, hogy concretebb alakba öltöztetésük végett egy műszaki közeg ki ne küldessék, ki velem a dolgot megbeszélni […], az építendő levéltárról, nagyságáról, az ennél fogva szükséges területről, költségekről részletesebb képet fogna összeállíthatni, s ennélfogva mély tisztelettel esedezem, hogy ilyen közeg kiküldését, ki esetleg az építési terveket is elkészíthetné, s az építést végrehajtani is képes legyen […], sürgősen kieszközölni kegyesen méltóztassék”*. Egy hét múlva Pauler – korábbi levelét kiegészítve – jelezte Széll Kálmán miniszterelnök-belügyminiszternek, hogy szakemberek javaslatára Pecz Samu, a középítészet nyilvános rendes tanára volna a legalkalmasabb a vázlatok – és hangsúlyozottan nem a végleges tervek – elkészítésére, és ő el is vállalná a megbízatást. Megkapván a miniszteri hozzájárulást, május végén Pauler fel is kérte Peczet, és erről, valamint az épülettervek kívánalmaira vonatkozó szempontokról június 16-án tájékoztatta a minisztert.[9] Pecz már ekkor készített vázlatterveket a szóba jöhető telkekre (a József laktanya területén kialakítandó épületre, bizonyítva, hogy levéltári célokra alkalmatlan a telek, továbbá öt helyszínre hat különféle tervet). Így kezdődött Pecz Samu levéltári épületre vonatkozó megbízatása, amely élete végéig tartott, ezáltal időben, és a feladat összetettségében is a legnagyobb munkája lett.

Pecz tanulmányútjai

1904-ben a kormány a korábbi tervekkel ellentétben nem akart a Miniszterelnökség számára új palotát emelni, az erre szánt összegből inkább a levéltárat kívánta felépíteni.[10] A belügyminiszter december 13-án Sándor János államtitkár elnöklete alatt létrehozott egy építési bizottságot *„az országos levéltári épület felépítésével kapcsolatos teendők ellátására”*, tagjai voltak Horváth Emil miniszteri tanácsos,

Óváry Lipót országos főlevéltárnok, Thallóczy Lajos, Károlyi Árpád, a Házi, Udvari és Állami Levéltár aligazgatója és báró Radvánszky Béla koronaőr.[11] Az építési bizottság első – és mint később kiderült, utolsó – ülésén, 1905. február 25-én Pecz Samu műegyetemi tanár is részt vett.

A bizottság állást foglalt az építkezés szükségessége mellett, a korábban (1899-ben) tervezett 5000 köbméternyi helyet a levéltár által átveendő iratanyagra tekintettel kevésnek vélték, és legalább háromnégyszeresét tartották szükségesnek. Tárgyalták az épület elhelyezését, az elnök a Szentháromság tér és a Tárnok utca sarkán lévő kincstári telket javasolta, ehhez már vázlatterveket is bemutatott a bizottságnak, *„amelyeket Petz Samu műegyetemi tanár, mint aki a levéltári építkezés ügyéből kifolyólag már az előző időkben is mutatott be vázlatterveket, önbuzgalmából készített és bocsát a bizottság rendelkezésére”*. Ezzel kapcsolatban azt a feladatot kapta a műépítész, nyilatkozzék arról, hogy a telek elég nagy-e egy 20 000 köbméteres raktárterülethez, továbbá hogy a Mátyás-templom és a pénzügyminisztériumi palota közelsége nem drágítja-e meg az építkezést, illetve a telek alkalmatlansága esetén tegyen javaslatot arra, hol volna megfelelő telek az építkezéshez. Pecz a megbízatását március 7-én kelt jelentésével teljesítette is, amelyben a korábbi telkek előnyeit és hátrányait is felsorolta, így ez kiváló forrás a különféle tervek tartalmi összevetésére is.[12]

Végül pedig *„a Petz műegyetemi tanár által vázlatosan készített építési tervet a bizottság általában véve tetszetősnek és alkalmasnak tartja ugyan, minthogy azonban kívánatosnak véli, hogy a külföldi hírnevesebb levéltári és könyvtári épületek szerkezete és berendezkedése az építkezésnél szintén figyelembe vétessék, javasolja, hogy Petz Samu műegyetemi tanár s kíséretében egy-egy levéltári szakértő, tapasztalatszerzés végett, a helyszínére küldessenek ki”*.

A tanulmányút két részletben valósult meg. Először 1905. július 14 és 25. között Pecz, Thallóczy és Károlyi utazott el a baseli, a strassburgi és a karlsruhei levéltárba. Ezt követően szeptember 12 és 26. között Óváry Lipót, Csánki Dezső, Tagányi Károly, Döry Ferenc egymást váltva kísérték el az építészt a bécsi, a drezdai, a lipcsei, a

weimari és a párizsi levéltárakba vagy könyvtárakba. Az elkészült jelentést Óváry 1906. január 20-án terjesztette fel, de azt valószínűleg Pecz Samu készítette, mert életrajza szerint *„ezen tanulmányutakon – melyekben felváltva részt vett Thallóczy Lajos, Károlyi Árpád, Csánki Dezső stb. levéltári szakértő – tett tapasztalatokról egy részletes jelentésben a Belügyminisztériumnak beszámoltam”*.[13]

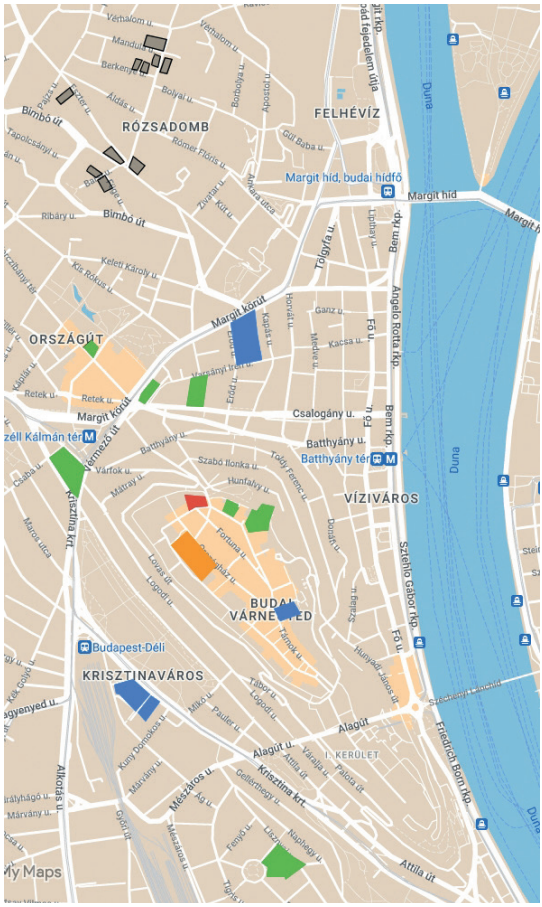
Pecz Samu épülettervei

Pecz 1899 és 1911 között számos helyszínre és változatban készített vázlatokat, terveket és költségvetéseket a levéltár új épületére. A terveket és a helyszíneket legutóbb Róka Enikő foglalta össze és elemezte, majd az ő munkáján inspirálódva végzett további kutatásokat Török Enikő.[14]

Pecz a felkérésekor öt telekre hatféle vázlatot készített, augusztus 3-án pedig a Zichy-palota alkalmatlanságáról írt szakértői véleményt. Egy évtizedes munkája során terveket készített a József laktanyára, a régi Szent János kórház telkére, a Várfok utca – Csaba utca – Vérmező utca – Krisztina körút közé, a későbbi Postapalota telkére, a Nagyrókus utcába, a Naphegy téri és az Orvos utcai telkekre, valamint a Csalogány utcába (1899), a Margit körút – Erőd utca – Szegényház utca közötti telekre és a Krisztina körút – Koronaőr utca – Karácsonyi utca közötti telkekre (1905), a Szentháromság tér – Tárnok utcai telekre (1905–1906) és az Országház utcai telekre (1909). A helyi lokálpatrióták a Rózsadomb több telkét is felajánlották, de oda Pecz nem készített terveket (1911).

Miután eldőlt, hogy a levéltár új palotáját végül a szomszédos telkekkel kiegészített, addig bérelt Bécsi kapu téri Bosnyák laktanya helyére építik meg, Pecz a korábbiak felhasználásával újabb terveket készített erre a helyszínre is. Ezekkel 1911 júniusában készült el, az akkor létrehozott építészeti szakbizottság alaposan megtárgyalta, és módosításokat kért a tervezőtől.

Gotikus funkci.indd 260 2025. 05. 15. 15:51

2. kép. Pecz Samu tervezett levéltárépületeinek helyszínei 1899-ben (zöld), 1905–1906-ban (kék), 1909-ben (narancs), végül 1911–1913-ban (piros), valamint az 1911-ben felajánlott rózsadombi telkek (szürke)

Pecz augusztusban átdolgozta a terveket, ezeken jelent meg először a kéményt rejtő nagy torony is.[15] Egy részletes műszaki leírást is készített az építész, amelyben ismételten nagy hangsúlyt feketetett a tűzbiztonságra.[16]

Pecz a további észrevételek alapján októberre egy harmadik változatot is elkészített, amelyet az építési bizottság elfogadott, így 1912

elején az építész hozzákezdett a részlettervek kidolgozásához. A Műegyetemen február végén felkereste őt Csánki Dezső, aki a tapasztaltakról Thallóczynak is beszámolt.[17] Ezeket a terveket a költségvetéssel együtt június 7-én nyújtotta be az építész, az építési (szak)bizottságok augusztusban, majd novemberben értékelték azokat, így Pecz ötödik, végleges tervei 1912 decemberére készültek el.

Az építési bizottságok

Pecz az 1905-ben egy ülést megért építési bizottságnak is meghívott szakértője, a levéltárépület építkezésekor pedig mindkét újabb bizottságnak állandó meghívottja volt.

1911 nyarán Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök-belügyminiszter építési szakbizottságot (ÉSZB) hozott létre. Elnöke Horváth Emil államtitkár volt, a tárca, az Országos Levéltár, a Kereskedelemügyi Minisztérium, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet képviselői mellett meghívást kapott Thallóczy Lajos és Károlyi Árpád, Kammerer Ernő, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója, Erdélyi Pál egyetemi tanár és Pecz Samu. A szakbizottság 1911-ben négy alkalommal, majd a szűkebb építési bizottság létrejötte után mindig annak ülését követően ülésezett. A későbbiekben átvette a helyét és szerepét az építési bizottság.

Lukács László miniszterelnök-belügyminiszter 1912 augusztusában létrehozott egy külön építési bizottságot, amely augusztus 28-án tartotta alakuló ülését, ekkor fogadta el a működési szabályzatát is. A bizottság elsősorban javaslatokat tett, *„feladata annak a biztosítása, hogy az építkezések lehetőleg célszerűen, takarékosan és egyöntetűen hajtassanak végre”*, de a már jóváhagyott tervek és költségvetések keretein belül hozhatott döntést is. A belügyi, kereskedelemügyi, pénzügyi tárcák képviselői mellett Thallóczyt és Károlyit, valamint műszaki szakértőként Hauszmann Alajost is meghívták. A bizottság 1912 és 1922 között működött,

tagjai többször változtak, esetenként más tárcák vagy hivatalok képviselői is jelen voltak meghívottként. Pecz Samu művezető építész 1921. június 25-ig mindig jelen volt, utána betegsége miatt helyettese, Nagy Károly műépítész vett részt a munkában. A bizottság szükség szerint, az elnök összehívására, 1912. augusztus 28. és 1922. április 8. között összesen 27 alkalommal ülésezett, az ezekről készült, szórtan és hiányosan fennmaradt jegyzőkönyvek az építéstörténet igen fontos forrásai.[18]

Költségvetések

A levéltár építkezésénél összesen 28 munkafajtát határoztak meg, amelyeket elsősorban versenytárgyalás útján kiválasztott vállalkozókkal végeztettek el. Pecz valamennyi munkafajtára – amelyeket a kivitelezőknek be kellett árazniuk – részletes költségvetést készített. Ilyen munkálatok voltak: bontási, föld-, kőműves és elhelyező; vasbeton; vas-; ács-; cserepező-; bádogos-; kőfaragó (keménykőből); kőfaragó (különféle kőnemekből), műkő; majolika-, kőburkolati; asztalos-; lakatos-; mázoló-; üvegesmunkák, továbbá ajtószámok és jelzőtáblák; függöny; felvonó; raktári vasablakok; parketta; raktári vasállványok; okmánytartó vasdobozok; aszfalt-; szobrászmunka; víz- és gázvezeték, csatornázás; központi fűtőberendezés; villanyvilágítás, villámhárító, elektromos jelző- és telefonberendezés; szobafestő munka. Sajnos Pecz beárazott költségvetése nem maradt fenn, csak az egyes munkafajtákra becsült teljes költségvetés-tervezete az ajánlatok értékeléséről készített összegző táblázatán.

Az építész alaposságát jól jellemzi a különféle kőnemekből végzendő kőfaragómunkák 24–30. tétele, amelyek a bejárati előcsarnokban felállítandó két márványtábla paramétereit határozták meg. A munkanem teljes költségvetése Pecz szerint 147 389 korona volt, erre heten nyújtottak be ajánlatot, a nyertes Müller Ernő lett 119 650 koronás ajánlattal, tehát Pecz jóval többre számított.

Gotikus funkci.indd 263 2025. 05. 15. 15:51

Kőfaragó, különféle kő	Dunaalmási Kőipari Rt.	Gersten-berger Emil
Teljes ajánlat	161 104	141 397,70
„24.) 2 db emléktábla, kb. 1,80 m széles, kb. 2,20 m magas, 3 cm vastag, a művezető építész által választandó világos színű márványból, egyik oldalon csiszolva és fényezve, a tábla széleire egy kb. 8 cm széles rajz szerinti frízzel, finoman szemcsézett és kissé mélyített aranyozott alappal.	1 160	712
25.) 200 db kb. 7 cm magas betűnek rajz szerinti kivésése és azoknak valódi arannyal való bearanyozásával.	220	500
26.) 1200 db kb. 5 cm magas betű kivésése, mint 25. tétel	1 200	2 400
27.) 300 db kb. 3,5 cm magas betű kivésése, mint 25. tétel.	240	420
28.) 12 db díszes rózsa bronzból, rajz szerint készítve, az emléktábla szélein keresztül erősen a falazatba beerősítve	240	192
29.) 4 db betű kivésése kemény kőtáblán, mélyítve, mint külső felirat, kb. 20 cm magas, kékes fekete (ozid) színű fémlemezzel bevonva, a szükséges pontokkal és ékezetekkel együtt.	40	20
30.) 16 db betű kivésése, mint 29. tétel, de 30 cm magas.”	240	128
Összesen	3340	4372

Gotikus funkci.indd 264 2025. 05. 15. 15:51

Müller Ernő kőfaragó-mester	Müller Rezső és Král Gyula	Seenger Béla cs. és kir. udv. kőfaragó-mester	Andretti Béla Antony István	Fischer János fiai	1923
119 650	153 394	131 477	126 077	122 495	
700	560	1 040	1 000	680	700
400	200	240	400	160	400
1 800	840	960	1 200	480	1 800
300	150	180	300	90	300
240	60	120	144	72	240
60	20	64	40	32	
320	192	400	240	192	
3820	2022	3004	3324	1706	3540

Az emléktáblákat végül 1928-ban készítették el, és nem a nyertes Müller Ernő, hanem a később megbízott Seenger Béla kőfaragómester. A táblák a tervezettnél kisebbek lettek és kevesebb betű is került rájuk, nyilván ez is a költségcsökkentést szolgálta.

A munka anyagi elismerése – Pecz tiszteletdíja

Pecz 1899. évi megbízatása óta a helyszínek változásával új terveket, vázlatokat és költségvetést készített, de munkájáért semmiféle honoráriumot nem kért és nem kapott. Már a végleges helyszínre is több tervet készített, amikor – felsőbb szóbeli utasításra – 1912. április 17-én arra kérte a belügyminisztert, hogy a tiszteletdíját *„a m. kir. országos levéltári épület vázlattervének, kiviteli tervének, részletrajzainak, részletes költségvetésének elkészítéséért és elszámolásáért”* a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletnek az építészi munkákra megállapított díjszabása szerint, az elfogadott és engedélyezett költségvetés 5%-ában állapítsa meg.

Lukács László miniszterelnök-belügyminiszter először Beöthy László kereskedelemügyi miniszter véleményét kérte, aki szerint a levéltári épület sem az azzal szemben támasztott szükséglet, sem a rendelkezésre álló források miatt nem olyan lesz, ahová *„az alkalmazott építőanyag és a külső kiképzés folytán különösebb emlékszerű jelleggel bíró oly épületek tartoznak, melyek emellett művészi és pazar kiképzésű belső nagy csarnokokat, nagy termeket is magukban foglalnak”*, ezért csak 3,75%-ot, a felülvizsgálatnál való közreműködésért pedig csak 0,125%-ot tartott indokoltnak.

Lukács ezután az OL ÉSZB véleményét kérte, amely az 1913. február 8-i ülésén *„különösen figyelemre méltónak találta a tervező műépítésznek úgy a végleges, mint a korábban is minden díjazás nélkül már évek hosszú során át készített tervek körül kifejtett magas színvonalú munkásságát, és figyelemmel arra is, hogy a tiszteletdíj az előirányzott építési költségben már bennfoglaltatik”*, 4-ről 5%-ra emelni javasolta a tiszteletdíjat, amit Sándor János belügyminiszter 1913. június 10-i döntésében elfogadott, és azt

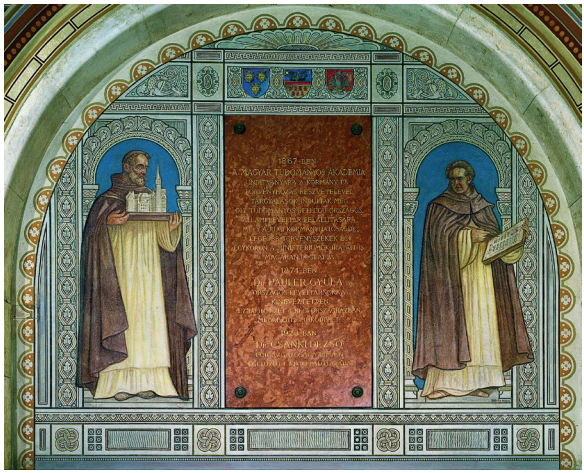
150 000 koronában állapította meg, amit több részletben fizettek ki az építésznek. 1913-ban az addigi munkálatok és tervek elkészítéséért 50 000 koronát, a részletrajzok elkészítésekor 30 000 (1914), a tervezés és művezetés nagy részének befejeztével 30 000 (1916), majd ismét 30 000 (1918), végül 10 000 koronát (1919 januárjában) utaltak ki a tervezőnek.

A háborús viszonyok miatt az építkezés elhúzódása az építész számára is költségnövekedést hozott, ezért 1917 végén a végösszeg 6%-ában kérte megállapítani a tiszteletdíját, de ezt az építtető tárca nem fogadta el. Pecz 1918. november 30-án újabb, elfogadható javaslatot nyújtott be, ekkor a munkák időbeni elkészültsége alapján 4–6%-ot, illetve a belső berendezés terveiért és költségvetéséért a bekerülési költség (285 000 K) 1%-át kérte, ezt a minisztérium elfogadta. Hogy fenntarthassa irodáját, 1919. május–július folyamán három részletben összesen 12 900 koronát fizettek ki a számára, majd év végétől az új megállapodás szerint öt részletben 1919 és 1922 nyara között 249 200 koronát. Pecz halála után Nagy Károly lett a művezető építész, aki köteles volt megegyezni Pecz örököseivel arról, hogy a tiszteletdíjából mekkora részt ad át nekik az elődje még ki nem fizetett teljesítményéért.[19]

Az épület modellje – Pecz kezében

Az 1913 és 1916 között elkészíteni tervezett épületet végül csak 1918-ra, a végső kivitelezési és berendezési munkálatokat csak 1923-ra, a beltéri díszítést pedig csak 1929-re fejezték be. Pecz 24 éven keresztül dolgozott a levéltár épülettervein, majd a végső helyszín elfogadott tervei alapján annak kivitelezésén. Nem adatott meg neki, hogy negyedszázados fáradozásainak eredményét láthassa, amikor 1923-ban az Országos Levéltár megkezdte működését az új épületben.

Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter jelentős anyagi és erkölcsi támogatást nyújtott ahhoz, hogy a belső díszítés és

3. kép. Pecz Samu – a levéltár modelljét tartó – alakja az intézmény bejáratánál, Dudits Andor (a falképen jobbra) alkotása, 1927 (Szelényi Károly felvétele, 2004)

a berendezés igazi palotává formálja az épületet. Ennek keretében 1924 és 1929 között Dudits Andor festőművész közel negyven jelenetből álló falképciklust készített a nyilvános terekbe (előtér, lépcsőház, csarnokok, kutatóterem és tanácsterem). Az épület bejáratánál örökítette meg a szerzetesi ruhába öltöztetett tervezőt, Pecz Samut, aki kezében tartja az épület makettjét.

Ez a makett valóban létezett, az ÉSZB 1911. szeptember 7-i ülésén javasolták egy papírmodell elkészítését. A gondolat tetszett Pecznek, de gipszből javasolta a modellt, amely 1913 májusára már el is készült. 1925-ben a Pecz-hagyaték átadásakor Nagy Károly a levéltárba adta, de kérte, hogy azért külön fizessenek az özvegynek. A gipszmodell 250 pengős értéken szerepelt az 1933. évi leltárkönyvben, túlélte a világháborús pusztításokat, és bár az 1950-es években még a padláson őrzéséről van adat, későbbi sorsáról már nincs információ.

4. kép. Az Országos Levéltár madártávlatból az 1920-as évek végén (MÉM MDK Fotótár, 15 374N)

JEGYZETEK

[1] Végh 1998. 526.

[2] A Pecz Samu által tervezett és megépített épületek építési adatainak forrása: Gy. Balogh–Róka 2022. 213–214.

[3] Végh 1998.

[4] MNL OL, K 148 Belügyminisztériumi Levéltár, Belügyminisztérium, Elnöki iratok (= K 148). 1922. évi 14. tétel, az Országos Levéltár ügyei, ajánlatok, szerződések, építési költségvetések. (726–735. csomó, 771–780. doboz). Bár a raktári egység nem része a levéltári jelzetnek (éppen azért, mert egy átrakással az könnyen megváltozhat), mivel a 10 raktári egységet nem lehet minden irat fellelésekor átnézni, most azokat is megadom.

[5] Az MNL 2023-ban *A nemzet levéltára* címen az Országos Levéltár elhelyezés történetét feldolgozó művet jelentetett meg. (Reisz 2023a.) Ennek apropóján a Gazdasági Levéltári Osztály munkatársai a tétel jelentős részét darabszinten feltárták, amely alapja lesz egy részletezőbb rendezésnek és jelzetelésnek.

[6] Reisz 2017.

[7] OSzK Kézirattár, Fond XI. Thallóczy Lajos levelezése, 765. Pecz Samu levelei.

[8] Borsa 1979.; Reisz 2015a.; Reisz 2015b.

[9] Reisz 2015b.

[10] Reisz 2023b. 176–177.

[11] MNL OL, K 148. 1922. 14. tétel, 7257/1904. (bizottság tagjainak felkérése), 1289/1905. (ülésjegyzőkönyv, 727. cs. / 772. doboz).

[12] MNL OL, K 148. 1922. 14. tétel, 1705/1905. (a 1289/1905. iktatószámhoz helyezve).

[13] Végh 1998. 522.

[14] Gy. Balogh–Róka 2022. 149–162.; Török 2023. A Reisz 2023a kötet kisebb cikkei közül a tanulmányhoz használtam: Telkek és tervek; Pecz Samu épülettervei; A tervező tiszteletdíja; A levéltári épület modellje c. írásokat.

[15] Az OL építési bizottság 1911. szeptember 7-i ülésének jegyzőkönyve: MNL OL, K 148-1922-14. tétel. 6/1911, OL építk. ikt sz. alatt (779. doboz).

[16] MNL OL, Y 1-b-3-A-1. Az Országos Levéltár új épülete vázlatos tervének műszaki leírása.

[17] Reisz 2017. 80.

[18] Valamennyi bizottsági ülés jegyzőkönyvének kiadásán jelenleg dolgozom.

[19] Lásd ehhez Török 2023. a tervező tiszteletdíjáról.

„The great work is finished…”
Samu Pecz’s last great work, the building of the National Archives

For several decades, the National Archives, an academic institution since 1874, kept its archives in the Ministry of the Interior building and then in another rented storage building. However, due to a lack of political will, the expectations for an independent archives building could not be fulfilled.

In 1899, the head of the archives, Gyula Pauler, commissioned the architect Samu Pecz to design the archives building. Pecz went on a study trip to Europe to benefit from contemporary developments in his work. The search for a suitable site lasted nearly a decade and a half, and Samu Pecz drew up possible building plans for the various sites. Pecz was awarded the archives design contract out of competition for his devotion.

In 1911, the Bosnyák barracks on Bécsi Kapu Square and the adjacent plots were designated as the site for the archives. Pecz redesigned the building on several occasions between 1912 and 1913, based on the comments of the building committees. Not only did he draw up the plans, he also supervised the construction. He spent 24 years working on the National Archives palace but did not live to see the building fully completed, furnished, and decorated.

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Vásárcsarnok égése. *FL* 33 (1896) 209. sz. 3–5. o.

Baku Eszter – Csernus Éva, A Magyar Építőművészek Szövetségének története 1902–1948 között, *ÉÉt* 40 (2012) 1–2. 113–134.

Balázs György: *Beton és vasbeton.* Budapest, 2001.

Borókay Zsófia: Frankföldről a pesti polgárságig: Pecz Samu családi gyökerei. *Turul* 95 (2022) 4. 158–169. o.

Borókay Zsófia: Fundamentum és felépítmény. Pecz Samu családi és evangélikus gyökerei. In: Kertész Botond – Zászkaliczky Zsuzsanna (szerk.): *Evangélikus Budapest*. Budapest 2025. (megjelenés alatt)

Budapest fő-, és székesfőváros Központi Vásárcsarnokának tervpályázatra alkalmával a három első díjat nyert pályaterv. Budapest, 1892.

Budapest Székes Főváros vásárcsarnokai. Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1897

Borsa Iván: Az Országos Levéltár épületei, 1874–1974. *Levéltári Közlemények* 50 (1979) 1. sz. 23–50. o.

Csatkai Endre (jegyzetekkel ellátta): *Idősebb és ifjabb Petz Dániel krónikája 1778–1839*. A Soproni Szemle kiadványai 82. Sopron 1940. 3–5. o.

Czagány István: Hauszmann Alajos művészetének stílusváltozásai. *MtÉ* 27 (1978) 4. 225–255.

Czigler Győző műegyetemi tanár magán jellegű emlékirata. 1890. október 15.

Distel, Walter: *Protestantischer Kirchenbau seit 1900 in Deutschland*. Orell Füssli Verlag, Zürich, 1933.

Érdi Marianne: *Restaurálási dokumentáció*. Budapest, 2021. 07. 05. https://www.hungaricana.hu/hu/nka-palyazati-beszamolok/2021/ (204111/04338)

Fábián Gáspár: *Nagy magyar építőművészek.* 1. Elek ny. Budapest, 1936. 44–46. o.

Fővárosi vásárcsarnokok tervezete. *ÉSz* 2 (1893. dec. 31.) 12. sz. 343–345. o.

Für Lajos – Pintér János (szerk.): *Magyar agrártörténeti életrajzok. II*. Budapest 1988.

Gábor Eszter – Verő Mária (szerk.): *Schickedanz Albert. 1846–1915.* Szépművészeti Múzeum, Budapest, 1996.

Gálos Miklós id. (szerk.): *„Uram, a Te szemeid e házra nézzenek". 100 éves a Budapest Fasori Evangélikus Templom.* Budapest Fasori Egyházközség Presbitériuma. Budapest, 2006.

Gálos Miklós ifj.: Egy eltévedt angyal. A fasori evangélikus templom oltára. *Credo Evangélikus Folyóirat* 21 (2015) 1. 43–60. o.

Genz, Peter: *Das Wiesbadener Programm. Johannes Otzen und die Geschichte eines Kirchenbautyps zwischen 1891 und 1930.* Steve-Holger Ludwig, Kiel, 2011.

Gerle János (szerk.): *Hauszmann Alajos.* Holnap Kiadó, Budapest, 2002.

Gy. Balogh Ágnes – Frey György Péter – Kalmár Miklós – Kiss Zsuzsanna Emília – Zsembery Ákos: *Műegyetem – a történeti Campus / The Historic Campus: A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem történeti campusa/The Historic Campus of the Buda-*

pest University of Technology and Economics. (Szerk.: Armuth Miklós – Lőrinczi Zsuzsa). Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 6Bt, 2013.

GY. BALOGH Ágnes – RÓKA Enikő: *Pecz Samu.* Holnap Kiadó, Budapest, 2022.

GYETVAINÉ BALOGH, Ágnes – KELECSÉNYI, Kristóf Zoltán: Did a Steindl-school exist? Members of the design and technical management team of the Parliament in Budapest. *A&U* 52 (2018) 1–2. 98–113.

GYETVAINÉ BALOGH, Ágnes – KALMÁR, Miklós: Functional thinking in the architecture of Samu Pecz and his followers. *PPA* 44 (2013) 2. 61–68.

GYETVAINÉ BALOGH Ágnes: Pecz Samu műegyetemi épületei. *Credo* 21 (2015) 2. sz. 38–52. o.

HAIKO, Peter – KASSAL-MIKULA, Renata (Hrg.): *Friedrich von Schmidt (1825–1891). Ein gotischer Rationalist.* Kiállítási katalógus. Historisches Museum der Stadt Wien, Wien 1991.

HAJÓS György: *Építészek, mérnökök, építők.* Építésügyi Tájékoztatási Központ, Budapest, 2011. 111–115. o.

HARASIMOVICZ, Jan (ed.): *Protestantischer Kirchenbau der Frühen Neuzeit in Europa. Grundlagen und neue Forschungskonzepte.* Schnell und Steiner, Regensburg, 2015.

HAUSZMANN Alajos: *A magyar királyi József Műegyetem új épületei.* Hornyánszky ny., Budapest, 1909.

HAUSZMANN Alajos (1847–1926) önéletrajza. In: *Lapis Angularis. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből.* OMvH Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 1995.

Hauszmann Alajos naplója – Építész a századfordulón (Összeáll.: Dr. Seidl Ambrus). Gondolat Kiadó, Budapest, 1997.

HÁZI Jenő: *Soproni polgárcsaládok 1535–1848.* Budapest, 1982.

HÉBERGER Károly (szerk.): *A Műegyetem története 1782–1967.* BME Központi Könyvtár Fotólabor, Budapest, 1979. 1–8. kötet.

KAPLAYNÉ SCHEY Ilona: A budapesti Nagy Ignác (volt Koháry) utcai Unitárius templom és egykori bérháza építésének vázlatos története. *Unitárius Élet* 44 (1990) 6. sz. 2–4. o.

KARÁCSON Sándor: A magasépítési tanszék története. Pecz Samu. *Műszaki Tervezés* 39 (1999) 2. sz. 4–8. o.

KÁROLYI Sándor: *Épületszerkezetek.* 1. rész. Pecz Samu előadásai alapján és hozzájárulásával. Átvizsgálta és bőv. Nagy Károly. 3. jav. és bőv. kiadás. Műszaki Könyvkiadó és Sokszorosító Intézet, Budapest, 1922.

KÁROLYI Sándor: *Épületszerkezetek. (Középítéstan)* 2. rész. Pecz Samu előadásai alapján és hozzájárulásával. Műszaki Könyvkiadó és Sokszorosító Intézet, Budapest, 1922.

KELECSÉNYI Kristóf Zoltán: *Schmahl Henrik.* Holnap Kiadó, Budapest, 2020.

KELECSÉNYI Kristóf Zoltán: *Tanszékek, építési irodák, építészirodák. A mester és tanítvány viszony alakulása 1872 és 1914 között a Műegyetemen és azon túl.* PhD-értekezés. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék 2023. https://repozitorium.omikk.bme.hu/handle/10890/31794

KELECSÉNYI, Kristóf Zoltán – GYETVAINÉ BALOGH, Ágnes: On-site Architects' Offices in Major Construciton Projects of Budapest in the Second Half of the 19th Century. *PPA* 50 (2019) 1. 1–11.

Kelecsényi Kristóf Zoltán – Gyetvainé Balogh Ágnes: Műegyetemi professzorok építészirodái a historizmus időszakában. In: Farbaky Péter – Farbakyné Deklava Lilla (szerk.): *A haza építőkövei. Tanulmányok a 19. századi építészet köréből Sisa József tiszteletére*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet, ELKH, Budapest, 2022. 59–81. o.

Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon*. 1994. Arcanum-Kézikönyvtár. (Utolsó letöltés: 2023. 04. 16.)

Keplinger, Monika: Zum Kirchenbau Friedrich Schmidts. In: *Friedrich von Schmidt (1825–1891). Ein gotischer Rationalist.* Kiállítási katalógus. Historisches Museum der Stadt Wien, Wien, 1991. 29–31.

Kotsis Endre: *Középítéstan. Pecz Samu után jegyezve 1916–1917 tanévben.* Budapest, 1917.

Kovács I. Gábor – Takács Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben I.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2018.

Kovács János: Az unitárius templom felszentelése Budapesten. *Keresztény Magvető* 1880. 226–229.

Krähling János: Protestáns templomépítészet a 17–18. században. In: Kiss Erika – Zászkaliczky Márton – Zászkaliczky Zsuzsanna (szerk.): *Ige-Idők. A reformáció 500 éve.* Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2019. 357–373.

Lázárné Skorka Katalin: Petz Gyula élete, szolgálata és művei. *Hírnök, Mezőberény I. Kerületi Evangélikus Egyházközség lapja* 21 (2017) 1. 4–5. o.

Magyar Vilmos: Pecz Samu emlékezete, Döbrentei-téri Emlékkútja avatása alkalmából. *MMÉEK* 63 (1929) 43–44. sz. 269–270. o. (1929a)

Magyar Vilmos: Pecz Samu emlékének felavatása. *ÉI–ÉM* 53 (1929) 27–28. sz. 107–108. o. (1929 b)

March, Otto: *Unsere Kirchen und gruppierter Bau bei Kirchen*. Ernst, Berlin 1896.

Markó Miklós: A központi vásárcsarnok. *VU* 43 (1896) 47. sz. 786–788. o.

Műegyetemi évkönyvek 1885–1922 [évente], pl.: *A magyar királyi József-Műegyetem programmja az 1922/23. tanévre.* Pátria, Budapest 1922. http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?-step=2&cat=tanrendek

Nagy Gergely–Szelényi Károly: *Budapesti vásárcsarnokok a századfordulótól napjainkig*. F. Szelényi Ház, Veszprém, 1997.

Nagy Gergely: Megnyílt a korszerűsített Nagycsarnok. *MT* (1994) 5–6. sz. (1994a)

Nagy Gergely: A budapesti központi vásárcsarnok korszerűsítése és helyreállítása. *Mv* 38 (1994) 3. sz. 190–200. o. (1994b)

Nagy Károly: Pecz Samu emlékezete. In: *A M. Kir. József-Műegyetem 1930/31. tanévének megnyitásakor 1930. évi október hó 5-én tartott beszédek.* M. kir. József-Műegyetem, Budapest, 1931. 54–71. o.

Nagy Sándor: Budapesti válások Kolozsváron (1896–1895). *Fons. Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* 17 (2010) 2. 165–213. o.

Németh Nóra – Marótzy Katalin: Építészet és sajtó — a historizmus öt jelentős szakrális építészeti pályázata. *Építés – Építészettudomány* 47 (2019) 3–4. 1–34.

Otzen, Johannes: Central arrangement plans. *De Opmerker* 37 (1891. September 12)

Palló Gábor: Előszó. In: *Teremtő befogadás. Összefüggések, tanulságok*. (Szerk.: Palló Gábor) Áron Kiadó, Budapest, 2004. 7–23.
Pecz Samu: A görög kőszerkezetnek és a görög-dór szentély szerkezetének fejlődése. *ÉI* 9 (1885) 16. sz. 159–161., 17. sz. 171–173., 18. sz. 182–184. o.
Pecz Samu: *A görög kőszerkezetek ismertetése, különös tekintettel a görög-dór szentély szerkezetére*. Fanda, Budapest, 1886. (1886a)
Pecz Samu: *Az ó-keresztény templom-építészet fejlődése*. Fanda ny., Budapest, 1886. (1886b)
Pecz Samu: A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével. *MMÉÉK* 22 (1888) 5. sz. 193–205. o., VIII–XI. tábla, 6. sz. 241–251. o.
Pecz Samu (P. S.): A budapesti unitárius egyházközség temploma és bérháza: *ÉI* 13 (1889) 9. sz. 89–90. o., I–V. rajzmelléklet.
Pecz Samu: A bolthajtások köbtartalmának kiszámítása. *ÉI* 17 (1893) 31. sz. 143–144., 32. sz. 149. o. (1893a)
Pecz Samu: A New-York életbiztosító-társaság budapesti palotájának pályaterve. *MMÉÉK* (1893) 97–99. o. és III. tábla (1893b)
n. n. (Pecz Samu): A kir. József-műegyetem nagyterem-épülete. *ÉI* 21 (1897) 42–44. sz. 272–274., 277–279., 286–287. o.
Pecz Samu: Budapest székes fővárosának központi vásárcsarnoka. *MMÉÉK* 32 (1898) 6. sz. 221–231. o. IV–VIII. tábla.
n. n. (Pecz Samu): Műleírás a budapesti VII. kerületi városligeti fasorban épült evangelikus főgimnázium- és templomépületről. In: Góbi Imre (szerk.): *A budapesti ág. hitv. evang. főgimnázium értesítője az 1903/1904-iki iskolai évről*. Budapest, 1904. 3–7. o.
Pecz Samu: A budapesti evangelikus új főgymnasium és templom. *ÉI* 30 (1906) 21. sz. 201–202.; 22. sz. 213.; 23. sz. 217–219.; 24. sz. 225–226.; 25. sz. 233–235.; 26. sz. 243–244. o.
Pecz Samu: Az új műegyetem könyvtárépülete. *ÉI* 33 (1909) 52. sz. 490., 493–494. o.
Pecz Samu: *Középítési szerkezetek*. M. Kir. József-Műegyetemi Segélyegylet. Klösz Gy. és fia, Budapest, 1911.
Pecz Samu: Városi tisztviselői bérház. *ÉI–ÉM* 39 (1915) 20. sz. 117–119.; 21. sz. 125–126. o.
Pecz Samu műépítész, műegyetemi tanár életrajzi adatai és munkálkodása saját leírása szerint. (Budapest, 1920.) Kézirat a BME OMIKK-ban, kat. sz. 000052615. https://mek.oszk.hu/08400/08408/
Petz Gedeon válasza. *Magyar Paedagogia* 42 (1933) 195.
Pisnjak Attila: Takáts László (1880–1916) – A századforduló magyar építészetének muravidéki képviselője. In: *Építőművészek a historizmustól a modernizmusig*. (Szerk.: Rozsnyai József). TERC Kiadó, Budapest, 2018. 252–279.
Rainer Pál: Egy ollós címeres pecsétnyomó a veszprémi várból. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 19–20 (1994) 47.
Reisz T. Csaba (2015a): Adalék a Magyar Országos Levéltár központi épületének építéstörténetéhez. *Levéltári Szemle* 65 (2015) 4. sz. 5–32. o.

Reisz T. Csaba (2015b): Pecz Samu megbízatása a levéltár megtervezésére. *MNL OL, A hét dokumentuma,* 2015.05.28. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/pecz_samu_megbizatasa_a_leveltar_megtervezesere

Reisz T. Csaba (A leveleket sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta): *„Kedves Lajosom!" Csánki Dezső levelei Thallóczy Lajoshoz 1879–1916.* Magyar Történelmi Társulat – MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2017.

Reisz T. Csaba: Száz évvel ezelőtt hunyt el Pecz Samu műépítész, az Országos Levéltár tervezője. 2022. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/szaz_evvel_ezelott_hunyt_el_pecz_samu_muepitesz_az_orszagos_leveltar_tervezoje

Reisz Csaba (2023a) (szerk.): *A nemzet levéltára. Fejezetek az Országos Levéltár történetéből.* Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2023.

Reisz Csaba (2023b): Az első építési bizottság. In: Reisz Csaba (szerk.): *A nemzet levéltára. Fejezetek az Országos Levéltár történetéből.* Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2023. 176–177. o.

Retkes Attila: A Budapesti Unitárius Egyházközség templomának építése és felszentelése. In: *Unitáriusok Budapesten. Egy erdélyi történelmi egyház a főváros vallási életében 1869–1949*. Budapest, 2019. 62–70.

Róka Enikő: Pecz Samu Szilágyi Dezső téri református temploma és a protestáns centralizáló templomépítészeti hagyomány. *AH* 24 (1996) 2. sz. 117–175.

Róka Enikő: *Magyarországi Unitárius Egyház templom és székház. Budapest, V. ker. Nagy Ignác utca 2–4.* Tudományos dokumentáció 1998.

Róka Enikő: *A budai református templom*. Budapest, 1999.

Róka Enikő*:* Az Alkotmány utcai unitárius templom és bérház. In: *Városok és műhelyek a századfordulón.* Építéstudományi Egyesület, Budapest, 2000. 92–97.

Róka Enikő: *Unitárius egyház temploma és bérháza, 1885–1890.* In: Gy. Balogh–Róka 2022. 53–60.

Rozsnyai József: A magyarországi historizmus építészeti alkotásainak előképeiről, különös tekintettel neobarokk építészetünk stíluskapcsolataira. In: Szentesi Edit – MenténYi Klára – Simon Anna (szerk.): *Kő kövön. Dávid Ferenc 70. születésnapjára. Stein auf Stein. Festschrift für Ferenc Dávid.* Budapest, Vince Kiadó, 2013. 303–322.

Rozsnyai József: *Meinig Arthur*. Holnap Kiadó, Budapest, 2018.

Rozsnyai József: *Alpár Ignác*. Holnap Kiadó, Budapest, 2020.

Sándy Gyula: Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező, és művezető építész? In: Hajdú Virág – Prakfalvi Endre (szerk.): *Lapis Angularis VI. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből.* Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 2005.

Sinkó Katalin: Recepció és kreativitás. Művészettörténeti metahistóriák a stílustörténetek kialakulásáig. In: *Ideák, motívumok, kánonok. Tanulmányok a 19–20. századi képkultúra köréből.* Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2012. 276–313.

Sisa József: A fasori gimnázium tervezésének és építésének története. *Diakonia* 11 (1989) 2. sz. 32–41. o.

Sisa József: *A fasori evangélikus templom és gimnázium.* Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára, Budapest, 2000.

Sisa József: Pákei Lajos, Theophil Hansen és a budapesti József műegyetem. *AH* 31 (2003) 2. sz. 441–446. o.
Sisa József: A Schmidt-iskola Budapesten. In: F. Dózsa Katalin (szerk.): *Az áttörés kora. Bécs és Budapest a historizmus és az avantgárd között (1873–1920).* Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2004. 137–143.
Sisa József (szerk.): *A magyar művészet a 19. században – Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Osiris, Budapest, 2013.
Sólyom Jenő: Amiről az anyakönyvek és a számok tanúskodnak. In: Zászkaliczky 2019.
Spicer, Andrew (ed): *Lutheran Churches in Early Modern Europe*. Ashgate, Farnham-Burlington, 2012.
Spicer, Andrew: *Calvinist Churches in the Early Modern Europe*. Manchester University Press, Manchester, 2016.
Sturm, Leonhard Christoph: *Architektonisches Bedencken von Protestantischer Kleinen Kirchen Figur und Einrichtung.* Hamburg 1712.
Sturm, Leonhard Christoph: *Vollständige Anweisung alle Arten von Kirchen wohl anzugeben.* Augsburg 1718.
Sulze, Emil: *Die evangelische Gemeinde*. FA Perthes, Gotha 1891.
Szaniszló József: *A Budapesti Unitárius Egyházközség története a jegyzőkönyvek tükrében*. Budapest, 2010.
Székely Márton: *Építészeti tervpályázatok Magyarországon 1891–1918 között*. (Doktori értekezés). BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest 2019.
Székely Márton – Marótzy Katalin: Magyar közigazgatási épületek pályázatai a dualizmus korában: Stílusirányzatok a Földművelésügyi Minisztérium 1907-es átépítési tervpályázatán. *ÉÉt* 47 (2019) 1–2. 103–133.
Szelényi Ödön: A Luther-i szellem kincsesházából. A Petz-család. In: Németh Sámuel (szerk.): *Képes Luther-naptár*. 1928. 74. o.
Szentkirályi Zoltán: Adatok a magyar építészképzés történetéhez. *ÉÉt* 3 (1971) 4. sz. 439–465. o.
Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1890–1909. Arcanum-Kézikönyvtár. (Utolsó letöltés: 2023.04.16.)
Szirmai Zoltán: A Budapest-Fasori Evangélikus Egyházközség. In: *A Magyarországi Evangélikus Egyház Déli Egyházkerülete az ezredfordulón 2000–2001.* Luther Kiadó, Budapest, 2002.
Tillich, Paul: Contemporary Protestant Architecture. In: Janer, Albert Christ – Foley, Mary Mix (eds.): *Modern church architecture. A guide to the form and spirit of 20th century religious buildings*. McGraw-Hill, New York/Toronto/London, 1962. 122–125.
Tóth Enikő: *Czigler Győző*. Holnap Kiadó, Budapest, 2021.
Török Enikő: A tervező és tervei. In: Reisz Csaba (szerk.): *A nemzet levéltára. Fejezetek az Országos Levéltár történetéből.* Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2023. 196–223. o.
Ulrich Keresztély: A New-York életbiztosító-társaság budapesti palotájának pályaterve. *MMÉÉK* 27 (1893) 393.
Vadas Ferenc: A Központi Vásárcsarnok Budapesten. *MÉ* 74 (1983) 6. sz. 46–49. o.

Vadas Ferenc: *Budapest, VII. Rózsák tere Árpád-házi Szent Erzsébet Plébánia-templom.* Tudományos dokumentáció. Hild–Ybl Alapítvány, Budapest, 1995. MÉM MDK Tervtár Ltsz.: 46110.

Vadas Ferenc: Marburg, Kassa és Bécs között – Az erzsébetvárosi templom építéstörténeti helye. In: Bodnár Szilvia et al (szerk.): *Maradandóság és változás. Művészettörténeti konferencia, Ráckeve 2000.* Budapest, 2004. 313–327. o.

Végh János: Pecz Samu önéletírása. In: Bardoly István – László Csaba (szerk.): *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok.* Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 1998.

Vukoszávlyev Zorán – Urbán Erzsébet – Danielisz Dóra – Baku Eszter: Formakövetés vagy -újítás? Hazai református templomépítészetünk a századfordulótól a rendszerváltásig. *Utóirat: A Régi-Új Magyar Építőművészet melléklete* 17 (2017) 3. sz. 60–65. o.

Wagner Szilárd: Harkai Evangélikus Egyházközség http://www.szombathely-lutheran.hu/egyhaztortenet/egyhazkozseg0ce8-53.html?page=0,0 (Utolsó letöltés: 2023. 04. 16.)

Wattjes, J. G.: *Moderne Kerken in Europa en Amerika*. Uitgevers/Maatschappij Kosmos, Amsterdam, 1931.

Weyres, Willy – Bartning, Otto: *Kirchen. Handbuch für den Kirchenbau*. Verlag Georg D. W. Callwey, München, 1959.

Zászkaliczky Péter (szerk.): *Oltalom a zivatarban II. A Pesti Evangélikus Egyház a 20. században*. Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Egyházközség, Budapest, 2019.

Ziegler Nándor: A Budapesti Központi Vásárcsarnok kibővítésének kérdése *VSz* (1908) 12. sz. 894–897. o.

Zoványi Jenő: *Magyar protestáns egyháztörténeti lexikon.* Budapest, 1977. Digitális változat: http://digit.drk.hu. (Utolsó letöltés: 2023. 04. 20.)

RÖVIDÍTÉSEK

Folyóiratok

A&U	*Architektura and Urbanizmus*
AB	*Allgemeine Bauzeitung*
AH	*Ars Hungarica*
AR	*Architektonische Rundschau*
BH	*Budapesti Hírlap*
BK	*Budapesti Közlöny*
ÉÉt	*Építés- Építészettudomány;* 2006-tól *Építés – Építészettudomány*
ÉI–ÉM	*Az Építési Ipar* 1877–1886 / *Építő Ipar* 1887–1913 / *Építő Ipar – Építő Művészet* 1914–1932
ÉSz	*Építészeti Szemle*
FK	*Fővárosi Közlöny*
FL	*Fővárosi Lapok*
HK	*Hivatalos Közlöny*
KTK	*Képzőművészeti Társaság Közlönye*
MAL	*Magyar Asztalosmesterek Lapja*
MÉ	*Magyar Építőművészet*
MI	*Magyar Ipar*
MIo	*Magyar Iparoktatás*
MKL	*Magyar Kereskedők Lapja*
ML	*Magyar Lloyd*
MMÉEH	*Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*
MMÉEK	*Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*
MMuzs	*Megfagyott Muzsikus*
MP	*Magyar Pályázatok*
MtÉ	*Művészettörténeti Értesítő*
Mv	*Műemlékvédelem*
MT	*Műszaki Tervezés*
OV	*Ország-Világ*
PN	*Pesti Napló*
PPA	*Periodica Polytechnica Architecture*
VIL	*Vállalkozók és Iparosok Lapja*
VL	*Vállalkozók Lapja*
VSz	*Városi Szemle*
VU	*Vasárnapi Ujság*

Gotikus funkci.indd 281 2025. 05. 15. 15:51

INTÉZMÉNYEK, SZERVEZETEK

BFL	Budapest Főváros Levéltára
BME	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (1949–2000 Budapesti Műszaki Egyetem)
BME OMIKK	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár
BME Levéltár	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Levéltár
BTM Kiscelli Múzeum É. Gy.	Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Építészeti Gyűjtemény
BUE	Budapesti Unitárius Egyházközség
EOL	Evangélikus Országos Levéltár
FS	Family Search
FSZEK Bp. Gy.	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény
KEMKI	Közép-Európai Művészettörténeti Kutató Intézet
MÉM MDK	Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ
MÉSZ	Magyar Építőművészek Szövetsége
MMÉE	Magyar Mérnök- és Építész-Egylet
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNM Történeti Fényképtár	Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MUEMEL	Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Unitárius Egyházkerülete Levéltára
NÖRI	Nemzeti Örökség Intézet
OMKT	Országos Magyar Képzőművészeti Társulat
OMvH	Országos Műemlékvédelmi Hivatal
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
SzISUGyL	Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény Levéltára
ZM	Zempléni Múzeum

SZERZŐINK

Dr. Sisa József művészettörténész, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet professor emeritusa. Kutatási területe a 19. századi építészet, amely témakörből számos könyv szerzője és szerkesztője. 2023-ig a Holnap Kiadó *Az építészet mesterei* című sorozatának sorozatszerkesztője. Több egyetemen oktatott, jelenleg a Pécsi Tudományegyetemen professor emeritus.

sisa.jozsef@abtk.hu

Dr. Vukoszávlyev Zorán a konferencia idején az építészetért és műemlékvédelemért felelős helyettes államtitkár (Építési és Beruházási Minisztérium) okl. építészmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök, építészettörténész. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének egyetemi docense.

vukoszavlyev.zoran@epk.bme.hu

Dr. Czire Szabolcs unitárius lelkész (Budapesti Unitárius Egyházközség), teológiai tanár (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet), a *Pecz Samu Emlékév* főszervezője.

czire.szabolcsf@gmail.com

Borókay Zsófia művészettörténész, múzeológus. Az ELTE-BTK angol nyelv és irodalom és művészettörténet, valamint a Semmelweis Egyetem mentálhigiéné szakán szerzett diplomát. 2017-től az Evangélikus Országos Múzeum munkatársa. Jelenleg a PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, kutatási területe a 19–20. század építészettörténete.

zsofia.borokay@lutheran.hu

Gyetvainé Dr. Balogh Ágnes okl. építészmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök, építészettörténész. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének egyetemi docense, a BME Építészmérnöki Kar nemzetközi oktatási dékánhelyettese. 1995 óta a tanszék oktatója, 2003-ban szerzett PhD-fokozatot. Kutatási területe a 18–19. század építészettörténete. 2022-ben jelent meg Róka Enikővel közösen írt Pecz Samu monográfiája.

gyetvaine.balogh.agnes@epk.bme.hu

Gotikus funkci.indd 283 2025. 05. 15. 15:51

Dr. Kelecsényi Kristóf Zoltán művészettörténész, műemlékvédelmi szakértő, építészettörténész. Az Országgyűlés Hivatalán belül működő Tisza Kálmán Program kutatócsoportjának külsős tagja, a Steindl Imre Program NZrt. építészettörténész szakértője, a PM-TÉR6 NKft. épülettörténeti tanácsadója, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének óraadója. 2023-ban szerzett PhD-fokozatot. Kutatási területe a 19–20. század építészettörténete, könyvei jelentek meg az Országház szobrairól, bútorzatáról, valamint Schmahl Henrik életművéről.

kristof.kelecsenyi@gmail.com

Dr. Hajós-Baku Eszter művészettörténész, műemléki szaktanácsadó. 2018-ban szerzett PhD-fokozatot a BME Építészmérnöki Karán. Doktori kutatásait az Építészettörténeti és Műemléki Tanszéken végezte. Főbb kutatási területe a két világháború közötti magyar építészet, különös tekintettel a szakrális emlékekre. 2016 óta a BME történeti gipsz- és rajzgyűjteményét kutatja Szűts Beáta művészettörténésszel. Számos építészeti és művészettörténeti tanulmány szerzője. A Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének ösztöndíjasaként négy egyházmegye két világháború között épült templomépület-állományát dolgozta fel tanulmányok és katalógus formájában. Jelenleg a BME FIEK munkatársa, a Kiválósági Programok Osztályának vezetője, több hazai ösztöndíjprogram intézményi koordinátora, munkatársa.

bakueszter@gmail.com

Dr. Székely Márton építész, műemlékvédelmi szakmérnök, a BME Építészmérnöki karán végzett 2012-ben. 2020-ban szerezte meg PhD-fokozatát az *Építészeti tervpályázatok 1891–1918 között Magyarországon* című értekezésével. Kutatói tevékenysége mellett részt vett olyan műemlék-helyreállítások tervezésében, mint a Várkert Bazár vagy a bajnai Sándor–Metternich kastély. Az oktatáson túl építéstörténeti tudományos dokumentációk, értékleltárak készítésével foglalkozik. A BME Építészettörténeti és Műemlékvédelmi Tanszékének adjunktusa.

szekely.marton86@gmail.com

Dr. Róka Enikő művészettörténész, muzeológus. Az ELTE művészettörténet szakán 1996-ban, történelem szakán 2000-ben végzett. 2009-ben szerzett PhD-fokozatot az ELTE Művészettörténeti Intézetében. 1996 és 2014 között a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa, a grafikai gyűjtemény vezetője, majd

az intézmény tudományos titkára. 2014 és 2023 között a Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár vezetője volt, jelenleg a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Kutató Intézetének főmunkatársa. 2022-ben jelent meg Gy. Balogh Ágnessel közösen írt Pecz Samu-monográfiája.

rokaeniko@yahoo.fr

Hoffmann Gizella könyvtáros, irodalom- és művelődéstörténész. Szegeden végzett a JATE BTK magyar nyelv és irodalom, történelem, valamint régi magyar irodalom és irodalomelmélet szakán 1980-ban. Ugyanitt dolgozott a Régi Magyar Irodalom Tanszéken, majd az Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéken (SZTE) 2009-ig. 2010-től kézirattáros az OSzK Kézirattárában, 2019-től 2023-ig a Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény könyvtárosa. Főbb kutatási területei: a 16–18. századi peregrinatio academica, könyv- és könyvtártörténet, művelődéstörténet, hungarika-kutatás, egyháztörténeti forráskiadások.

hoffmanngizella@gmail.com

Ifj. Szakál Ferenc okleveles építész tervezőművész. Tervezői tevékenységébe lakóépületek, egyházi épületek, kisléptékű középületek és műemléki felújítások tervezése tartozik. A Szilágyi Dezső téri református templom 2017 óta tartó felújításában részt vevő építész-tervező, egyben gyülekezeti tag.

f.szakal@rtu.hu

Id. Dr. Gálos Miklós okl. mérnök, szakmérnök a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőanyagok és Magasépítés Tanszék ny. egyetemi tanára. A Budapest-Fasori Evangélikus Gyülekezetben 25 éven keresztül a gyülekezeti felügyelői tisztet töltötte be. Jelenleg is aktív tagja a gyülekezetnek, mint tiszteletbeli felügyelő. A jubileum évében megjelent, *100 éves a Budapest Fasori Evangélikus Templom* című könyv szerkesztője, és a templom történetét bemutató fejezet írója.

miklos.galos@gmail.com

Dr. Nagy Gergely okl. építészmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök. 1981-ben szerzett diplomát a Budapesti Műszaki Egyetemen. A Budapesti Városépítési Tervezőiroda építész tervezője, majd szakosztályvezetője volt 1996-ig. Azóta a Pannonterv Kft. tervezője, ügyvezetője. 2006 és 2015, valamint 2018 és 2024 között az ICOMOS MNB elnöke, tiszteletbeli elnöke.

gergely.b.nagy@gmail.com

Reisz T. Csaba levéltáros, történész. Tanulmányait az ELTE BTK-n (1987–1995) és ÁJTK-n (2002–2010) végezte, a történelemtudomány kandidátusa (1998), habilitált egyetemi doktor (2020). Tudományos munkakörben dolgozott: ELTE (1993–1996), MTA TTI (1996–1997, 2003), MOL/MNL (1997–2002, 2003–). Kutatási területe a 19–20. századi térképtörténet, benne a kataszteri felmérések története; a levéltártörténet, illetve Dudits Andor életműve. Utóbbi két témához Pecz Samu tevékenységét is kutatta.

reisz.t.csaba@mnl.gov.hu

Gotikus funkci.indd 286 2025. 05. 15. 15:51

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz,
illetve más adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz és rögzítéshez
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

Nyomta és kötötte a Central Dabasi Nyomda Zrt., Dabas
Felelős vezető Szentinek Zsolt vezérigazgató